

МАУП

ISSN (Online) 2617-9660

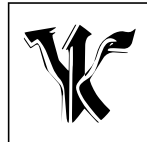
ЕКСПЕРТ:

парадигми юридичних
наук і державного
управління

Expert: paradigm of law
and public administration

МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

**EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION**

№ 6 (24), 2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Експерт: парадигми юридичних наук
і державного управління
Видається з 2018 року
Періодичність: 6 разів на рік
Друкується за рішенням Вченої ради
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 9 від 7.12.2022)
Видання є таким, що реферується в міжнародних
та вітчизняних наукометричних базах:
Index Copernicus, ResearchBib,
Turkish Education Index, Polish Scholarly Bibliography,
Google Scholar, "Україніка наукова", ESJI .
Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
у категорії «Б».
Спеціальності: 081 – Право, 281 – Публічне управління
та адміністрування, 293 – Міжнародне право.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.
Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат,
цифр несуть автори матеріалів. Редакція залишає за
собою право на незначне редагування і скорочення
(зі збереженням авторського стилю та головних
висновків). Редакція не завжди поділяє думки авторів
та не несе відповідальності за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук — тільки з дозволу редакції.
Адреса редакційної колегії:
ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія
управління персоналом"
вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
Офіційний сайт видання:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Expert: paradigm of law and public administration
Published from 2018
Pereodisity: 6 times a year
Published by the decision of Academic council of
Interregional Academy of Personnel Management
(Protocol № 9 from December 7, 2022)
Collection is included to the international
and domestic scientometrics databases Index
Copernicus International, ResearchBib, Turkish Education
Index, Polish Scholarly Bibliography, Google Scholar,
"Україніка наукова", ESJI .
According to the Order of the Ministry of Education
and Science of Ukraine (Annex 4), the journal is included
in the List of scientific professional publications of Ukraine,
which have been assigned the category «B».
Subject Areas: 081 – Law, 281 – Public management
and administration, 293 – International law.
The articles were checked for plagiarism
using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.
The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors reserves
the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views of the
authors and are not responsible for the information provided.
Materials filed in the author's edition.
Reprinting — with the editorial's permission strictly.
Address of the editorial board:
Interregional Academy of Personnel Management
Str. Frometivska, 2, Kyiv, Ukraine, 03039
Official site:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : збірник. № 6 (24), 2022. Київ : ПрАТ "ВНЗ
"Міжрегіональна Академія управління персоналом", 2022. 94 с.

Головний редактор

Федоренко Владислав Леонідович, заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор, DrHb (Польська академія наук).

Заступник головного редактора

Кислий Анатолій Михайлович, заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Редакційна колегія

1. Акімова Людмила Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування.

2. Барабаш Юрій Григорович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, проректор з навчальної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

3. Батанов Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

4. Берназюк Ян Олександрович, доктор юридичних наук (конституційне право; муніципальне право), професор кафедри конституційного та міжнародного права, Заслужений юрист України, професор кафедри Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

5. Валюх Андрій Миколайович, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

6. Вечорек Лешик, доктор хабілітований, доцент, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельц (Польща).

7. Воротін Валерій Євгенович, доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу комплексних проблем державотворення Інституту законодавства Верховної Ради України.

8. Гурковський Володимир Ігорович, доктор наук з державного управління, старший дослідник, Перший заступник директора ВГО «Центр дослідження проблем публічного управління».

9. Кайдашев Роман Петрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

10. Кіслов Денис Васильович, доктор наук з державного управління, доцент, академік Української академії наук, Академік Національної Академії наук вищої освіти України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

11. Коваленко Валентин Васильович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

12. Козаченко Олександр Іванович, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

13. Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки.

14. Кринична Ірина Петрівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту захисту інформації Державного університету телекомунікацій.

15. Міхальський Томаш, доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ, Польща.

16. Мотренко Тимофій Валентинович, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, доктор філософських наук, професор, Академік Національної академії педагогічних наук України.

17. Нестерович Володимир Федорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

18. Нестор Наталія Володимирівна, доктор юридичних наук, заступник директора з наукової роботи Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, Заслужений юрист України.

19. Ніколас Шмітт, кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія).

20. Новак-Каляєва Лариса Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор.

21. Орлова Наталія Сергіївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Київського національного торговельно-економічного університету.

22. Рябцев Геннадій Леонідович, доктор наук з державного управління, кандидат технічних наук, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень, директор спеціальних проектів Науково-технічного центру «Псіхея», член Експертної ради Міністерства енергетики України, член Комітету з питань розвитку економічної конкуренції Торгово-промислової палати України, експерт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

23. Скрипнюк Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, заступник директора Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

24. Сопілко Ірина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету.

25. Стрельбицька Лілія Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії Служби безпеки України.

26. Стрельбицький Микола Павлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національної безпеки Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ "Міжрегіональна Академія управління персоналом".

27. Сурай Інна Геннадіївна, доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, професор, професор кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

28. Тимошик Лілія Павлівна, кандидат економічних наук, учений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач.

29. Титко Анна Василівна, кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ.

30. Хаджирадева Світлана Костянтинівна, доктор наук з державного управління, професор, заступник директора

Української школи урядування – керівник Центру оцінювання кандидатів на зайняття посади державної служби.

31. Яблонська-Бонса Йоланта, професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, Головний редактор часопису «Критика права» (Польща).

32. Якимчук Аліна Юріївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

33. Янчук Артем Олександрович, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, радник Першого заступника Голови Верховної Ради України.

34. Яровой Тихон Сергійович, доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

35. Яскренія Єжи, професор, доктор хабілотований (Dr Hab), декан Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, завідувач кафедри конституційного, європейського і міжнародного публічного права, Віце-президент Правління Польського Товариства конституційного права, Спікер Товариства Польських парламентаріїв, член Правління Європейського Товариства колишніх парламентаріїв Ради Європи (FP-AP) в Парижі (Польща).

Chief Editor

Fedorenko Vladyslav Leonidovych, Honored Lawyer of Ukraine, Doctor of Law, Professor, DrHb (Polish Academy of Sciences).

Deputy Chief Editor

Kyslyi Anatolii Mykhailovych, Honored Lawyer of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management

Editorial board

1. Akimova Lyudmyla Mykolayivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor of the Department of Finance and Economic Security of the National University of Water Management and Nature Management.

2. Barabash Yuriy Hryhorovych, Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Vice-Rector for Academic Affairs of the National Law University named after Yaroslav the Wise.

3. Batanov Oleksandr Vasyliovych, Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the Institute of State and Law named after V.M. Koretsky NAS of Ukraine.

4. Bernazuk Jan Oleksandrovych, Doctor of Law (constitutional law; municipal law), Professor of the Department of Constitutional and International Law, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Tavriya National University. VI Vernadsky.

5. Gurkovsky Volodymyr Ihorovych, Doctor of Science in Public Administration, Senior Researcher, First Deputy Director of the Center for Public Administration Problems.

6. Jablonska-Bonsa Jolanta, Professor, Doctor of Law, Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law of the Leon Kozminski Academy in Warsaw, Editor-in-Chief of the journal Critique of Law (Poland).

7. Kaidashev Roman Petrovich, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great PJSC «Interregional Academy of Personnel Management».

8. Khadzhiradeva Svitlana Kostiantynivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director of the Ukrainian School of Government - Head of the Center for Evaluation of Candidates for Civil Service Positions. ORCID, Google Academy.

9. Kislov Denys Vasyliovych, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

10. Kovalenko Valentyn Vasyliovych, Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

11. Kozachenko Oleksandr Ivanovych, Candidate of Law, Senior Researcher, Professor of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

12. Kravchuk Volodymyr Mykolayovych, Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Volyn National University named after Lesya Ukrainka.

13. Krynychna Iryna Petrivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Administration of the Educa-

tional and Scientific Institute of Information Protection of the State University of Telecommunications.

14. Motrenko Tymofii Valentinovich, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management, Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

15. Nesterovych Volodymyr Fedorovych, Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko.

16. Nestor Natalia Vladimirovna, Doctor of Law, Deputy Director for Research at the Kyiv Research Institute of Forensic Science, Honored Lawyer of Ukraine, ORCID, Google Academy.

17. Nicholas Schmitt, PhD, senior researcher at the Institute of Federalism, University of Friborg (Switzerland).

18. Novak-Kalyaeva Larysa Mykolayivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor.

19. Orlova Natalia Sergeevna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of Public Administration and Administration of Kyiv National University of Trade and Economics.

20. Ryabtsev Hennadiy Leonidovych, Doctor of Science in Public Administration, Candidate of Technical Sciences, Professor, Professor of Kyiv-Mohyla School of Government, Chief Researcher of the National Institute for Strategic Studies, Director of Special Projects of the Psyche Scientific and Technical Center, Member of the Expert Council of the Ministry of Energy of Ukraine, member of the Committee on Economic Competition Development of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine, expert of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education.

21. Skrypniuk Oleksandr Vasyliovych, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director of the Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine.

22. Sopilko Iryna Mykolayivna, Doctor of Law, Professor, Excellence in Education of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Law of the National Aviation University.

23. Strelbytska Lilia Mykolayivna, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Head of the Department of Civil Law Disciplines of the National Academy of Security Service of Ukraine.

24. Strelbytsky Mykola Pavlovych, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of National Security of the Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great PJSC «Interregional Academy of Personnel Management».

25. Surai Inna Gennadiyivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

26. Titko Anna Vasylivna, Candidate of Law, Leading Researcher of the National Academy of Internal Affairs.

27. Tomasz Michalski, Doctor of Science, Associate Professor of the Department of Geography of Regional Development, University of Gdańsk, Gdańsk, Poland.

28. Tymoschyk Lilia Pavlivna, Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, forensic expert, appraiser.

29. Valyukh Andriy Mykolayovych, Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration of Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

30. Vechorek Leshyk, habilitated doctor, associate professor, head of the Department of Criminal Law, Criminology and Criminology, Faculty of Law and Social Sciences, University. Jan Kochanowski in Kielce (Poland).

31. Vorotin Valeriy Yevhenovych, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Complex Problems of State-Building

of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

32. Yakymchuk Alina Yuriyivna, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

33. Yanchuk Artem Oleksandrovych, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Adviser to the First Deputy Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine.

34. Yarovoy Tikhon Sergeevich, Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

35. Yaskrenia Jerzy, Professor, Doctor Habilitated (Dr Hab), Dean of the Faculty of Law and Social Sciences, University. Jan Kokhanowski in Kielce, Head of the Department of Constitutional, European and International Public Law, Vice-President of the Board of the Polish Society of Constitutional Law, Speaker of the Society of Polish Parliamentarians, Member of the Board of the European Society of Former Parliamentarians (FP-AP) in Paris (Poland).

Гайченко А. В., Тюленєв С. А.

Збереження інтелектуальної власності
в умовах російської збройної агресії..... 8

Капля О. М.

Правове регулювання інформаційної безпеки
громадянина під час дії воєнного стану.....16

Клочко А. О.

Управління системою контролю
технічного стану та безпеки боєприпасів
у Збройних Силах України.....21

Куртакова Г. О.

Держава як суб'єкт соціального партнерства.....28

Овчаренко В. С.

Правова доктрина і наука:
тлумачення, проблеми використання..... 38

Сервецький І. В.

Щодо поняття колабораційної діяльності
та її суспільної небезпеки.....46

Сьох К. Я., Гультай М. М.

Особливості правничої термінології
європейського союзу.....56

Чабанець Т. М.

Практичні аспекти викладення альтернативних
ознак у формулі винаходу (корисної моделі).....62

Яценко І. В.

Судово-ветеринарне встановлення
каліцтва тварин: проблеми та шляхи вирішення.....71

Шевчук Р. В.

Шляхи удосконалення публічного управління
у сфері охорони здоров'я в Україні..... 87

Гайченко Андрій Віталійович,*кандидат юридичних наук, заступник Міністра юстиції України, вул. Архітектора Городецького, буд. 13, м. Київ, 01001; callcentre@minjust.gov.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1883-0366>***Тюленев Сергій Анатолійович,***кандидат економічних наук, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; tiulenievi1976@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>*

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. Російська збройна агресія зумовила суттєві виклики комплексного характеру як на макро-, так і на мікрорівні. Одним з таких викликів є загроза інтелектуальній власності в Україні. Метою статті є визначення особливостей та сучасних викликів для збереження інтелектуальної власності в контексті гібридних підходів РФ у своїй збройній агресії проти України. У статті вивчено сучасну проблематику царини інтелектуальної власності в Україні та новітні виклики, що постали на тлі збройної агресії РФ у лютому 2022 року. Наголошено на тому, що гібридизм російської збройної агресії зумовив як загострення проблем, що раніше існували в площині інтелектуальної власності в Україні, так і створив суттєво нові загрози у цій сфері. Описано хронологію щодо ситуації із захистом інтелектуальної власності в Україні на початку нового етапу російської збройної агресії у лютому 2022 р. Виділено ключові виклики, що постали перед українською професійною спільнотою та інституціями в царині інтелектуальної власності. Здійснено аналіз нещодавніх змін в законодавчій базі в контексті проблематики збереження інтелектуальної власності. Сформовано комплекс рекомендацій із збереження інтелектуальної власності, що складається з напрямків узгодження нормативно-правової бази та діджиталізації взаємодії Українського інституту інтелектуальної власності зі стейкхолдерами. Додатково в межах означеного комплексу заходів передбачено напрямок розробки та запровадження адекватного порядку роботи з власниками прав інтелектуальної власності та заявниками, які не проживають в Україні, а також розбудову системи комунікації зі стейкхолдерами. Це дослідження може бути корисним профільним дослідникам, експертам в галузі інтелектуальної власності, українському та іноземному бізнесу, юридичній спільноті, громадським організаціям, органам державної влади. Перспективами майбутніх досліджень є розширення аналізу проблематики узгодження нової нормативно-правової бази у сфері інтелектуальної власності, а також реалізація потенціалу діджиталізації в роботі українських інституцій зі стейкхолдерами в даній царині.

Ключові слова: інтелектуальна власність; збройна агресія; інструменти збереження інтелектуальної власності; діджиталізація; воєнний стан.

Gaichenko Andrii Vitaliiiovych,*PhD in Law, Deputy Minister of Justice of Ukraine, 13, Architectora Horodetskoho St., Kyiv, 01001; callcentre@minjust.gov.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1883-0366>***Tiulieniev Serhii Anatoliiovych,***PhD in Economics, Director of the Scientific Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, forensic expert, 26 L. Ukrainka Blvd. office 501, Kyiv, 01133; tiulenievi1976@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>*

PRESERVATION OF INTELLECTUAL PROPERTY IN THE CONTEXT OF RUSSIAN ARMED AGGRESSION

Abstract. The Russian armed aggression has led to significant challenges of a complex nature at both the macro and micro levels. One of these challenges is the threat to intellectual property in Ukraine. The purpose of the article is to identify the peculiarities and current challenges to the preservation of intel-

lectual property in the context of Russia's hybrid approaches in its armed aggression against Ukraine. The article examines the current issues of intellectual property in Ukraine and the newest challenges that have arisen against the background of the Russian armed aggression in February 2022. It is emphasized that the hybridism of Russian armed aggression has led to both an aggravation of the problems that previously existed in the field of intellectual property in Ukraine and created significantly new threats in this area. The authors describe the chronology of the situation with intellectual property protection in Ukraine at the beginning of a new stage of Russian armed aggression in February 2022. The key challenges faced by the Ukrainian professional community and institutions in the field of intellectual property are highlighted. The authors analyze recent changes in the legislative framework in the context of intellectual property preservation. A set of recommendations for the preservation of intellectual property, consisting of the areas of harmonization of the regulatory framework and digitalization of the interaction of the Ukrainian Institute of Intellectual Property with stakeholders, was formed. Additionally, this set of measures provides for the development and implementation of an adequate procedure for working with intellectual property rights holders and applicants who do not reside in Ukraine, as well as the development of a system of communication with stakeholders. This study may be useful for specialized researchers, experts in the field of intellectual property, Ukrainian and foreign businesses, the legal community, public organizations, and government authorities. Prospects for future research include expanding the analysis of the issues of harmonization of the new regulatory framework in the field of intellectual property, as well as realizing the potential of digitalization in the work of Ukrainian institutions with stakeholders in this area.

Key words: *intellectual property; armed aggression; tools for preserving intellectual property; digitalization; martial law.*

Постановка проблеми. Сучасний етап збройної агресії проти України зумовлює суттєві виклики в широкому спектрі соціально-економічних відносин на рівні як національної і глобальної економіки. Ці виклики актуальні як для загальної проблематики управління національною економікою та державою, так і в більш специфічних галузях. У цьому контексті одним з ключових викликів є збереження інтелектуальної власності в умовах російської збройної агресії. Така проблематика зумовлює потребу в пошукові комплексного рішення, що буде пристосованим до специфіки окремих випадків з практики збереження інтелектуальної власності в контексті гібридизму російської збройної агресії. Відповідно це зумовлює значну актуальність вказаного напрямку дослідження на сучасному етапі як для України, так і для світового загалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці збереження інтелектуальної власності в умовах суттєвих ендегенних викликів – зокрема, збройної агресії – присвячено низку робіт.

Масив досліджень вивчає еволюцію інтелектуальної власності під впливом комплексу факторів екзогенного й ендегенного середовища. Fischman-Afori [1, с. 231] розглядає перспективу розвитку інтелектуальної власності в загальному контексті еволюції соціально-економічних відносин. Lambert [2, с. 529] досліджує економічні аспекти інтелектуальної власності та їхній вплив на розвиток даної категорії. Jacob [3, с. 98] аналізує проблематику розвитку інтелектуаль-

ної власності в контексті ключових стейкхолдерів і їхньої здатності впливати на процес розвитку на сучасному етапі.

В деяких роботах розглядається специфіка захисту і збереження інтелектуальної власності в контексті різноманітних загальних і специфічних умов. Зокрема, Kireeva [4, с. 803-805] вивчає проблематику затрат на захист інтелектуальної власності. Shillito [5, с. 17-18] аналізує проблематику захисту інтелектуальної власності залежно від різних юрисдикцій. Auvret [6, с. 514-515] розвиває проблематику захисту інтелектуальної власності в різних юрисдикціях і наголошує на потребі формування та реалізації відповідної стратегії.

Масив робіт досліджує проблематику захисту та збереження інтелектуальної власності в контексті збройного конфлікту. Kurrers [7, с. 671] вивчає проблематику захисту предметів мистецтва в умовах збройної агресії. Ghafele [8, с. 201-202] досліджує проблематику дипломатії в розрізі інтелектуальної власності. Schultz [9, с. 169-171] досліджує шкоду, яка була заподіяна інтелектуальній власності в Африці в контексті збройної агресії. Oriakhogba [10, с. 825-827] аналізує репатріацію предметів мистецтва в Нігерії в контексті проблематики прав власності.

Специфічні аспекти захисту та збереження інтелектуальної власності в умовах збройного конфлікту – як відкритого, так і гібридного – аналізуються в низці досліджень. Schneider [11, с. 221] вивчає проблематику під-

робки інтелектуальної власності як джерела фінансування тероризму. Gurgula [12, с. 1-2] аналізує проблематику доступності медикаментів на тлі російської збройної агресії в Україні в контексті захисту інтелектуальної власності.

У свою чергу, дослідження Галупової [13, с. 745-747] актуалізує сучасну проблематику царини інтелектуальної власності в світлі збройної агресії РФ в частині оновлення нормативно-правової бази. Шикір [14, с. 219-220] проводить аналіз окремих нормативно-правових документів і законодавчих актів у цій галузі з урахуванням сучасного контексту збройної агресії РФ.

Однак, проблематика збереження інтелектуальної власності в контексті викликів російської збройної агресії, враховуючи її гібридний характер, недостатньо досліджена.

Метою статті є ідентифікація особливостей збереження інтелектуальної власності в умовах гібридизму російської збройної агресії. В межах цього дослідження сформовано ряд **завдань**:

- визначити сучасну проблематику збереження інтелектуальної власності в Україні в контексті збройної агресії РФ з лютого 2022 року;
- здійснити аналіз російського гібридного підходу через заподіяння шкоди інтелектуальній власності;
- сформулювати пропозиції з забезпечення збереження інтелектуальної власності в Україні від наслідків російської збройної агресії.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуальна власність як одна з основ пост-індустріальної економіки є критично важливою для розвитку

України як сучасної економіки та розвинутої держави. При цьому стан захисту інтелектуальної власності протягом тривалого часу залишався суттєвою проблемною зоною в практичній площині. Так, станом на 2020 рік. Україна посідала 105 місце з 200 країн, що були досліджені під час профільного дослідження *2020 International Property Rights Index* [15]. Це свідчить про складний стан захисту інтелектуальної власності в Україні – загалом та в окремих критичних аспектах для стейкхолдерів. Необхідно підкреслити, що означений рейтинг і низька позиція України порівняно з 200 аналізованими державами свідчить про те, що сучасний складний стан зі збереженням інтелектуальної власності в Україні був зумовлений не тільки збройною агресією РФ у лютому 2022 р., але і низкою проблем і прогалин, що вже існували раніше.

Близькі позиції до України з рейтингом на рівні 4,466 станом на 2020 р. займали такі африканські держави як Замбія (місце в рейтингу: 104 з 200; рейтинг: 4,504) і Бурунді (місце в рейтингу: 104 з 200; рейтинг: 4,504) [15]. Більш докладно дані рейтингового дослідження *2020 International Property Rights Index* подано на рис. 1.

Одже суттєві виклики в контексті захисту та збереження інтелектуальної власності стояли перед Україною ще до російської збройної агресії в лютому 2022 р. Надалі дані виклики, пов'язані з необхідністю збереження інтелектуальної власності в Україні тільки посилювалися у зв'язку із суттєвими екзогенними і ендогенними викликами на тлі збройної агресії РФ.

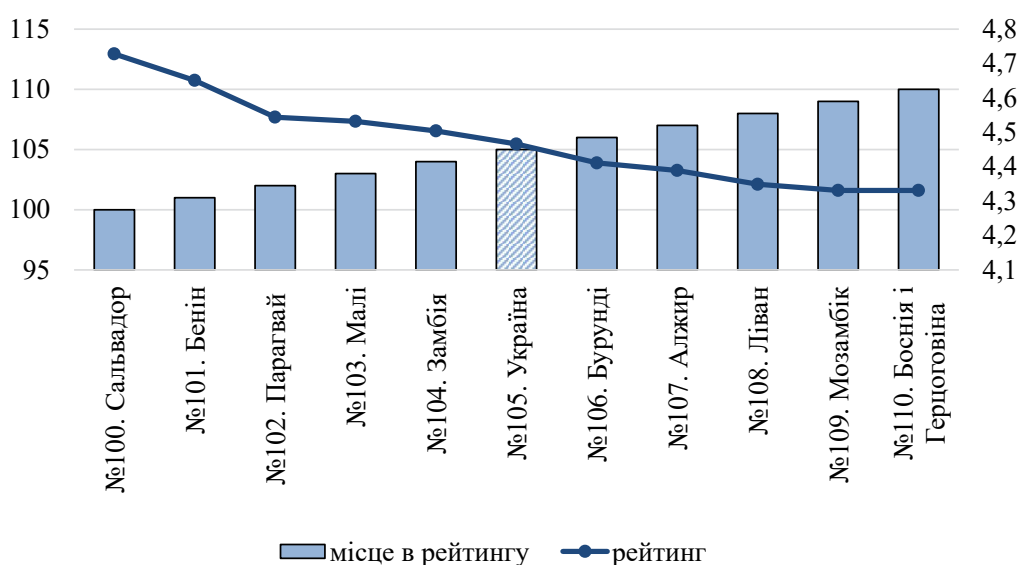

Рис. 1. Рейтинг 2020 *International Property Rights Index* за окремими країнами (місця № 100-110), 2020 р. п.

Джерело: складено автором на основі [15]

Зауважимо, що на сучасному етапі збройної агресії у 2022 р. РФ застосувала гібридний інструмент, а саме використала права інтелектуальної власності (в рамках своєї агресії). Зокрема, в березні 2022 р. російський уряд видав постанову, що з його точки зору звільняє російські компанії від виплати компенсації власникам патентів, промислових зразків та інших об'єктів прав інтелектуальної власності з т.зв. недружніх країн – західних демократій, які запровадили санкції проти РФ [16-18]. В практичній площині – з позиції російського уряду – це означає, що російські компанії можуть необмежено використовувати інтелектуальну власність юридичних осіб з т.зв. недружніх країн без необхідності платити за це або запитувати згоду правовласників [16-18]. Відповідно постраждали фізичні та юридичні особи в реаліях російського законодавства не можуть захистити свою інтелектуальну власність від експлуатації російськими компаніями на території РФ. Фактично це вводить в законне поле піратство стосовно інтелектуальної власності. Зауважимо, що такий складний стан щодо прав інтелектуальної власності установлено в країні, яка систематично не здатна належним чином захистити права інтелектуальної власності.

Наголосимо на гібридній природі такого рішення російського уряду стосовно прав інтелектуальної власності. У такий спосіб російські очільники намагалися завдати шкоди у відповідь на, по-перше, економічні санкції урядів західних демократій, по-друге, на вихід західних міжнародних компаній з бізнесу в РФ і деяких російських ринків. Додатково такий гібридний інструмент мав би – з точки зору російського уряду – бути важелем для переконання урядів західних держав припинити або обмежити соціально-економічну, соціально-політичну, військово-політичну допомогу Україні в протистоянні агресії [16-18].

Призупинення прав інтелектуальної власності як гібридного інструменту агресії є своєрідним ноу-хау. Російський уряд зауважим, що наступним етапом використання цього гібридного інструменту є обмеження інших прав інтелектуальної власності юридичних осіб з т.зв. недружніх країн, а саме на програмне забезпечення й товарні знаки. В практичній площині такий крок уможливить привласнення та використання російськими компаніями безоплатно і без дозволу брендів найбільш відомих роздрібних мереж, споживчих товарів і послуг [16-18]. Додатково російські компанії зможуть в рамках відповідного російського законодавства пода-

вати заявку на місцеву реєстрацію схожих логотипів, тощо. Вже відомі кейси з поданням заявки для реєстрації схожого логотипу американської мережі швидкого харчування, а також порушення авторських прав і торгової марки відомого мультсеріалу внаслідок «недружніх дій США і афілійованих держав» [16-18].

Наголосимо, що з точки зору міжнародного права призупинення РФ прав інтелектуальної власності, що належать західним юридичним особам, може порушувати міжнародні договори, що захищають ці активи на глобальному рівні. Зокрема, країни-члени Світової організації торгівлі (СОТ) мають дотримуватися цих міжнародних договорів і гарантувати, що іноземні компанії зможуть повноцінно захистити свої права інтелектуальної власності [16-18]. В практичній площині держави, що зазнали шкоди від російських гібридних заходів в унаслідок атаки на права інтелектуальної власності, можуть притягнути РФ до відповідальності на майданчику врегулювання претензій в рамках СОТ і вимагати введення додаткових санкцій [16-18].

Зауважимо, що у разі виключення РФ зі складу СОТ, у площині захисту прав інтелектуальної власності ця країна зможе уникнути захисних механізмів і притягнення до відповідальності. Це, в свою чергу, створює певну двоякість у вирішенні питання щодо необхідності захисту прав інтелектуальної власності та покарання РФ за здійснення збройної агресії.

Опишемо хронологію стосовно ситуації з захистом інтелектуальної власності в Україні на початку нового етапу російської збройної агресії у лютому 2022 року. Наголосимо, що цей період відзначився найбільшою турбулентністю як в соціально-економічних відносинах загалом, так і в контексті збереження інтелектуальної власності зокрема.

Період, що охопив лютий-березень 2022 р., охарактеризувався первинним врегулюванням ситуації із захистом прав інтелектуальної власності в Україні на тлі масованої російської збройної агресії. На цьому проміжку часу відбулося значне переміщення фізичних осіб – власників прав інтелектуальної власності, а також їхня мобілізація. Отже необхідно було забезпечити, по-перше, підтримання безперебійності функціонування системи реєстрації й обліку прав інтелектуальної власності; по-друге, уточнити поточний стан щодо захисту прав інтелектуальної власності в умовах значної турбулентності в Україні; по-третє, отримати роз'яснення від Українського інституту інтелектуальної власності щодо підтримання його роботи на адек-

ватному рівні якості під час воєнного стану [20]. Зауважимо, що Український інститут інтелектуальної власності опублікував повідомлення, зміст якого полягав у тому, що Інститут продовжує працювати в штатному режимі для забезпечення безперебійного функціонування системи прав інтелектуальної власності в державі.

Невдовзі після цього (4 березня 2022 р.) Інститут опублікував наступне повідомлення, в якому йшлося про те, що апеляційна рада Інституту призупинила розгляд усіх справ і запропонувала сторонам подавати документи електронною поштою з використанням кваліфікованих електронних підписів [20]. У свою чергу, суди Києва – основного місця розгляду спорів щодо інтелектуальної власності – також призупинили розгляд багатьох справ, у тому числі спорів щодо інтелектуальної власності. Стосовно судів в інших регіонах, Верховний Суд України періодично змінював територіальну юрисдикцію судів, розташованих у зонах бойових дій та на окупованих РФ територіях, і передавав провадження до судів на підконтрольних Україні територіях. Водночас, Антимонопольний комітет України (7 березня 2022 р.) також повідомив, що призупинив розгляд справ про недобросовісну конкуренцію. Відповідно це також суттєво вплинуло на процес захисту і збереження інтелектуальної власності – для його учасників і стейкхолдерів як в Україні, так і поза її межами.

Наступне повідомлення Українського інституту інтелектуальної власності (17 березня 2022 р.) опублікувало інформацію про оновлення щодо процедур реєстрації авторських прав [20]; зокрема, Інститут рекомендував подавати документи електронною поштою за допомогою кваліфікованого електронного підпису. На той час через загрозу для життя та здоров'я працівників і відвідувачів поштові відділення національного оператора призупинили свою роботу в Києві – тому Інститут також припинив прийом документів через традиційні канали поштового зв'язку.

чергове оновлення Українського інституту інтелектуальної власності (21 березня 2022 р.) поінформувало про особливості притягнення до відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності в умовах воєнного стану [20]. Зокрема, Інститут у цьому повідомленні зазначив, що положення Закону України 671/97-ВР (чинна редакція від 17.03.2020 р.) про форс-мажорні обставини щодо пропуску строків в умовах воєнного стану [21], можуть застосовуватися до заявників і власників, які проживають

в Україні. Наголосимо, що це оновлення не прояснило питання щодо вже вичерпаних термінів. Зазначене оновлення також не врахувало той факт, що іноземні власники прав інтелектуальної власності (які не проживають в Україні) у більшості випадків мають бути представлені перед Інститутом уповноваженим представником (у галузі інтелектуальної власності), які через об'єктивні обставини, зумовлені збройною агресією, можуть бути неспроможні виконувати свої професійні обов'язки. Зауважимо, що у випадку, коли іноземні власники інтелектуальної власності могли прямо спілкуватися з Інститутом, вони все одно не мали українських кваліфікованих електронних підписів – у зв'язку з тим, що Україна не має угод з іншими державами про взаємне визнання засобів електронної ідентифікації. Відповідно це суттєво обмежувало й ускладнювало процес захисту та збереження інтелектуальної власності в Україні під час воєнного стану. Відмітимо, що законодавство про інтелектуальну власність не вирішує належним чином питання призупинення й відновлення термінів у воєнний час.

Наступним етапом у хронології захисту інтелектуальної власності в Україні в умовах збройної агресії РФ стало 24 березня 2022 р., коли Верховна Рада ухвалила зміни до чинного законодавства, що дозволили Кабінету міністрів України вирішувати, які категорії товарів можуть бути звільнені від митних заходів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності [22]. Верховна Рада також прийняла зміни до чинного законодавства, якими введено положення про примусове вилучення в Україні майна, що належить РФ та її резидентам. Відмітимо, що хоча права інтелектуальної власності чітко не згадуються в законі, вони підпадають під категорію власності, тобто на них поширюється дія цього оновленого законодавства.

В свою чергу, 1 квітня 2022 р. Верховна Рада ухвалила Закон України 2174-ІХ від 01.04.2022 р., який набув чинності 13 квітня 2022 р. [23]; цей закон уточнює, як воєнний стан впливає на терміни, пов'язані з розглядом справ у сфері інтелектуальної власності. Згаданий закон передбачає продовження строків подання на час дії воєнного стану, але все одно чітко не врегульовує ключові проблемні питання. Наприклад, Український інститут інтелектуальної власності і надалі має вклатися в раніше визначені терміни, пов'язані з його власною роботою – оскільки ці терміни не призупинено.

Зауважимо, що ключовим завданням цього закону є встановлення додаткових захисних

механізмів для власників прав інтелектуальної власності і заявників у тих випадках, коли в них нема об'єктивної змоги у зв'язку з непередбачуваними обставинами зумовленими збройною агресією дотриматися відповідних раніше встановлених термінів, а також виконати певні необхідні дії. Додатково уточнюється, що в умовах штатної роботи Інституту та функціонування електронних засобів комунікації в цій установі, власникам прав інтелектуальної власності та заявникам рекомендується дотримуватися встановленого порядку роботи в означеній сфері. Водночас, рекомендується покладатися на вказаний закон тільки у виняткових випадках, які об'єктивно ускладнюють дії з подання необхідних документів власниками прав інтелектуальної власності або заявниками.

Сформуємо комплекс рекомендацій із збереження інтелектуальної власності в Україні в умовах російської збройної агресії. Пропонуваний комплекс складається з кількох блоків:

Блок 1. Повноцінна діджиталізації процесу роботи стейкхолдерів з Українським інститутом інтелектуальної власності.

Блок 2. Розроблення та імплементація адекватного порядку роботи з власниками прав інтелектуальної власності та заявників, які не проживають в Україні.

Блок 3. Узгодження невідповідностей між новими нормативно-правовими документами і законодавчою базою у сфері інтелектуальної власності (зокрема, в частині раніше встановлених строків).

Блок 4. Розбудова системи комунікації зі стейкхолдерами щодо оновлень і ключових питань, які не були вирішені раніше.

Такий комплексний підхід має забезпечити якнайшвидше вирішення критичних питань в галузі інтелектуальної власності на короткостроковому горизонті, а також забезпечити адекватне збереження інтелектуальної власності в Україні в умовах гібридизму збройної агресії на довгостроковому горизонті.

Висновки. На основі проведеного аналізу нормативно-правових актів і законодавства, вивчено проблематику збереження інтелектуальної власності в Україні в умовах російської збройної агресії. РФ систематично провадить збройну агресію проти України, застосовуючи гібридні підходи. Відповідно це зумовлює комплексний характер викликів, що постають перед Україною, зокрема, в частині захисту та збереження інтелектуальної власності.

При цьому зауважимо, що складний стан захисту інтелектуальної власності був харак-

терним для України і до лютого 2022 року. В свою чергу, російська збройна агресія додатково загострила раніше наявну проблематику у сфері інтелектуальної власності в Україні, а також створила суттєво нові виклики, пов'язані з гібридною агресією РФ.

Відповідно перед українською професійною спільнотою та інституціями, що задіяні в царині інтелектуальної власності постає нестандартне завдання, що складається з необхідності забезпечити функціонування системи в Україні й вирішити найбільш нагальні питання у сфері інтелектуальної власності – у короткостроковій перспективі, а також необхідності адекватного збереження інтелектуальної власності в Україні – у довгостроковій перспективі. У зв'язку із зазначеним вважаємо за доцільну реалізацію комплексної програми, що охоплює кілька блоків, а саме: 1.) повноцінну діджиталізацію процесу роботи стейкхолдерів з Українським інститутом інтелектуальної власності; 2.) розроблення й імплементацію адекватного порядку роботи з власниками прав інтелектуальної власності та заявниками, які не проживають в Україні; 3.) врегулювання невідповідностей між новими нормативно-правовими документами і законодавчою базою в галузі інтелектуальної власності (зокрема, в частині раніше встановлених строків); 4. розбудову системи комунікації зі стейкхолдерами щодо оновлень і ключових питань, які не були вирішені раніше. Наголошено, що ці заходи мають діяти в узгодженій комбінації та матимуть позитивний ефект як у коротко-, так і довгостроковому проміжках часу, забезпечуючи збереження інтелектуальної власності в Україні й у воєнний, і в післявоєнний період.

Перспективами майбутніх досліджень в даному напрямку є розширення аналізу проблематики узгодження нової нормативно-правової бази у сфері інтелектуальної власності, а також застосування новітніх інструментів діджиталізації з метою полегшення дій для стейкхолдерів у їхній взаємодії з українськими інституціями в галузі інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fischman-Afori O. The Evolution of Copyright Law and Inductive Speculations as to Its Future. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2012. № 19. С. 231.
2. Lambert P. Economic approaches to IP. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2017. № 12(6). С. 529–530.

3. Jacob R. Is IP out of control? *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2020. № 15(2). С. 98–102.
4. Kireeva I. How much does it cost to protect your IPRs? Or consistency of different rates of IP state fees with National Treatment and Most Favoured Nation Principles. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2022. № 17(10). С. 801–810.
5. Shillito M. Christopher Sharp. Jurisdiction to try claims relating to foreign IP rights. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2012. № 7(1). С. 17–18.
6. Auvret C. Intellectual property jurisdiction strategies. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2018. № 13(6). С. 514–515.
7. Kuppers M. Art of war. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2010. № 5(9). С. 671–672.
8. Ghafele R. Can IP diplomacy be more than war by other means? *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2010. № 5(3). С. 200–204.
9. Schultz A. Africa's been raided enough: Collateral damage to intellectual property systems and alternatives to obtain value. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2018. № 12(3). С. 168–178.
10. Oriakhogba D. Repatriation of ancient Benin bronzes to Nigeria: reflection on copyright and related issues. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2022. № 17(10). С. 823–833.
11. Schneider M. Counterfeiting and terrorism. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2016. № 11(4). С. 221.
12. Gurgula O. Обмеження прав інтелектуальної власності під час війни для забезпечення доступу до критично необхідних ліків в Україні на підставі статті 73 ТРІПС. Тези доповіді для Міжнародного круглого столу «Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану» (16 червня 2022 року). С. 1–4. URL: <https://ssrn.com/abstract=4123562> (Дата доступу: 27.11.2022).
13. Галупова Л. Захист прав інтелектуальної власності в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2022. Т. 2. С. 745–749.
14. Шикір Д. Аналіз Закону України «Про захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності під час дії воєнного стану, введеного у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України» в контексті захисту прав інтелектуальної власності в умовах війни. *Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності* : збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Київ, 26 квітня 2022 р.). Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського. 2022. С. 219–223.
15. Матеріали рейтингу 2020 International Property Rights Index. Property Rights Alliance. 2020. URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/countries> (Дата доступу: 27.11.2022).
16. Інтелектуальна власність у період воєнного стану в Україні: що змінилось. PwC Ukraine. 2022. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/publications/tax-and-legal-alert/2022/intellectual-property-martial-law.html> (Дата доступу: 27.11.2022).
17. Підсумки IP UKRAINE NOW 2022: сфера інтелектуальної власності під час війни. UBA. 2022. URL: <https://uba.ua/ukr/news/9418/> (Дата доступу: 27.11.2022).
18. Полосьмак О. Зміни у сфері інтелектуальної власності у зв'язку з війною. *Ligazakon.UA*. 2022. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015934 (Дата доступу: 27.11.2022).
19. Андрощук Г. Захист інтересів осіб у сфері інтелектуальної власності у період дії воєнного стану. *ЮрГазета*. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/zahist-interesiv-osib-u-sferi-iv-u-period-diyi-voennogo-stanu-priynyato-zakon.html> (Дата доступу: 27.11.2022).
20. Український інститут інтелектуальної власності. 2022. URL: <https://ukrpatent.org/uk/news>. (Дата доступу: 27.11.2022).
21. Закону України 671/97-ВР «Про Торгово-промислові палати України» чинна редакція від 17.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата доступу: 27.11.2022).
22. Постанова Кабінету міністрів України від 08 жовтня 2022 р. № 1127 «Деякі питання здійснення заходів із сприяння захисту прав інтелектуальної власності та реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-zdiisnennia-zakhodiv-iz-spryannia-zakhystu-prav-intelektualnoi-vlasnosti-ta-reiestratsii-u-mytному-reiestri-obiektiv-i081022-1127> (Дата доступу: 27.11.2022).
23. Закон України 2174-ІХ від 01.04.2022 р. «Про захист прав суб'єктів інтелектуальної власності під час воєнного стану у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-20#Text> (Дата доступу: 27.11.2022).

REFERENCES:

1. Fischman-Afori O. The Evolution of Copyright Law and Inductive Speculations as to Its Future. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2012. № 19. С. 231.
2. Lambert P. Economic approaches to IP. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2017. № 12(6). С. 529–530.
3. Jacob R. Is IP out of control? *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2020. № 15(2). С. 98–102.
4. Kireeva I. How much does it cost to protect your IPRs? Or consistency of different rates of IP state

- fees with National Treatment and Most Favoured Nation Principles. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2022. № 17(10). C. 801–810.
5. Shillito M. Christopher Sharp. Jurisdiction to try claims relating to foreign IP rights. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2012. № 7(1). C. 17–18.
 6. Auvret C. Intellectual property jurisdiction strategies. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2018. № 13(6). C. 514–515.
 7. Kupperts M. Art of war. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2010. № 5(9). C. 671–672.
 8. Ghafele R. Can IP diplomacy be more than war by other means? *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2010. № 5(3). C. 200–204.
 9. Schultz A. Africa's been raided enough: Collateral damage to intellectual property systems and alternatives to obtain value. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2018. № 12(3). C. 168–178.
 10. Oriakhogba D. Repatriation of ancient Benin bronzes to Nigeria: reflection on copyright and related issues. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2022. № 17(10). C. 823–833.
 11. Schneider M. Counterfeiting and terrorism. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. 2016. № 11(4). C. 221.
 12. Gurgula O. Obmezhenia prav intelektualnoi vlasnosti pid chas viiny dlia zabezpechennia dostupu do krytychno neobkhidnykh likiv v Ukraini na pidstavi statii 73 TRIPS. Tezy dopovidi dlia Mizhnarodnogo kruhloho stolu «Pravovi pytannia epidemichnoi bezpeky pid chas voiennoho stanu» (16 chervnia 2022 roku). C. 1–4. URL: <https://ssrn.com/abstract=4123562> (Data dostupu: 27.11.2022).
 13. Halupova L. Zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti v umovakh voiennoho stanu. Yevropeyskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia (do 25-richchia Natsionalnogo universytetu «Odeska yurydychna akademiia» ta 175-richchia Odeskoj shkoly prava) : u 2 t. : materialy Mizhnar.nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 chervnia 2022 r.) / za zahalnoi redaktsiieiu S. V. Kivalova. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». 2022. T. 2. S. 745–749.
 14. Shykir D. Analiz Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst interesiv osib u sferi intelektualnoi vlasnosti pid chas dii voiennoho stanu, vvedenoho u zv'iazku iz zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy» v konteksti zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti v umovakh viiny. Stvorennia, okhorona, zakhyst i komertsializatsiia ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti : zbirnyk materialiv V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (m. Kyiv, 26 kvitnia 2022 r.). Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho. 2022. S. 219–223.
 15. Materialy reitynhu 2020 International Property Rights Index. Property Rights Alliance. 2020. URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/countries> (Data dostupu: 27.11.2022).
 16. Intelektualna vlasnist u period voiennoho stanu v Ukraini: shcho zminylos. PwC Ukraine. 2022. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/publications/tax-and-legal-alert/2022/intellectual-property-martial-law.html> (Data dostupu: 27.11.2022).
 17. Pidsumky IP UKRAINE NOW 2022: sfera intelektualnoi vlasnosti pid chas viiny. UBA. 2022. URL: <https://uba.ua/ukr/news/9418/> (Data dostupu: 27.11.2022).
 18. Polosmak O. Zminy u sferi intelektualnoi vlasnosti u zv'iazku z viinoiu. Ligazakon.UA. 2022. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015934 (Data dostupu: 27.11.2022).
 19. Androshchuk H. Zakhyst interesiv osib u sferi intelektualnoi vlasnosti u period dii voiennoho stanu. YurHazeta. 2022. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/zahist-interesiv-osib-u-sferi-iv-u-period-diyi-voennogo-stanu-priynyato-zakon.html> (Data dostupu: 27.11.2022).
 20. Ukrainyskyi instytut intelektualnoi vlasnosti. 2022. URL: <https://ukrpatent.org/uk/news>. (Data dostupu: 27.11.2022).
 21. Zakonu Ukrainy 671/97-VR «Pro Torhovo-promyslovi palaty Ukrainy» chynna redaktsiia vid 17.03.2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Data dostupu: 27.11.2022).
 22. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 08 zhovtnia 2022 r. № 1127 «Deiaki pytannia zdiisnennia zakhodiv iz spriannia zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti ta reiestratsii u mytnomu reiestri ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti, yaki okhoroniaiutsia vidpovidno do zakonu». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-zdiisnennia-zakhodiv-iz-spriannia-zakhystu-prav-intelektualnoi-vlasnosti-ta-reiestratsii-u-mytnomu-reiestri-obiektiv-i081022-1127> (Data dostupu: 27.11.2022).
 23. Zakon Ukrainy 2174-IX vid 01.04.2022 r. «Pro zakhyst prav sub'ektiv intelektualnoi vlasnosti pid chas voiennoho stanu u zv'iazku z viiskovoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2174-20#Text> (Data dostupu: 27.11.2022).

Капля Олександр Миколайович,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри правових дисциплін Одеського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом, вулиця Чорноморського Козацтва, 19, Одеса, Одеська область, 65000

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯНИНА ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено основні юридичні загрози та ризики інформаційної безпеки громадян. Встановлено нормативно-правові механізми управління рівнем інформаційної безпеки суспільства у період воєнного стану та в мирний час. Проведено порівняння дії відповідних механізмів, що дозволило провести порівняння адміністративно-правових ризиків в залежності від умов (воєнного, або мирного часу). Визначено суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки громадянського суспільства, а також нормативно-правові положення, що регламентують їх діяльність. Проведено дослідження способів мінімізації негативних інформаційних впливів, зокрема: розглянуто юридичний захист прав і свобод використання інформації; адміністративно-правовий захист інформаційних потреб громадян та їх інтересів в інформаційному просторі територіальними та відомчими органами безпеки; адміністративно-правовий захист професійної, особистої та сімейної таємниці з використанням технічних засобів захисту. Дослідження проведено з метою вдосконалення чинних правових норм, спрямованих на захист прав громадян на свободу слова, захист персональних даних, та власних інформаційних потреб, що визначені Законами України: «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації» в умовах воєнного стану. Проведено дослідження ризиків та загроз у сфері інформаційної безпеки у кіберпросторі, що дозволило виявити важливі напрями вдосконалення діючих норм закону під час дії воєнного стану. Проаналізовано дію нормативних механізмів захисту персональних даних у військовий час.

Ключові слова: інформаційна безпека, громадяни, право, захист, закон, воєнний стан.

Kaplia Oleksandr Mykolayovych,

Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Legal Disciplines of the Odessa Institute of the Interregional Academy of Personnel Management, Chornomorskoho Kozatstva str., 19, Odesa, Odeska oblast, 65000

LEGAL REGULATION OF CITIZEN'S INFORMATION SECURITY DURING MARTIAL LAW

Abstract. The article examines the main legal threats and risks of citizens' information security. Regulatory and legal mechanisms for managing the level of information security of society during martial law and peacetime have been established. A comparison of the action of the relevant mechanisms was carried out, which made it possible to compare the administrative and legal risks depending on the conditions (war-time or peacetime). The subjects of ensuring information security of civil society, as well as the normative and legal provisions regulating their activities, have been determined. A study of ways to minimize negative information impacts was conducted, in particular: legal protection of the rights and freedoms of information use was considered; administrative and legal protection of information needs of citizens and their interests in the information space by territorial and departmental security bodies; administrative and legal protection of professional, personal and family secrets using technical means of protection. The study was conducted with the aim of improving the current legal norms aimed at protecting the rights of citizens to freedom of speech, protection of personal data, and their own information needs, which are defined by the Laws of Ukraine: «On Information», «On Protection of Personal Data», «On Protection of Information in Information -communication systems», «On citizens' appeals», «On access to public information» under martial law. A study of risks and threats in the field of information security in cyberspace was conducted, which made it possible to identify important areas of improvement of the current legal norms during martial law. The effect of regulatory mechanisms of personal data protection in wartime is analyzed.

Key words: information security, citizens, law, protection, law, martial law.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. В умовах воєнного стану захист суспільства від деструктивного інформаційного впливу з боку держави агресора та ряду терористичних організацій, які задіяні в процесі дестабілізації нашої країни, а також від інших негативних інформаційних факторів, які руйнують вітчизняний інформаційний простір, необхідно уточнити форми та методи забезпечення інформаційної безпеки громадян. Значна кількість загроз інформаційної безпеки обумовлюють наступні ризики: ризик застосування інформаційних технологій та механізмів реалізації ворожих актів агресії проти громадян; незаконне застосування інформаційних ресурсів іншої держави; неправомірною діяльністю в інформаційному просторі з метою дестабілізації суспільства; використання інформаційної інфраструктури для поширення інформації, що розпалює міжрасову та міжнаціональну ворожнечу, а також ідеї та теорії, що підбурюють до ненависті, дискримінації, або насильства; маніпулювання інформацією з метою спотворення сталих моральних, етичних та культурних цінностей. Відповідна проблема потребує нових шляхів вирішення, які пов'язані із розробкою потрібних організаційних, правових, а також технологічних засобів аналізу, пошуку, поширення, зберігання та використання інформації у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Зокрема необхідність створення територіально-розподілених сховищ інформаційних ресурсів, які проходять низку державних перевірок, створення державних та комп'ютерних мереж, телекомунікаційних мереж та систем спеціального призначення та загального користування, окремих ліній зв'язку, захищених каналів передачі даних, спеціальних засобів управління інформаційними потоками. Такі заходи мають бути регламентовані та контролюватись на законодавчому рівні. Негативні явища інформаційного характеру у воєнний час, можна вважати такими, що ставлять під загрозу основні принципи забезпечення безпеки громадян, в основі яких лежать чинні принципи та норми права на міжнародному рівні. Тому, основним завданням державної політики, пов'язаної із забезпеченням безпеки в інформаційній сфері є створення умов для надання кожному громадянину права на інформаційну безпеку.

Огляд літературних джерел. Під час дії воєнного стану, мета якого полягає в концентрації суспільства для головної мети подолання ворога, першочерговим завданням для суспільства є забезпечення безпеки країни на усіх її рівнях.

Це пов'язано з тим, що саме поняття інформаційної безпеки громадянина можна розглядати в сукупності із національною, державною та суспільною інформаційною безпекою. Відповідну класифікацію запропоновано в роботі Золотар О.О. [1], де основоположну роль відіграє саме інформаційна безпека людини. Зміст ряду статей Конституції України (50, 31, 34, 32) вказує на гарантії права на поширення усної інформації, захисту від поширення не достовірної інформації, захист від втручання в приватне життя таємниці листування, кореспонденцію, можливість судового захисту права на спростовувати не досвідну інформацію, а також вимагати її вилучення, права на доступ до публічної інформації [2]. Зважаючи на те, що норми головного документа нашої країни гарантують належне забезпечення інформаційної безпеки громадянського суспільства, саме поняття інформаційної безпеки громадянина, або людини не знаходить належної уваги в інших нормативно правових документах, що спричинило безсистемність національного законодавства у сфері інформаційної безпеки людини, як особистості. Наразі, основні його положення належать до інформаційної безпеки держави та суспільства загалом. Вирішити проблему виокремлення категорії інформаційної безпеки громадянина намагався дослідник із Вінницького національного аграрного університету Правдюк Л.А., розкривши це поняття, як стан захищеності особистості від інформаційних загроз, ризиків та небезпек [3]. В деяких працях інформаційна безпека громадянина розглядається, в системі забезпечення інформаційної безпеки держави [4]. Існують спроби провести класифікацію видів інформаційної безпеки, де розділяють три класифікаційних види інформаційної безпеки: інформаційна безпека громадянина, інформаційна безпека суспільства, інформаційна безпека держави [1 5]. Значну кількість праць присвячено інформаційній безпеці держави під час воєнного стану [6, 7, 8], проте окремі питання забезпечення інформаційної безпеки громадянина в цей період висвітлено дуже мало.

Вимагає юридичного уточнення ступінь обмеження прав та законних інтересів громадян в інформаційній сфері під час воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [2]. Також існує потреба в уточненні видів персональної інформації громадян в період воєнного стану, викликана необхідністю виявлення ворожих агентів. Усе це та багато інших, не врегульованих правових аспектів, пов'язаних із відсутністю чіт-

кого визначення проблем пов'язаних із інформаційною безпекою громадян в період воєнного стану, потребує деталізації як нормативної, так і законодавчої бази. Тому, відповідну проблему можна вирішити шляхом внесення змін до чинних законодавчих актів, які забезпечать конструктивну реалізацію конституційних засад інформаційної безпеки громадянського суспільства, як в мирний, так і в воєнний час.

Цілі дослідження. Дослідити можливості уточнення стану захищеності громадянина від загроз, ризиків та небезпек інформаційного характеру у воєнний час та визначити дієві нормативні-правові механізми мінімізації інформаційних загроз для громадян в цей період.

Виклад основного матеріалу.

Під системою інформаційної безпеки країни зазвичай розуміють об'єднання органів державної влади, які виконують свої задачі на основі закону, в умовах постійного контролю судової влади. Метою відповідної системи є: діагностика та прогнозування інформаційних загроз та ризиків, що впливають на стан життєво важливих інтересів суспільства; реалізація ряду довготривалих заходів, які спрямовані на попередження відповідних загроз; підтримка готовності до забезпечення інформаційної безпеки.

Виокремлення інформаційної безпеки громадянина із цієї системи у відповідності до норм конституції, та низки нормативних документів, вимагає більш деталізованих підходів. Так, у відповідності до Закону України «Про основи національної безпеки України» запропоновано безпеку усіх трьох складових інформації безпеки: держави, українського суспільства та окремих його членів. Це зазначено в нормах ст. 3 відповідного закону, де визначено основних об'єктів інформаційної безпеки. До таких віднесено громадян, державу та суспільство. В таблиці 1 приведено їх детальна класифікація.

З огляду на норми конституції та ряду законодавчих актів, інформаційна безпека громадянина розглядається в широкому розумінні і охоплює практично всі аспекти діяльності держави. Тому

й залишається відкритою проблема юридичної конкретизації інформаційної безпеки громадянина. Зважаючи на те, що основною конституційною нормою є захист національної безпеки держави(ст. 17), деталізація цього поняття була встановлена у 2021 р., під час розробки «Стратегії національної безпеки України», де було введено поняття «інформаційна загроза», що визначається, як потенційне, або реально негативне явище, що впливає на людину, суспільство та державу [10]. Загалом закон передбачає шляхи деталізації окремої юридичної категорії, що описує стан інформаційної захищеності громадян. Для цього потрібно на законодавчому рівні урівноважити баланс інтересів особистості, суспільства та держави. За умови взаємної відповідальності цих суб'єктів, можна говорити про окремі принципи забезпечення інформаційної безпеки громадянина не лише в мирний час, а й під час воєнного стану. Такий підхід дозволить сформувати комплексну систему нормативних, соціальних, організаційних, економічних та політичних механізмів захисту громадян в інформаційній сфері, спрямованих на подолання існуючих розмитих категорій інформаційної безпеки окремої людини, як явища що характеризує її стан інформаційної захищеності.

Разом з тим, застосування конституційних норм в інформаційній сфері громадянина не можуть діяти повною мірою у воєнний час, оскільки пріоритети в протидії загроз схиляються до захисту саме держави, її територіальної цілісності, незалежності та забезпечення інтересів. Таким чином, інформаційна безпека громадянина у воєнний час обумовлена специфічними обставинами. З одного боку громадянам надається право захищати країну у будь-який спосіб, але при цьому здійснюються заходи правового режиму воєнного стану, що регламентує ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Окремі норми цього закону можуть обмежувати конституційні права, пов'язані із інформаційною безпекою громадян. Так, наприклад ст. 31 Конституції України передба-

Таблиця 1

Класифікація об'єктів інформаційної безпеки у відповідності до ст. 3 Закону України «Про основи національної безпеки України»

Об'єкти інформаційної безпеки	Елементи
громадяни	права та свободи, що гарантуються Конституцією;
суспільство	природні ресурси, матеріальні цінності, інтелектуальні здобутки, культурні та історичні надбання, інформаційне, а також навколишнє середовище
держава	територіальна цілісність, конституційний лад, суверенітет та недоторканність

Джерело: розроблено автором на основі [1]

чає гарантії таємниці листування, телефонних розмов та інших комунікацій, ст. 32 стосується невтручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України, ст. 34 стосується права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, ст. 41, гарантує право на розпорядження власністю, результатами інтелектуальної та творчої діяльності. Можна перераховувати й інші конституційні права, що стосуються інформаційної безпеки громадян, які у воєнний час можуть не діяти, оскільки під час війни надання переваги інтересам держави дозволить краще забезпечити основоположні права усіх громадян шляхом підтримання безпеки держави. Окремим питанням слід виділити загрози кібербезпеки громадян у воєнний час, оскільки сучасні війни проходять не лише на землі та в повітрі, а й в інформаційній сфері, зокрема у кіберпросторі. В той час, коли бойові дії точаться на полі бою і основні атаки ворога приймають на себе військові та силові структури, питання кібербезпеки безпосередньо стосується кожного громадянина, який має доступ до цифрових технологій, які під'єднані до глобальної мережі. Так, 24 лютого 2022 року в Україні об'єктами атак стали також цивільні ресурси та звичайні громадяни. Агресор шляхом дестабілізації населення, використовуючи різні інформаційні засоби намагався посіяти штучну паніку. Шляхом створення підробних сторінок в мережі, кібератак провідних українських сервісів онлайн – телебачення, створення штучного навантаження на мережі мобільних операторів, здійснення спроб отримати доступ до поштових сервісів державних служб з метою розповсюдження інформації дискредитуючого характеру та інших протиправних дій ворог створив загрозу для інформаційної безпеки громадян. З огляду на ряд нормативних положень, що регламентують безпеку громадян у кіберпросторі [11], [12], слід звернути увагу та те, що вони були розроблені в період мирного часу. Крім того, в період воєнного часу кіберзлочинці, що знаходяться на території нашої країни, можуть нанести шкоду набагато більшу, а ніж у мирний час, дестабілізуювши мирне населення, спричинивши збитки економіці, яка працює на перемогу у війні. У зв'язку з цим у перші місяці війни в Україні було оптимізовано кримінально-процесуальне законодавство, шляхом вдосконалення механізмів притягнення до відповідальності кіберзлочинців. Загалом після 2014 р. ситуація в галузі кібербезпеки зазнала значних зрушень. Так, у 2019 р. було представлено законодавчу базу у сфері кібербезпеки [13]

в рамках якої розроблено Доктрину інформаційної безпеки України, яка була ведена в дію Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Закон дозволяє уточнити основні об'єкти кіберзахисту. До таких віднесено критичну інфраструктуру країни, органи державної влади та громадян. Законом визначено відповідальність за порушення законодавства у цій сфері, а також засоби контролю законності заходів щодо забезпечення кібербезпеки. Дія даного закону у військовий час значно розширює повноваження органів державної влади та збільшує відповідальність за його порушення. Це пов'язано з тим, що закон спрямований на забезпечення ефективного застосування Збройних Сил України для належної відповіді кіберзагрозам в системі державної безпеки. Так, інформаційна безпека громадянина у воєнний час може розглядатися, як такий стан захищеності, при якому основні кібернетичні загрози та ризики спрямовані на державні інституції зокрема та національну безпеку загалом. Роль особистої інформаційної безпеки, яка виражена рядом конституційних норм, таких, як свобода пересування, право на отримання інформації, свобода висловлювань, обмежуються в цей період. Отже, інформаційна безпека громадян не зникає, а лише змінює правила поведінки органів державного управління з урахуванням воєнних реалій. Переважна більшість таких реалій стосується окремих інформаційних правовідносин щодо заборони поширення певної інформації, яка носить суспільно-небезпечних характер. Інша частина обмежує доступ до певних інформаційних ресурсів, деякі права на інформаційну діяльність в галузі обробки інформації також обмежуються. В таких умовах інформаційна безпека громадянина значною мірою трансформується, вона спрямована більше не на захищеність окремих його прав, як особистості, а на загальний захист інтересів суспільства.

Висновок. Інформаційна безпека громадянин закріплена в низці нормативних документів та є конституційною нормою. Проте, це поняття не достатньо деталізовано та законодавчо врегульовано та потребує його виокремлення із таких категорій, як інформаційна безпека держави, інформаційна безпека суспільства, національна безпека. Для вирішення цієї проблеми потрібні зміни в деяких законодавчих актах, з метою забезпечення ефективного реалізації конституційних засад інформаційної безпеки держави, суспільства та громадянина, як окремих категорій. Стан інформаційної безпеки громадянина

у воєнний час, суттєво відрізняється від мирного часу, оскільки пріоритети в протидії загроз більше спрямовані до захисту саме держави, її територіальної цілісності та незалежності в цей період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Золотар О.О. Класифікація інформаційної безпеки. *Інформація і право*. 2011. № 2(2). С. 109-113.
2. Конституція України. Верховна Рада України. Офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.10.2022).
3. Правдюк А. Л. Конституційні гарантії інформаційної безпеки людини і громадянина. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 303-305.
4. Сащук, Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки. Режим доступу: http://journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php, 2014.
5. Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. 446 с.
6. Богданович, В. Ю.; ворович, Б. О.; марко, Є. І. Інформаційна безпека як основа воєнної безпеки держави та суспільства. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*, 2018, 3: 44-48.
6. Залевська І.І., Удренас Г.І. Інформаційна безпека України в умовах російської військової агресії. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 20 – 26.
7. Запорожець, С. А. Стан забезпечення інформаційної безпеки України у воєнній сфері в умовах гібридної війни. *Politology bulletin*, 2019, 83: 16-25.
8. ЗАКОН УКРАЇНИ Про основи національної безпеки України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст.351), режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
9. Стратегія національної безпеки України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?fi nd=1&text=%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%D1%83%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D1%83#w2_1 (дата звернення 10.10.2022)
10. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України», url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (дата звернення 18.10.22)
11. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 45, ст.403), url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
12. О.Г. Трофименко Законодавча база забезпечення кібербезпеки держави. *Кібербезпека в Україні:*

правові та організаційні питання: матер. II всеукр. наук.-практ. конф., 17 листопада 2017 р., Одеса: ОДУВС, С. 55–56.

REFERENCES:

1. Zolotar O.O. Klyasyfikatsiia informatsiinoi bezpeky. *Informatsiia i pravo*. 2011. № 2(2). S. 109-113.
2. Konstytutsiia Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiynyi sait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 04.10.2022).
3. Pravdiuk A. L. Konstytutsiini harantii informatsiinoi bezpeky liudyny i hromadianyna. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 12. S. 303-305.
4. Sashchuk, H. Informatsiina bezpeka v systemi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. *Rezhym dostupu: http://journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_publ.php*, 2014.
5. Zolotar O.O. Informatsiina bezpeka liudyny: teoriia i praktyka: monohrafiia. Kyiv : TOV «Vydavnychiy dim «ArtEk», 2018. 446 s.
6. Bohdanovych, V. Yu.; vorovyich, B. O.; marko, Ye. I. Informatsiina bezpeka yak osnova voiennoi bezpeky derzhavy ta suspilstva. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*, 2018, 3: 44-48.
6. Zalievska I.I., Udrenas H.I. Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh rosiiskoi viiskovoi ahresii. *Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys*. 2022. № 1-2. S. 20 – 26.
7. Zaporozhets, S. A. Stan zabezpechennia informatsiinoi bezpeky Ukrainy u voiennoi sferi v umovakh hibrydnoi viiny. *Politology bulletin*, 2019, 83: 16-25.
8. ZAKON UKRAINY Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2003, № 39, st.351), rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
9. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?fi nd=1&text=%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%D1%83%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D1%83#w2_1 (data zvernennia 10.10.2022)
10. Ukaz Prezidenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku “Pro Stratehiu kiberbezpeky Ukrainy”, url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> (data zvernennia 18.10.22)
11. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy» (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2017, № 45, st.403), url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
12. O.H. Trofymenko Zakonodavchabaza zabezpechennia kiberbezpeky derzhavy. *Kiberbezpeka v Ukraini: pravovi ta orhanizatsiini pytannia: mater. II vseukr. nauk.-prakt. konf., 17 lystopada 2017 r., Odesa: ODUVS, S. 55–56.*

Ключко Анатолій Олександрович,

аспірант кафедри публічного адміністрування, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039 <https://orcid.org/0000-0002-2624-5386>

УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ КОНТРОЛЮ ТЕХНІЧНОГО СТАНУ ТА БЕЗПЕКИ БОЄПРИПАСІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Анотація. У запропонованій статті особливу увагу приділено підвищенню рівня безпеки і охорони складів боєприпасів Збройних Сил України. Зазначається, що Україна має сформовану систему управління безпекою боєприпасів на основі системи колишнього Радянського Союзу, яка не розвивалася з 1990-х років. Автор зазначає, що між системою НАТО та системою колишнього Радянського Союзу у сфері системи безпеки боєприпасів існують відмінності у забезпеченні безпечного зберігання боєприпасів на арсеналах, базах та складах. Особливий інтерес для Збройних Сил України становлять підходи та принципи НАТО щодо забезпечення безпеки боєприпасів.

Мета роботи. Метою статті є аналіз системи управління технічним станом та безпекою боєприпасів у Збройних Силах України.

Методологія. У статті виокремлено систему здійснення контролю технічного стану боєприпасів на всіх етапах їх життєвого циклу. У цьому контексті особливе значення мають виробництво боєприпасів, зберігання боєприпасів на арсеналах, базах та складах Збройних Сил України, ремонт боєприпасів, підготовка боєприпасів до утилізації та їх утилізація.

Наукова новизна. Доведено, що контроль технічного стану ракет і боєприпасів здійснюється за виконання певних умов.

Висновки. Наголошено на тому, що розробка і модернізація боєприпасів здійснюється за технічними завданнями. Констатовано, що відповідальність за організацію належного зберігання покладається безпосередньо на керівництво арсеналів, баз і складів, а також відповідні служби органів військового управління. Доведено, що ремонт боєприпасів на арсеналах, базах та складах проводиться за висновками проведеного технічного огляду боєприпасів або лабораторних випробувань. Зазначено, що боєприпаси можуть бути передані на утилізацію за результатами випробувань у випадку неможливості відновлення або зняття з озброєння.

Ключові слова: управління, Збройні Сили України, НАТО, безпека, технічний стан, боєприпаси.

Klochko Anatolii Oleksandrovych,

Postgraduate Student at the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska str., 2, Kyiv, Ukraine, 03039, <https://orcid.org/0000-0002-2624-5386>

MANAGEMENT OF THE TECHNICAL CONDITION AND SAFETY CONTROL SYSTEM OF AMMUNITION IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Abstract. In the proposed article, special attention is paid to increasing the level of security and protection of ammunition depots of the Armed Forces of Ukraine. It is noted that Ukraine has an established ammunition safety management system based on the system of the former Soviet Union, which has not been developed since the 1990s. The author notes that there are differences between the NATO system and the system of the former Soviet Union in the field of ammunition security in ensuring the safe storage of ammunition at arsenals, bases and warehouses. Of particular interest to the Armed Forces of Ukraine are NATO's approaches and principles regarding ammunition security.

The purpose of the work. The purpose of the article is to analyze the system of managing the technical condition and security of ammunition in the Armed Forces of Ukraine.

Methodology. The article highlights the system of monitoring the technical condition of ammunition at all stages of their life cycle. In this context, the production of ammunition, storage of ammunition at arsenals, bases and warehouses of the Armed Forces of Ukraine, repair of ammunition, preparation of ammunition for disposal and their disposal are of particular importance.

Scientific novelty. *It has been proven that the control of the technical condition of missiles and ammunition is carried out under certain conditions.*

Conclusions. *It is emphasized that the development and modernization of ammunition is carried out according to technical tasks. It was established that the responsibility for the organization of proper storage rests directly with the management of arsenals, bases and warehouses, as well as the relevant services of the military administration. It has been proven that the repair of ammunition at arsenals, bases and warehouses is carried out based on the conclusions of the technical inspection of ammunition or laboratory tests. It is noted that the ammunition can be handed over for disposal based on the results of the tests in case of impossibility of recovery or decommissioning.*

Key words: *management, Armed Forces of Ukraine, NATO, security, technical condition, ammunition.*

Постановка проблеми. Розвиваючи співробітництво з НАТО, Україна має на меті зміцнити національну безпеку, запобігти виникненню нових загроз стабільності на європейському континенті та використати досвід і допомогу держав-членів Альянсу в реформуванні системи безпеки боєприпасів.

На сучасному етапі розбудови української держави її національні інтереси потребують широкої інтеграції до міжнародних систем колективної безпеки та співпраці з економічними, військовими структурами європейської системи колективної безпеки та Організацію Північноатлантичного договору. Для досягнення цієї мети однією із складових є ознайомлення та вивчення стандартів НАТО в галузі зберігання, транспортування та контролю технічного стану боєприпасів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням безпеки боєприпасів у Збройних Силах України приділялася увага у роботах багатьох науковців, зокрема [1; 2; 6].

Так, у роботі [2] значну увагу надано управлінню стратегічними підприємствами, у [6] – неконтрольованому використанню непридатних для подальшого використання та зберігання різних видів боєприпасів, а у [1] – оптимізації системи державного управління шляхом забезпечення цілісності управління підприємством та державної політики розвитку оборонно-промислового комплексу.

Разом із тим у проаналізованих роботах недостатньо уваги було приділено управлінню контролем безпеки боєприпасами у Збройних силах України.

Мета роботи. Метою статті є аналіз системи управління технічним станом та безпекою боєприпасів у Збройних Силах України.

Виклад основного матеріалу. У рамках демілітаризаційного проекту започатковано ініціативу щодо підвищення рівня безпеки і охорони складів боєприпасів Збройних Сил України – як відповідь на запит про допомогу Міністра оборони України до Генерального секретаря НАТО.

Україна має сформовану систему управління безпекою боєприпасів на основі системи колишнього Радянського Союзу, яка не розвивалася з 1990-х років.

Між системою НАТО та системою колишнього Радянського Союзу у сфері системи безпеки боєприпасів існують відмінності, а саме, це забезпечення безпечного зберігання боєприпасів на арсеналах, базах та складах Збройних Сил України.

Розглянемо сутність забезпечення безпечного зберігання боєприпасів на арсеналах, базах та складах Збройних Сил України.

Особливий інтерес для Збройних Сил України становлять підходи та принципи НАТО щодо забезпечення безпеки боєприпасів.

Найважливіша вимога до організації зберігання боєприпасів на арсеналах, базах та складах Збройних Сил України ґрунтується на необхідності: уникнути виникнення загоряння об'єктів зберігання боєприпасів; вміння локалізувати загоряння, яке трапилося, в рамках одного об'єкту, не допустивши розповсюдження пожежі та вибухів на інші об'єкти технічної території.

Насамперед, необхідне забезпечення фізичного захисту боєприпасів, а також постійний контроль технічного стану боєприпасів з метою недопущення покалічення людей та виникнення надзвичайних ситуацій, що можуть бути наслідком погіршення їх технічного стану.

Ці вимоги та принципи щодо організації експлуатації і забезпечення безпеки боєприпасів визначені в наступних керівних документах:

постанова Кабінету Міністрів України від 25.02.2015 № 345 “Порядок постачання озброєння, військової і спеціальної техніки та боєприпасів під час особливого періоду, введення надзвичайного стану, проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії та у період проведення антитерористичної операції” [3];

постанова Кабінету Міністрів України від 20.02.2013 № 120 “Про затвердження порядку розроблення, освоєння та випуску нових видів продукції оборонного призначення, а також

припинення випуску існуючих видів такої продукції” [4];

правила техніки безпеки при зберіганні, транспортуванні, збиранні і ремонті боєприпасів;

Інструкції з експлуатації зразків озброєння військової техніки.

Вимоги зазначених документів встановлюють порядок прийняття на озброєння, експлуатації та виведення з експлуатації, що при дотриманні вимог забезпечує безпеку поводження з боєприпасами і вибуховими речовинами.

У той же час, дотримання цих правил не гарантує повну неможливість виникнення надзвичайної ситуації, так само як не визначає вибір правил поводження для кожної конкретної ситуації.

Аналіз літератури [5] дозволив виокремити систему здійснення контролю технічного стану боєприпасів на всіх етапах їх життєвого циклу. Розглянемо окремо кожен із етапів.

Перший етап – виробництво боєприпасів.

Підприємствами країни виробництво новітніх зразків (модернізація) боєприпасів (ракет) та їх прийом до експлуатації здійснюється під контролем військових представництв Міністерства оборони України.

Розробка і модернізація боєприпасів здійснюється за технічними завданнями Центрального науково-дослідного інституту озброєння військової техніки Збройних Сил України, у яких передбачені вимоги щодо безпеки боєприпасів. Інститутом також здійснюється науково-технічне супроводження вказаних робіт.

Постачання до Збройних Сил України ракет та боєприпасів здійснюється Департаментом військово-технічної політики розвитку озброєння та військової техніки Міністерства оборони України, який на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 25.02.2015 № 345 “Порядок постачання озброєння, військової і спеціальної техніки та боєприпасів під час особливого періоду, введення надзвичайного стану, проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії та у період проведення антитерористичної операції” та постанови Кабінету Міністрів України від 20.02.2013 № 120 “Про затвердження порядку розроблення, освоєння та випуску нових видів продукції оборонного призначення, а також припинення випуску існуючих видів такої продукції”, організовує розробку, приймання на озброєння (постачання) та закупівлю засобів ураження.

Другий етап – зберігання боєприпасів на арсеналах, базах та складах Збройних Сил України.

Відповідальність за організацію належного зберігання покладається безпосередньо на керівництво арсеналів, баз і складів, а також відповідні служби органів військового управління (ЦРАУ, ГУОЗ, Командування видів).

При розміщенні боєприпасів на місцях зберігання повинні забезпечуватись: збереження їх боєздатності; розподіл в опалюваних і неопалюваних сховищах під навісами і на майданчиках відповідно до вимог інструкцій з експлуатації та діючих наказів, положень; розподіл за зразками, категоріями, ступенями готовності і цільовим призначенням, партіями спорядження; зручність технічного обслуговування, приймання і видачі майна; як найповніше і доцільніше використання місткості сховищ; дотримання норм завантаження по кількості вибухової речовини; дотримання норм навантаження на 1м² площі підлоги, стелажів; дотримання норм пожежної безпеки; можливість швидкої евакуації боєприпасів на випадок пожежі, стихійного лиха і за наказом.

Завантаження сховищ проводиться з забезпеченням безпечних відстаней між сховищами, вантажно-розвантажувальними майданчиками, платформами, цехами і пунктами робіт з дотриманням правил спільного зберігання та правил пожежної безпеки.

За ступенем вибухонебезпечності боєприпаси поділяються на п'ять груп – “А”, “Б”, “В”, “Г”, “Д”. У *табл. 1* наведено допустимі граничні норми завантаження сховищ за вибуховими речовинами і норм мінімальних інтервалів для кожної із зазначених груп.

Приблизна ємність сховищ у вагонах, вказана у *табл. 1*, визначена виходячи з проектних норм завантаження прийнятих типових сховищ. Фактична ємність сховищ залежить від виду боєприпасів, які зберігаються, ширини робочих та оглядових проходів, встановленої висоти укладання штабелів, міцності підлоги. Залежно від цих даних ємність сховища може коливатись у більший чи менший від вказаного у таблиці бік, але за всіх обставин завантаженість його за вибуховою речовиною не повинна перевищувати норм, вказаних у таблиці.

Зазначених норм відстаней між сховищами необхідно суворо дотримуватись під час побудови й добудови нових сховищ, а також під час реконструкції та відновлення старих арсеналів, баз та складів (АБС).

Під час зберігання боєприпасів на АБС, які мають сховища, розташовані одне від одного на відстані 100 м, допускаються такі відхилення від норм відстаней, встановлених *табл. 1*:

Допустимі граничні норми завантаження сховищ за вибуховими речовинами і норм мінімальних інтервалів (відстаней) між сховищами з граничним завантаженням за вибуховими речовинами залежно від розподілу боєприпасів за групами вибухонебезпечності

Групи боєприпасів за ступенем вибухонебезпечності	Найменування боєприпасів	Допустима максимальна ємність сховища за ВР, т	Норми мінімальних інтервалів (відстаней) між сховищами, завантаженими боєприпасами різних груп вибухонебезпечності, м				
			“А”	“Б”	“В”	“Г”	“Д”
“А”	1. Вибухові речовини	150	200	-	-	-	-
	2. Димний порох та вироби з нього	100	200	-	-	-	-
	3. Ручні гранати	120	200	-	-	-	-
	4. Остаточні споряджені снаряди, міни і не остаточні споряджені готові реактивні снаряди калібру понад 200 мм	120	200	-	-	-	-
	5. Кумулятивні постріли, ПТКР, кумулятивні снаряди усіх калібрів та бойові частини ПТКР	120	200	-	-	-	-
“Б”	Порох нітроцелюлозний (бездимний) розсипом, у відсильних мішках, у зарядах та картузах, заряди в гільзах з корпусом, що згоряє, та постріли з зарядами в гільзах з корпусом, що згоряє	500	200	200	200	-	-
“В”	1. Остаточні споряджені осколкові, осколково-фугасні, фугасні та бетонобійні постріли, снаряди, міни і готові реактивні снаряди калібру 90–200 мм	150	200	200	200	-	-
	2. Не остаточні споряджені снаряди, міни і головні частини реактивних снарядів калібру понад 200 мм	120	200	200	200	-	-
“Г”	1. Остаточні споряджені постріли, снаряди й міни калібру 70–90 мм	150	200	200	200	100	-
	2. Не остаточні споряджені осколкові, осколково-фугасні, фугасні та бетонобійні постріли, снаряди, міни і головні частини реактивних снарядів калібру 90–200 мм	150	200	200	200	100	-
	3. Остаточні споряджені бронебійні та бронебійно-запалювальні постріли і снаряди калібру понад 90 мм	150	200	200	200	100	-
	4. Заряди в гільзах і пострілах роздільного гільзового заряджання	150	200	200	200	100	-
	5. Піротехнічні засоби	-	200	200	200	100	-
“Д”	1. Не остаточні споряджені постріли, снаряди і міни калібру до 90 мм	150	200	200	100	100	50
	2. Остаточні споряджені постріли, снаряди і міни калібру до 70 мм включно	150	200	200	100	100	50
	3. Остаточні споряджені бронебійні та бронебійно-запалювальні постріли і снаряди калібру до 90 мм	150	200	200	100	100	50
	4. Димові освітлювальні та запалювальні снаряди і міни усіх калібрів	150	200	200	100	100	50
	5. Підкаліберні постріли та снаряди усіх калібрів	150	200	200	100	100	50
	6. Підривники та трубки	150	200	200	100	100	50
	7. Запали до ручних гранат	150	200	200	100	100	50
	8. Засоби займання бойового заряду (капсульні втулки, піропатрони, запальні й витяжні трубки)	150	200	200	100	100	50
	9. Патрони до стрілецької зброї	150	200	200	100	100	50

на АБС, розташованих у листяному чи змішаному лісі, відстані між сховищами групи “В” та між сховищами груп “В” і “Г” допускаються до 100 м;

боєприпаси груп “А” і “Б” дозволяється зберігати у сховищах, відстані між якими дорівню-

ють 100 м, за умови завантаження найближчих до них сховищ, віддалених на 100 м, боєприпасами групи “Д”, тарою, картонажем, пробками, а також гарматними гільзами, ракетними частинами реактивних снарядів та іншим майном, безпечним відносно пожеж та вибухів;

зберігання ручних гранат, артилерійських пострілів і снарядів групи “А” допускається у сховищах, розташованих на відстані 100 м одне від одного за умови зменшення завантаження сховищ цими боєприпасами за ВР на 50% встановленої граничної норми, вільна частина сховища, яка при цьому залишається, повинна довантажуватись боєприпасами групи “Д”, спільне зберігання яких дозволяється *табл. 1* допустимого спільного зберігання боєприпасів в одному сховищі, гільзами чи картонажними виробами.

Вказані в *табл. 1* норми допустимого граничного завантаження сховищ за ВР та мінімальних відстаней між сховищами є також обов’язковими для довготривалого зберігання боєприпасів на відкритому повітрі або під навісами.

Вказані в *табл. 1* норми мінімальних інтервалів (відстаней) відносяться до наземних сховищ без захисних споруд. Під час побудови сховищ напівпідземного типу чи при заглиблення боєприпасів у котловани, а також під час обвалування наземних сховищ мінімальні відстані між ними, встановлені у таблиці, скорочуються вдвічі, але не можуть бути менші 30 м. Для боєприпасів груп “А” і “Б” скорочення відстаней, вказаних у таблиці, не допускається.

У групі “Г” під піротехнічними засобами слід розуміти: освітлювальні та сигнальні патрони (вогневі та димоутворювальні), трасери, ШИРАС, димові пакети тощо. Вибух-пакети й інші піротехнічні вироби, до складу яких входить тільки димний порох, порохова м’якоть і вогневий шнур (без засобів ініціювання), належать до групи “А” (димний порох та вироби з нього).

Під час визначення максимально допустимої кількості артилерійських і мінометних пострілів, а також реактивних снарядів, що завантажуються до одного сховища, враховується маса розривних зарядів у снарядах, мінах, головних частинах реактивних снарядів і, крім того, половина маси порохового заряду.

Норми мінімальних інтервалів між сховищами для повних пострілів визначаються за таблицею так само, як і для готових неостаточно споряджених пострілів.

Норми мінімальних інтервалів (відстаней) між сховищами, майданчиками відкритого зберігання завантаженими боєприпасами та виробничими цехами залежать від категорії небезпеки боєприпасів, завантаженості об’єктів за вибуховою речовиною, наявності лісових насаджень, типу сховищ (звичайні чи заглиблені), матеріалу стін, а також наявності обвалування об’єктів.

При цьому пункти розвантаження і майданчики для зберігання небезпечного у поводженні майна повинні бути віддалені від місць зберігання з ракетами і боєприпасами на 200 м, а від житлових та службових будівель та споруд – на 400 м.

За категоріями пожежної небезпеки боєприпаси поділяються на дев’ять категорій – “Е1” – “Е7”, “В”, “Д”, які характеризують вид небезпеки боєприпасів при виробництві і зберіганні, і застосовуються при визначенні рівня оснащення місць зберігання засобами пожежогашіння і сигналізації.

Основні критерії небезпеки застосовані при класифікації: можливість вибухів і створення осередків пожеж; можливість вибухів, розльоту і створення масових осередків пожеж; можливість одночасного масового вибуху у складі об’єкта; можливість підтримання пожежі; пожежобезпечні; вибухові речовини і порохи у відкритому вигляді; вибухові речовини у оболонках.

Контроль технічного стану боєприпасів на арсеналах, базах та складах проводиться згідно вимог “Інструкції щодо технічного огляду боєприпасів на арсеналах, базах” та “Інструкції з контролю технічного стану боєприпасів на артилерійських арсеналах, базах, складах та у військах”.

Контроль технічного стану ракет і боєприпасів здійснюється: при технічному прийомі, технічному огляді, проведенні ремонтних і збиральних робіт; при практичних стрільбах; при узагальненні і аналізі відомостей про технічний стан і експлуатацію боєприпасів у військах та узагальненні результатів дії боєприпасів на практичних стрільбах, які подаються в донесеннях відповідними начальниками служб ракетно-артилерійського озброєння за підпорядкованістю; під час лабораторних випробувань підричників і підривних пристроїв, засобів запалювання, порохових зарядів, піротехнічних засобів, спорядження освітлювальних та запалювальних снарядів; під час полігонних випробувань; під час проведення робіт з продовження термінів технічної придатності ракет і боєприпасів.

Спостереження за технічним станом боєприпасів та за організацію їх лабораторних і полігонних випробувань, перевірку технічного стану при практичних стрільбах покладено на Центр контролю якості боєприпасів Озброєння Збройних Сил України (Центр), який контролює: проведення на арсеналах, базах та складах планових технічних оглядів майна та регламентних перевірок ракет; аналізує результати технічних оглядів

дів, пусків і практичних стрільб, полігонних, стендових і лабораторних випробувань майна; узагальнює результати дослідного та централізованого зберігання майна.

Контроль технічного стану боєприпасів під час їх складання та ремонту організується силами арсеналів і баз.

Для полігонних випробувань складних зразків та ракет залучається Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації Збройних Сил України, який має досвідчений персонал та поступово оснащується новітніми засобами випробувань і розвиває полігонну базу.

Облік технічного стану майна та їх елементів здійснюється на арсеналах, базах та складах, службами вищих органів управління і в Центрі.

До Центру повинні надаватися з заводів промисловості формуляри на виготовлені і прийняті на постачання Збройних Сил України партії ракет і боєприпасів та їх елементів.

Крім того, у Центрі зберігаються результати всіх контрольних лабораторних і полігонних випробувань, а також інші дані про технічний стан і поводження з майном під час бойового використання, регламентних перевірок і зберігання.

Технічний огляд боєприпасів проводиться в такій послідовності: вивчається по обліковій документації технічний стан боєприпасів, що підлягають огляду; вивчаються умови зберігання боєприпасів; проводиться огляд боєприпасів з метою визначення їх технічного стану; на підставі результатів огляду визначається технічний стан боєприпасів, розміщених в різних місцях штабелю; готуються висновки за результатами огляду кожної партії.

Третій етап – ремонт боєприпасів.

Ремонт боєприпасів на арсеналах, базах та складах проводиться за висновками проведеного технічного огляду боєприпасів або лабораторних випробувань.

Головним управлінням з організації виробництва боєприпасів та будівництва спеціальних споруд Міністерства оборони України на арсеналах, базах та складах організується відновлення виробничих потужностей для складання і ремонту боєприпасів та закупівля комплектуючих боєприпасів для потреб виробництва.

Технічне обслуговування та ремонт боєприпасів (ракет) проводиться силами арсеналів і баз з метою усунення несправностей, що знижують бойові характеристики боєприпасів (ракет) та підтримання їх у стані, який забезпечує довгострокове зберігання й готовність до бойового застосування.

Основними видами виробництва на арсеналах передбачається: складання, спорядження і випробування майна; ремонт боєприпасів, бойових і навчальних ракет; ремонт артилерійських гільз; розбирання, розряджання і знищення майна; виготовлення і ремонт тари для боєприпасів; підготовка до утилізації майна та їх елементів.

Четвертий етап – підготовка боєприпасів до утилізації та їх утилізація.

Боєприпаси можуть бути передані на утилізацію за результатами випробувань у випадку неможливості відновлення або зняття з озброєння, для чого вони повинні бути включені до відповідних переліків, які затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства оборони України.

На сьогодні арсенали спроможні, за необхідності, проводити підготовку боєприпасів до утилізації розукомплектування (розбирання на елементи) визначених номенклатур ракет і боєприпасів, відповідно до затверджених технологічних регламентів та мають необхідні виробничі потужності, технології та дозволи на проведення таких робіт згідно з чинним законодавством.

Утилізація засобів ураження організовується Головним управлінням майна та ресурсів Міністерства оборони України із залученням виробничих потужностей підприємств на тендерних засадах.

У подальшому співпрацю в системі безпеки боєприпасів пропонується продовжити за напрямками:

1. Удосконалення системи безпеки боєприпасів у нормативно-правових документах, наказах, положеннях тощо за стандартами НАТО, у першу чергу приведення класифікації боєприпасів за рівнями небезпеки до вимог стандартів НАТО та впровадження стандартів НАТО щодо зберігання у захищених сховищах.

2. Підготовка персоналу з безпеки боєприпасів за стандартами НАТО (серія лекцій AASTP-1 та AASTP-5 за сприяння Інформаційно-аналітичного центру безпеки боєприпасів MSIAC) – дозволить удосконалити утримання боєзапасу у відповідності до кращих міжнародних практик.

Підготовку особового складу військових частин щодо організації та безпеки зберігання боєзапасу пропонується провести за напрямками:

1. Впровадження вимог стандартів НАТО при будівництві стаціонарних та польових сховищ.

2. Міри безпеки при поводженні з боєприпасами під час зберігання, збирання, ремонту, транспортування та проведення навантажувально-розвантажувальних робіт.

3. Впровадження навчальної бази щодо забезпечення безпеки боєприпасів.

4. Впровадження новітнього обладнання щодо контролю технічного стану боєприпасів.

5. Участь українських фахівців (продовження) у роботі SG/C (з питань організації контролю за боєприпасами) груп НАТО з безпеки боєприпасів (CASG, AC/326).

6. Обмін набутим досвідом з країнами НАТО в сфері управління безпекою боєприпасів та організації контролю за боєприпасами.

Висновки. Таким чином, нами комплексно досліджено систему управління технічним станом та безпекою боєприпасів у Збройних Силах України. Виходячи з поставленої мети та результатів виконання дослідження, нами охарактеризовано систему контролю технічного стану боєприпасів на всіх чотирьох етапах їх життєвого циклу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аванесова Н. Е., Сергієнко Ю.І. Концепція економічної безпеки в системі національної безпеки держави. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 68. С. 17–25.
2. Акімова Л.М. Теоретичні основи державного управління розвитком національної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток : електрон. наук. фак. вид.* 2015. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1210>
3. Порядок постачання озброєння, військової і спеціальної техніки та боєприпасів під час особливого періоду, введення надзвичайного стану, проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії та у період проведення антитерористичної операції: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.02.2015 № 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2015-%D0%BF>.
4. Про затвердження порядку розроблення, освоєння та випуску нових видів продукції оборонного призначення, а також припинення випуску існуючих видів такої продукції: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.02.2013 № 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/120-2013-%D0%BF#Text>
5. Технічне забезпечення військ (сил) у операції і бою. Під ред. М.І. Шапталенка. Київ: НАОУ, 2011. 616 с.

6. Ishchenko I., Dvurechenska O. The modern state and prospects of the international relations of Ukraine in the field of chemical safety. *Journal of Chemistry and Technologies*. 2019. 27(1). p. 9-30.

REFERENCES:

1. Avanesova, N. E., & Serhiienko Yu.I. (2019) Kontsepsiia ekonomichnoi bezpe-ky vsystemi natsionalnoi bezpeky derzhavy [The concept of economic security in the national security system of the state]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. 68, 17–25 [in Ukrainian].
2. Akimova, L.M. (2015) Teoretychni osnovy derzhavnoho upravlinnia rozvytkom natsionalnoi bezpeky [Theoretical foundations of state management of the development of national security]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok: elektron. nauk. fakh. vyd.* 5. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1210> [in Ukrainian]
3. Poriadok postachannia ozbroiennia, viiskovoi i spetsialnoi tekhniky ta boieprypasiv pid chas osoblyvohoperiodu, vvvedennianadzvychainohostanu, provedennia zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii ta u period provedennia antyterorystychnoi operatsii [The procedure for the supply of weapons, military and special equipment and ammunition during a special period, the introduction of a state of emergency, the implementation of measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression and during the period of an anti-terrorist operation]. (2015) Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.02.2015 № 345. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia poriadku rozroblennia, osvoiennta ta vypusku novykh vydiv produktsii oboronnoho pryznachennia, a takozh prypynennia vypusku isnuuichykh vydiv takoi produktsii [On approval of the procedure for the development, development and release of new types of defense products, as well as the termination of the release of existing types of such products]. (2013) Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.02.2013 № 120. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/120-2013-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
5. Shaptalenka, M.I. (Eds.). (2011) Tekhnichne zabezpechennia viisk (syl) u operatsii i boiu [Technical support of troops (forces) in operations and combat]. Kyiv: NAOU [in Ukrainian].
6. Ishchenko, I., & Dvurechenska, O. (2019) The modern state and prospects of the international relations of Ukraine in the field of chemical safety. *Journal of Chemistry and Technologies*, 27(1), 9-30.

Куртакова Ганна Олександрівна,

доктор філософії в галузі права, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (050) 264-00-30, e-mail: anita-k@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9475-6911>

ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Анотація. Кризовий стан економіки загострив потребу суспільства у досягненні соціального балансу між найманими працівниками, власниками (роботодавцями) і державою. Світовий досвід переконливо засвідчує, що проблеми економіки і суспільного життя, в тому числі у сфері застосування найманої праці, вирішуються оптимально, якщо реалізується орієнтація не на конфронтацію, а на досягнення соціальної злагоди, узгодження інтересів різних суспільних груп. Стрижнем соціального партнерства є принцип співробітництва між роботодавцями і найманими працівниками, який реалізується шляхом проведення переговорів, укладення колективних договорів та колективних угод, узгодження проектів нормативно-правових актів, консультацій при прийнятті рішень соціальними партнерами на всіх рівнях.

Соціальне партнерство базується на колективних відносинах між соціальними партнерами за участі трудових колективів у встановленні умов праці; в управлінні організаціями, де вони працюють; щодо укладення і виконання колективних договорів та колективних угод на галузевому, регіональному, національному рівнях; щодо діяльності професійних спілок та інших представницьких органів трудового колективу в соціально-трудових відносинах; щодо утворення та діяльності об'єднань роботодавців; у вирішенні індивідуальних та колективних трудових спорів. До сфери соціального партнерства належать: досягнення консенсусу з питань забезпечення зайнятості, створення додаткових робочих місць, організації оплачуваних громадських робіт, захисту населення від безробіття; застосування найманої праці з дотриманням техніки безпеки, вимог з охорони здоров'я працівників у процесі праці, оплати праці й забезпечення відтворювальної і стимулювальної функцій заробітної плати; забезпечення нормального режиму праці й відпочинку; забезпечення права працівників на участь в управлінні робочим процесом на підприємстві, в розподілі прибутку для забезпечення соціальної діяльності підприємства, у визначенні соціальних стандартів і встановленні їх мінімальних меж, у встановленні порядку проведення колективних переговорів, вирішенні колективних трудових спорів тощо.

Ключові слова: держава, соціальне партнерство, профспілки, роботодавці, колективний договір.

Kurtakova Hanna Oleksandrivna,

Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of civil law disciplines and international law of the Educational and Scientific Institute of Law Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, st. Frometivska, 2, tel.: (050) 264-00-30, e-mail: anita-k@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9475-6911>

THE STATE AS A SUBJECT OF SOCIAL PARTNERSHIP

Abstract. The crisis state of the economy exacerbated the need of society to achieve a social balance between employees, owners (employers) and the state. World experience convincingly proves that the problems of the economy and social life, including in the field of employment, are optimally solved if the focus is not on confrontation, but on the achievement of social harmony, coordination of the interests of different social groups. The core of social partnership is the principle of cooperation between employers and employees, which is implemented through negotiations, conclusion of collective agreements and collective agreements, coordination of projects of regulatory and legal acts, consultations during decision-making by social partners at all levels.

Social partnership is based on collective relations between social partners with the participation of labor collectives in establishing working conditions; in the management of the organizations where they work; regarding the conclusion and implementation of collective agreements and collective agreements at the sec-

total, regional, and national levels; regarding the activity of trade unions and other representative bodies of the labor collective in social and labor relations; regarding the formation and activity of employers' associations; in the resolution of individual and collective labor disputes. The sphere of social partnership includes: reaching a consensus on issues of ensuring employment, creating additional jobs, organizing paid public works, protecting the population from unemployment; the use of hired labor in compliance with safety techniques, requirements for health protection of employees in the work process, payment of labor and provision of reproductive and stimulating functions of wages; ensuring a normal regime of work and rest; ensuring the right of employees to participate in the management of the work process at the enterprise, in the distribution of profits to ensure the social activities of the enterprise, in determining social standards and establishing their minimum limits, in establishing the procedure for conducting collective negotiations, resolving collective labor disputes, etc.

Key words: state, social partnership, trade unions, employers, collective agreement.

Постановка проблеми. Зміни в соціально-політичному устрої України не могли не позначитися на змінах правового становища держави та її ролі в соціально-трудових відносинах. Відмова від командно-адміністративної системи управління, коли держава регламентувала фактично всі сфери життя суспільства, лібералізація всіх аспектів життя, яка відбулася впродовж останніх років призвели до виникнення нових механізмів регулювання суспільних відносин. Одним з них є соціальне партнерство. Конституція України проголошує, що Україна є соціальною державою (ст. 1) [1].

Визначальним критерієм соціальної держави є наявність розвинутої соціальної інфраструктури [2].

Світовий досвід показує, що сформована багатоукладна різностороння соціальна інфраструктура, яка включає систему соціальних допомог, певний обсяг соціальних послуг, розширену сферу колективно-договірного регулювання є результатом діяльності держави, яка у свою чергу залучає до вирішення проблем, які виникають, представників підприємств і профспілкові об'єднання. Ступінь державного втручання в різних країнах неоднаковий і визначається багатьма факторами, серед яких домінує вибрана модель соціального партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню даного питання сприяли праці В.М. Толкунової, Н.М. Хуторян, А.І. Цепіна, Г.І. Чанишевої, В.А. Чибісова, В.І. Щербини.

Мета статті. Проаналізувати роль держави в соціальному діалозі.

Виклад основного матеріалу. Залежно від ролі та місця владних структур в партнерських відносинах виділяють три типи моделей соціального партнерства.

Перша – тристороння співпраця, в якій держава, роботодавці та профспілки (як представники найманих працівників) є рівноправними. Така модель діє переважно на макрорівні у вигляді взаємодії держави з організаціями

праці та капіталу загальнонаціонального масштабу, спирається на компроміс, який зорієнтований на мету, відповідне досягнення суспільного благополуччя.

Друга модель – двостороння співпраця в регулюванні соціально-партнерських відносин. Їй відповідає принцип “laissez fair, laissez passer”: держава не втручається в економічне життя країни або зводить це втручання до мінімуму. Прибічники принципу “laissez fair” в трудових відносинах сповідують свободу дій соціальних партнерів – союзів підприємців і працівників – і відхиляють втручання держави в їх відносини. Держава виступає в ролі арбітра колективних трудових спорів, законодавчо регулюючи відносини, не допускаючи розвитку протистояння сторін до небезпечних для стабільності суспільства масштабів. У цій моделі вирішення проблем за допомогою партнерства переноситься на виробничий рівень підприємства (США, Іспанія, Португалія). Однак необхідно звернути увагу і на прояви активної діяльності держави за даною моделлю. У США, наприклад, застосування системи ESOP (системи участі працівників в управлінні підприємством) супроводжується значними податковими пільгами для роботодавців. Окрім того, нагляд за діяльністю об'єднань (організацій) роботодавців і працівників здійснює спеціальний уповноважений з трудових відносин, який є штатною посадовою особою. Таким чином, можемо дійти висновку, що за даною моделлю держава в кінцевому рахунку зберігає за собою певні важелі впливу на суб'єктів соціально-партнерських відносин, не будучи при цьому активним учасником даного механізму.

Третя модель – діалог і співпраця в конфліктах роботодавців і працівників здійснюється без будь-якого втручання з боку держави (Японія) [2].

Чинним законодавством України однозначно не встановлено, яка модель соціального партнерства діє як основоположна.

Щоб остаточно визначитися з поставленою проблемою, необхідно звернутися до міжнарод-

ного законодавства, адже трудове законодавство України складається не тільки з національних нормативних актів, а й з низки міжнародно-правових актів, ратифікованих належним чином. Так, відповідно до Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною законодавства України. Окрім того, в Конституції закріплено принцип пріоритетності норм міжнародно-правових актів перед нормами національного законодавства [1].

Принципи участі держави в соціальному партнерстві закріплені у правових актах МОП, яка визначає трипартизм як систему відносин, в яких держава, підприємці та наймані працівники є самостійними сторонами, котрі здійснюють свої специфічні завдання.

Так, у Філадельфійській декларації, прийнятій 10 травня 1944 р. на 26-й сесії МОП містяться чіткі вказівки щодо необхідності трипартизму під час вироблення державної політики. Серед основоположних принципів на початку декларації є посилання на постійні та погоджені зусилля в міжнародному масштабі, у яких представники працівників і підприємців, що користуються рівними правами з представниками урядів, об'єднуються з ними для вільного обговорення та прийняття демократичних рішень з метою сприяння загальному добробуту.

Принцип тристороннього співробітництва у сфері праці також одержав свою розробку у конвенціях та рекомендаціях МОП. Так – Конвенція № 154 “Про сприяння колективним переговорам” 1981 р. визначає, що державні органи вживають заходів для заохочення і сприяння розвитку колективних переговорів, що є предметом попередніх угод між державними органами та організаціями підприємців і працівників. Рекомендація № 113 “Про співробітництво у галузевому та в національному масштабі” 1960 р. передбачає необхідність вживати заходи, котрі відповідають національним умовам, для сприяння ефективним консультаціям і співробітництву між державними органами влади та організаціями роботодавців і працівників. Серед основних названі заходи заохочення з боку державних органів влади та прийняття відповідних нормативно-правових актів. Конвенція № 144 “Про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм” 1976 р. вказує на необхідність проведення консультацій між представниками уряду, підприємців і працівників з питань, що належать до діяльності МОП. Рекомендація МОП № 92 “Щодо добровільного примирення та арбітражу”

1951 р. передбачає сприяння органів державної влади у вирішенні колективних трудових спорів шляхом забезпечення безоплатної та оперативної процедури добровільного примирення та надання державними органами необхідної інформації про загальне соціально-економічне становище країни та ін.

Узагальнення аналізу зазначених міжнародно-правових актів дозволяє стверджувати, що у механізмі соціального партнерства пріоритетність належить тристоронньому співробітництву. На національному рівні першими нормативно-правовими актами, які визначають сторони соціального партнерства є Закони України “Про колективні договори і угоди” від 1 липня 1993 р. та “Про організації роботодавців” від 24 травня 2001 р., у яких серед сторін соціального партнерства Закон України “Про організації роботодавців” називає державу в особі виконавчих органів влади і органів місцевого самоврядування.

Особливість чинного трудового законодавства полягає у відсутності норм, які розкривають юридичний статус держави та її функцій у механізмі соціального партнерства. Тим не менш, за допомогою наукових досліджень, а також на основі вивчення зарубіжного досвіду та практики соціального партнерства в Україні, спробуємо визначити юридичний статус та функції держави у даному правовому механізмі.

Питання про зміст юридичного статусу в трудовому праві взагалі і правового становища держави зокрема належать до найбільш дискусійних.

Деякі автори розглядають трудовий правовий статус ототожнивши з праводієздатністю і основними правами і обов'язками та зміст статусу суб'єкта трудового права ототожнюють з правосуб'єктністю, яка визначається закріпленнями за ним законодавством правами і обов'язками, гарантіями цих прав і обов'язків, відповідальністю за невиконання покладених на них обов'язків.

Також до змісту правового статусу включає два елементи: трудову правосуб'єктність і основні права та обов'язки, аргументуючи свою позицію тим, що гарантії, так само, як і відповідальність, забезпечують реалізацію не тільки статутних прав і обов'язків, й принципів і звичайних норм. На її думку, вони пов'язані і з іншими правовими категоріями, а тому поєднання їх в одну – правовий статус – позбавляє кожну своєї особливої специфіки.

П.Д. Пилипенко правовий статус називає “елементом правосуб'єктності” і визначає його як систему суб'єктивних юридичних прав та

юридичних обов'язків. Саме правосуб'єктність особи, яка визначається через її дієздатність, на думку П.Д. Пилипенка, робить таку особу учасником трудових правовідносин [3].

Н.Б. Болотіна, Г.І. Чанишева до правового статусу суб'єктів трудового права включають наступні основні елементи:

- трудову правосуб'єктність;
- основні (статутні) трудові права і обов'язки;
- юридичні гарантії цих прав і обов'язків;
- відповідальність за порушення трудових обов'язків [4;5].

Вважаємо, що названі варіанти змісту правового статусу зазначених суб'єктів не є взаємовиключними, а лише висвітлюють цей правовий феномен з різних сторін.

Враховуючи предмет даного дослідження, не будемо більш глибоко вдаватися до дискусії щодо складових елементів правового статусу, зауважимо лише, що, на нашу думку, юридичний статус держави як суб'єкта соціального партнерства – це визначена нормами трудового законодавства правова характеристика, яка розкриває становище держави, як суб'єкта соціального партнерства і дозволяє їй брати участь у соціально-трудових відносинах. Щодо останнього, то мова йде саме про правосуб'єктність держави.

Правосуб'єктність – найважливіший самостійний елемент змісту юридичного статусу держави, яка органічно входить в структуру її правового становища, оскільки суб'єкти трудових і інших безпосередньо пов'язаних з ними відносин не можуть не мати суб'єктивних трудових прав і обов'язків. За відсутності трудової правосуб'єктності не буде ні самої держави як суб'єкта трудового права, ані її юридичного статусу.

Правосуб'єктність – це особлива властивість суб'єкта права, яка відрізняє його від інших осіб, умови виникнення якої поділяються на дві групи – матеріальні і формальні. Матеріальні умови забезпечують фактичну здатність даної особи бути суб'єктом права. Формальні умови полягають у визнанні наявності такої правосуб'єктності з боку зовнішнього правового авторитету. Держава, відповідно, хоча й особливий – однак все ж суб'єкт права, юридична особа. Тому вона повинна мати таку ж сукупність умов, які характеризують її як суб'єкта права. Формальною такою умовою є легітимність державної влади, в якості матеріальних умов – наявність майна і наявність організації.

На думку деяких авторів держава не є стороною трудових відносин, тому не може бути суб'єктом трудового права, а держави в трудо-

вих відносинах полягає в правовому регулюванні праці, а суб'єктами права виступають спеціально створені органи (інспекції), а не держава в цілому.

Також даної позиції притримувався В.І. Прокопенко, який серед суб'єктів трудового права виділяв саме державні органи, а не саму державу [2].

Тим не менш, ці науковці включають до суб'єктів трудового права професійні спілки, підкреслюючи при цьому, що останні не є стороною трудових відносин, однак, зауважують вони, у зв'язку з важливістю ролі та силою впливу на становлення і розвиток трудових відносин професійні спілки виступають суб'єктами трудового права.

У зв'язку з цим доцільним видається звернутися до класифікації суб'єктів трудового права залежно від кола суспільних відносин, які становлять предмет цієї галузі. У дослідженнях з трудового права така класифікація була проведена. Так, виділяють два рівні суб'єктів трудового права: перший – основні суб'єкти (працівник і роботодавець як сторони трудових відносин); другий – допоміжні, тобто учасники інших відносин, безпосередньо пов'язаних з трудовими (безробітний, держава, профспілка). Суть допоміжних суб'єктів трудового права полягає в тому, що їх правосуб'єктність або є похідною від правосуб'єктності основних суб'єктів, або ж направлена на обслуговування і функціонування цих останніх як повноцінних учасників відносин у сфері праці. До числа суб'єктів, трудова правосуб'єктність яких носить допоміжний характер, обслуговуючий, належить держава і профспілка. У сфері трудового права службове призначення держави виявляється і реалізується шляхом створення і діяльності цілої низки різних державних органів (серед яких і є органи по соціальному партнерству).

Щодо цього слушною видається думка П.Д. Пилипенка, який зазначає, що держава є стороною соціального партнерства як первинний носій соціально-економічних інтересів, а державні органи є представниками держави, які створюються для реалізації завдань і цілей соціального партнерства [3].

Важливо зауважити, що при цьому дослідники наголошують на такій особливості, як наділення державних органів відповідною компетенцією. Державний орган – це організація або установа, які виконують державні завдання і наділені відповідними владними повноваженнями, тобто компетенцією.

Отже, можемо дійти висновку, що держава є суб'єктом трудового права та стороною соці-

ально-партнерських відносин. Для реалізації своїх завдань нею створюються державні органи, які наділяються відповідною компетенцією.

Визначення правового становища органів місцевого самоврядування в механізмі соціального партнерства є наразі складною (переважно з об'єктивних причин) і такою, що потребує кваліфікованого вирішення проблемою. Зазначимо, якщо питання про державу як суб'єкта соціального партнерства висвітлювалося і досліджувалося з певних позицій в юридичній літературі, то питання у цьому аспекті про органи місцевого самоврядування вимагає серйозного вивчення.

Закон України "Про організації роботодавців" визначив серед сторін соціального партнерства державу в особі виконавчих органів влади та органів місцевого самоврядування.

Проаналізувавши цю норму, можемо дійти висновку, що законодавець ототожнює органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування як представників держави.

Однак Конституцією та Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" передбачено, що місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади самостійно або під відповідальність органів або посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого самоврядування в межах законодавства України. Органами місцевого самоврядування, що представляють інтереси територіальної громади сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради.

Отже, у механізмі соціального партнерства в якості сторони, поряд з державою, повинні виступати відповідні територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування.

Враховуючи практику зарубіжних країн, у новому Трудовому кодексі України доцільно виділити стороною соціального партнерства на регіональному рівні територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування.

Щодо функцій держави в механізмі соціального партнерства, то в юридичній літературі висловлювалися різні думки.

Деякі автори вважають, що держава в механізмі соціального партнерства виступає як суб'єкт публічної влади, який, тим не менш, взаємодіє із суб'єктами інших соціально вагомих інтересів на засадах рівності. Організацію соціального партнерства називає основною функцією держави в механізмі правового регулювання, котра, на його думку, передбачає наступне: офіційне визнання різноманітних інтересів, які існують у суспільстві, конституювання суб'єктів суспільних відносин; легаліза-

цію процесу соціального партнерства; участь в цьому процесі в якості суб'єкта, який представляє інтереси суспільства в цілому; здійснення судочинства з трудових справ.

В умовах соціального партнерства роль держави зводиться до розробки відповідного трудового та соціального законодавства, створення правової інфраструктури і регулювання на правовій основі взаємовідносин між підприємцями і працівниками, тобто до ролі арбітра, який стоїть на сторожі прийнятого законодавства. При цьому, на її думку, втручання уряду може здійснюватися тільки в наступних випадках:

- коли тією чи іншою стороною трудових відносин порушується трудове законодавство;
- коли обидві конфліктуючі сторони не можуть виробити компромісне рішення;
- якщо досягнутий між працівниками і роботодавцями компроміс завдає шкоди державним інтересам.

З приводу останнього твердження мова повинна йти саме про публічний інтерес, загальне благо. Оскільки наявність державного інтересу вважається можливим тільки в міжнародному публічному і міжнародному приватному праві, коли мова йде про реалізацію національного суверенітету, національного інтересу.

Г.І. Чанишевої стверджує, що держава виступає гарантом у соціально-партнерських відносинах та встановлює мінімальні соціальні стандарти.

В регулюванні соціально-трудова відносин і соціального діалогу держава виконує, по-перше, функції публічної влади, по-друге, виступає як соціальний партнер. Як законодавець держава приймає нормативно-правові акти, встановлює правила і процедури соціального партнерства, а також визначає правовий статус учасників переговорного процесу, виступає як посередник при вирішенні конфліктних ситуацій між партнерами та представник і гарант інтересів держави у системі соціального партнерства. Як власник засобів виробництва держава бере на себе функції роботодавця і сама стає стороною угод певного рівня [5].

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що всі вчені вказують на двоїстість ролі держави в механізмі соціального партнерства: вона виступає як носій публічно-владних повноважень і як партнер у соціально-партнерських відносинах.

З нашої точки зору, кожна з наведених визначень щодо функцій держави безумовно притаманна їй. Проте ці дві визначальні функції потребують конкретизації та розкриття змісту двоїстої ролі держави у механізмі соціального партнерства.

Для цього насамперед важливо проаналізувати роль держави як носія публічно-владних повноважень у механізмі соціального партнерства на даному етапі розвитку суспільства. Як суб'єкт з публічно-владними повноваженнями держава реалізує перш за все правові форми здійснення своїх функцій, якими звичайно у механізмі соціального партнерства виступають: законодавство, державне управління, правосуддя, нагляд і контроль.

Слід зазначити, що на відміну від більшості розвинутих країн, в яких практика соціально-партнерських відносин передувала закріпленню їх законодавстві, в Україні, навпаки, їх впровадження відбувається “зверху”, а не “знизу”, саме при вирішальній ролі держави. Держава приймає нормативно-правові акти, якими повинні керуватися суб'єкти соціально-партнерських відносин.

Також до державних заходів, направлених на забезпечення механізму соціального партнерства, можна віднести законодавче закріплення мінімуму трудових прав працівників. Державний рівень гарантій є основою для здійснення форм та укладення і реалізації актів соціального партнерства.

Відомо, що держава забезпечує виконання своїх владних приписів шляхом видання актів управління, а також системою контролю та нагляду у сфері соціального партнерства. Головна роль у забезпеченні такого нагляду і контролю належить державному департаменту з нагляду за додержанням законодавства про працю, який діє у складі Мінсоцполітики і підпорядковується йому, з відповідними територіальними державними інспекціями на місцях. Вищий нагляд за додержанням законодавства про працю здійснюється Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами.

Держава також має судову систему, яка включає юрисдикційні органи, котрі розглядають в тому числі й трудові конфлікти, і спори про право на соціальне забезпечення.

Розглядаючи питання участі держави в соціальному партнерстві, видається, що держава в механізмі соціального партнерства виступає як суб'єкт публічної влади, який, тим не менш, взаємодіє із суб'єктами інших соціально вагомих інтересів на засадах рівності. Держава-партнер не втрачає публічно-владних повноважень, разом з тим вона їх добровільно обмежує з метою захисту публічного інтересу.

Участь держави як партнера в механізмі соціального партнерства проявляється у трьох формах:

- держава на паритетних засадах поряд з роботодавцями та працівниками бере участь у соціальному страхуванні;

- участь держави як суб'єкта колективно-договірного регулювання на державному, галузевому, регіональному рівні в особі відповідних органів (причому в даному випадку проявляється подвійне правове становище держави: по-перше, як посередника, координатора; по-друге, як сторони колективно-договірного регулювання);

- держава-партнер бере участь у вирішенні колективно-трудових спорів (в особі НСПП організовує примирні процедури).

Також соціальне партнерство необхідно розглядати в органічному взаємозв'язку не тільки з нормами трудового права, а й з соціальним правом (у широку розумінні), а також з правом соціального забезпечення (у вузькому розумінні). Державні органи соціального захисту, представники сторін і органи соціального партнерства повинні знайти спільну формулу взаємовідносин, оскільки соціальне партнерство у сфері праці спрямоване на захист трудових відносин, кінцевою метою якого є як захист працюючого населення, так і тієї його частини, яка в силу об'єктивних обставин вже знаходиться або і знаходилася за межами цих відносин. Дана обставина, на їхню думку, спонукає говорити не тільки про соціальне партнерство у сфері праці, а й про соціальне партнерство в більш широкому спектрі соціально-правового захисту.

Таким чином, роль держави в соціальному партнерстві проявляється через її участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування: держава поряд із застрахованими особами, страхувальниками, тобто найманими працівниками та роботодавцями, бере участь на паритетних засадах в управлінні відповідними фондами[6].

Також держава бере участь у колективно-договірному регулюванні, причому у двох напрямках роботи. Перш за все держава, виступає як посередник беручи участь у відповідних тристоронніх органах соціального партнерства з метою досягнення згоди між сторонами соціального партнерства, а також для представництва та захисту інтересів суспільства.

Слід зазначити, що в Україні особливістю тристороннього співробітництва є створення спеціального постійно діючого консультативно-дорадчого органу при Президенті України, основи якого були закладені прийняттям Указу Президента від 27 квітня 1993 р. “Про Національну раду соціального партнерства”.

Важливо пам'ятати, що питання про утворення Національної ради поставлено під час зустрічі за круглим столом між Президентом та представниками профспілкових об'єднань у червні 1992 р. Метою зустрічі був пошук шляхів розв'язання кризової ситуації, що склалася після низки страйків та протестів. З боку Уряду було також бажання уникнути не властивої йому функції арбітра в суперечках між окремими профспілками з різними політичними симпатіями. Передбачалося, що ця роль має належати представникам профспілок у Національній раді, зокрема, Співголові від профспілкових об'єднань. Створення Національної ради мало сприяти формуванню та кращій координації організацій роботодавців, наданню їм більш активної ролі у вирішенні проблем соціально-трудових відносин.

Подібні тристоронні органи на національному рівні існують у багатьох європейських країнах. Так, у Болгарії діє Національна рада по соціальному співробітництву, в Угорщині – Рада примирення інтересів. Зазначені органи в більшості випадків виконують консультативні функції з формування соціальної політики держави, і лише в деяких країнах (Угорщина) – наділяються повноваженнями щодо участі у колективно-договірному регулюванні умов праці.

Аналіз повноважень наданих Національній раді, державою дозволяє дійти висновку, що в Україні був створений тристоронній орган, який одночасно виконував консультативну функцію і приймав участь в колективно-договірному регулюванні трудових відносин.

З прийняттям Указу Президента “Про розвиток соціального діалогу в Україні” від 29 грудня 2005 р., яким передбачено ліквідацію Національної ради соціального партнерства та створення Національної тристоронньої соціально-економічної ради, на наш погляд ситуація кардинально не змінюється. Національна тристороння соціально-економічна рада є консультативно-дорадчим органом при Президентові України, який складається з представників Кабінету Міністрів, всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців.

Участь держави в Національній раді зумовлена необхідністю здійснення організаційних та координаційних заходів. Оскільки домінуючими є інтереси працівників і роботодавців, держава допомагає збалансувати ці інтереси, досягти соціального миру шляхом участі на паритетних засадах у діяльності Національної ради, наданням необхідної інформації, обов'язковістю розгляду рішень Національної ради

та виданням в установленому порядку актів та доручень Президента України з метою реалізації цих рішень.

Таким чином, держава шляхом участі в Національній раді виконує функції посередника, координатора інтересів праці та капіталу з метою досягнення соціального компромісу в суспільстві[7].

Вважаємо, що стосовно діяльності держави в колективно-договірному регулюванні, то в даному випадку мова йде про державу як сторону колективно-договірного процесу, яка приймає і реалізує відповідні зобов'язання.

Слід наголосити на тому, що Законодавство України містить положення, згідно з яким угоди на державному, галузевому, регіональному рівнях укладаються на двосторонній основі. Проте, практика їх укладення, що сформувалася в Україні, засвідчила одночасне представництво органами державної виконавчої влади інтересів і роботодавця, і держави (суспільства).

Важливим вбачається питання щодо визначення держави як роботодавця. Аналіз ст. 13 Конституції України дає певні підстави вважати, що суб'єктом права державної власності є держава, а суб'єктом права комунальної власності – територіальні громади села, селища, міста. Новий Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) дослівно відтворює вищевикладені конституційні положення, що впливає зі змісту статей 2 та 318 ЦК України. Отже, слід констатувати, що суб'єктом права державної власності є держава, а суб'єктом права комунальної власності – відповідні територіальні громади.

Зазначені суб'єкти права державної та комунальної власності здійснюють належні їм повноваження, використовуючи, зокрема, інститут – управління. Таке управління майном спершу здійснювали Верховна Рада України, місцеві ради народних депутатів та уповноважені ними державні органи, а після прийняття Конституції – безпосередньо Кабінет Міністрів України, територіальні громади та уповноважені ними органи.

Держава-роботодавець для нас явище не нове, враховуючи цілковите одержавлення економіки в період соціалізму. Разом з тим рецидиви “минулого” проявлялися і в період незалежності. Так, генеральні угоди за 1993 р. та 1995 р. були укладені між Кабінетом Міністрів та профспілковими об'єднаннями за відсутності об'єднань організацій роботодавців. Практика укладення генеральних угод наступних років засвідчила участь Кабінету Міністрів та об'єднань організацій роботодавців як сторони власників.

Проте аналіз положень генеральних угод свідчить про прийняття Кабінетом Міністрів зобов'язань як органу державної виконавчої влади, а не лише роботодавця. У змісті Генеральної угоди на 1999-2000 роки передбачалися зобов'язання роботодавців і профспілок та окремо визначені зобов'язання Кабінету Міністрів як вищого органу державної виконавчої влади. Наприклад, Кабінет Міністрів зобов'язувався подавати на розгляд Верховній Раді пропозиції щодо затвердження величини вартості прожиткового мінімуму за погодженням з профспілками. У Генеральній угоді за 2002-2003 роки Кабінет Міністрів зобов'язувався передбачити в проектах державного бюджету на 2002-2003 роки виділення коштів на фінансування видатків на охорону праці відповідно до Закону України "Про охорону праці", забезпечити зниження податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість на 5 % та скласти план-графік погашення заборгованості з відшкодуванням податку на додану вартість. Відповідно до Генеральної угоди на 2004-2005 роки Кабінет Міністрів зобов'язувався переглянути та удосконалити системи відповідних тарифних регуляторів ввезення на територію України товарів іноземного виробництва з метою захисту національного виробника, передбачивши обов'язкове узгодження встановлення розміру тарифів з всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців та багато інших важливих обов'язків. В Генеральній угоді на 2008-2009 рік передбачено сприяння розвитку вітчизняного виробництва, забезпечення продуктивної, підвищення оплати праці, поліпшення умов охорони праці та здоров'я, умов праці та відпочинку, соціального захисту та задоволення духовних потреб населення.

Наведене свідчить про участь держави в особі Кабінету Міністрів поряд з профспілковими об'єднаннями та об'єднаннями організацій роботодавців як сторони Генеральної угоди з прийняттям на себе досить серйозних зобов'язань як органу державної виконавчої влади. Потреба в урядовій стороні при здійсненні соціального партнерства більш ніж очевидна. Для того, щоб роботодавці могли виконувати свої зобов'язання по забезпеченню належних умов праці та соціальних гарантій працівникам, що, як правило є затратною справою, влада повинна гарантувати належні економічні умови для підприємств. Таким чином, законодавцю потрібно внести зміни до трудового законодавства України, яким забезпечити укладення на тристоронній основі за участю Уряду як самостійної сторони колективної угоди на державному рівні.

Практика укладення галузевих угод повторює ситуацію з генеральними угодами. Відповідні органи державної виконавчої влади виступають поряд з об'єднаннями організацій роботодавців на боці власників. Так, Галузева угода на 2005-2006 роки між Міністерством промислової політики України, Фондом державного майна України, Федерацією роботодавців України та відповідними професійними об'єднаннями України, що об'єдналися для ведення колективних переговорів була укладена Міністерством промислової політики України, Фондом державного майна України, Федерацією роботодавців України як представники власника, з однієї сторони та профспілками – з другої сторони. Разом з тим Міністерство промислової політики взяло на себе зобов'язання як роботодавця, так і як органу державної влади. Наприклад, Мінпромполітики зобов'язувалося створювати необхідні організаційні, матеріально-фінансові (в межах коштів, що передбачені в держбюджеті) умови для виконання визначених пріоритетних напрямків розвитку галузей промисловості та державних і галузевих цільових комплексних науково-технічних програм; сприяти підприємствам в отриманні замовлень на виготовлення продукції для державних потреб України; сприяти інноваційному інвестуванню підприємств галузей; вживати заходів щодо підвищення конкурентоспроможності галузей промисловості, що позитивно впливатиме на прискорення економічного зростання підприємств, сприятиме побудові ефективної економіки при вступі України до Світової організації торгівлі.

Отже, третьою стороною на рівні з роботодавцями і представниками найманих працівників при укладенні галузевих та регіональних угод повинні виступати органи виконавчої влади відповідних рівнів. Невизначеною залишається участь органів місцевого самоврядування у колективно-договірному процесі. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" передбачає участь виконавчих органів місцевих рад у веденні колективних переговорів та укладенні територіальних тарифних угод, вирішенні колективних трудових спорів щодо підприємств, установ та організацій, розташованих на відповідній території, реєстрацію колективних договорів і угод, здійснення контролю за їх виконанням.

На практиці зустрічаються випадки участі органів місцевого самоврядування в колективно-договірному процесі. Так, у Чернівецькій області в регіональних угодах як на 2005-2006, так і на 2007-2008 роки стороною угоди поряд

з обласною державною адміністрацією, організаціями роботодавців та президією обласної ради профспілок виступала і обласна рада.

Підбиваючи підсумок, зауважимо, що, незважаючи на відсутність законодавчого закріплення участі держави як сторони соціального партнерства, все ж таки на практиці зустрічаємо протилежну ситуацію, коли держава в особі компетентних органів виступає окремою стороною колективно-договірних актів з відповідними зобов'язаннями.

Ще однією важливою функцією держави в механізмі соціального партнерства є примирення сторін, що впливає з Рекомендації МОП № 92 “Щодо добровільного примирення та арбітражу” 1951 р., яка закликає державу створювати органи по добровільному примиренню з метою сприяння попередження і вирішення трудових конфліктів.

Відповідно до Указу Президента України “Про утворення Національної служби посередництва і примирення” від 17 листопада 1998 р. було утворено постійно діючий державний орган для сприяння врегулювання колективних трудових спорів – Національна служба посередництва і примирення (далі – НСПП). Указом Президента від 30 грудня 2000 р. утворено 25 відділень НСПП як юридичних осіб в Автономній Республіці Крим та областях. Для сприяння вирішенню колективних трудових спорів у місті Севастополі утворено представництво НСПП.

Основна роль НСПП полягає у сприянні сторонам колективного трудового спору в його вирішенні. По-перше НСПП сприяє взаємодії сторін соціально-трудових відносин у процесі врегулювання колективних трудових спорів, що виникли між ними. На етапі, коли спору ще нема, НСПП здійснює реєстрацію висунутих працівниками вимог і може перевірити отримання їх протилежною стороною спору. Крім того, вона може проконтролювати розгляд вимог роботодавцем, а також державними органами, якщо розгляд і вирішення вимог найманих працівників виходять за межі компетенції роботодавця. Працівники служби роз'яснюють представникам сторін порядок вирішення спору, їх права та обов'язки згідно з чинним законодавством.

По-друге, НСПП прогнозує виникнення колективних трудових спорів та сприяє своєчасному їх вирішенню. У результаті аналізу динаміки і характеру відносин між найманими працівниками та роботодавцями НСПП виробляє і направляє сторонам та зацікавленим органам відповідні пропозиції та рекомендації. Так, протягом 2020 р. НСПП з метою попередження виникнення нових

колективних трудових спорів здійснювала комплекс заходів щодо врегулювання 1176 розбіжностей між сторонами соціально-трудових відносин у 896 конфліктних ситуаціях у колективах 1884 підприємств. За сприяння НСПП, її відділень у регіонах у тісній взаємодії з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями профспілок, роботодавцями та їх об'єднаннями протягом 2020 р. попереджено виникнення 436 колективних трудових спорів на 604 підприємствах.

По-третє, НСПП здійснює посередництво і примирення під час вирішення колективних трудових спорів. Національна служба формує списки незалежних посередників і трудових арбітрів, які можуть залучатися до вирішення спорів, та проводить їх підготовку. На прохання сторін спору пропонує кандидатури незалежних посередників, трудових арбітрів для участі у примирних процедурах та розглядає матеріали спору з метою його успішного вирішення, здійснює контроль за виконанням рішень примирних органів.

У випадках, якщо забороняється проведення страйку і коли рекомендації НСПП щодо вирішення колективного трудового спору сторонами не враховано, НСПП звертається із заявою для вирішення спору до суду.

За допомогою відповідного органу держава наглядає за ходом колективного трудового спору [2]. Держава виступає арбітром, який сприяє вирішенню спору для попередження безвихідної ситуації і гарантує таким чином соціальну стабільність.

Висновки. Закріплена в чинному законодавстві правова конструкція механізму соціального партнерства, побудованого на принципі біпартизму, не відповідає міжнародно-правовим стандартам та юридичній практиці, яка склалася в Україні.

У механізмі соціального партнерства роль держави визначається у двох напрямках: а) як носія публічно-владних повноважень; б) як рівноправного партнера. Діяльність держави-партнера проявляється в наступних трьох формах.

– Держава-партнер на паритетних засадах бере участь в управлінні фондами соціального страхування.

– Держава-партнер виступає суб'єктом колективно-договірного регулювання на державному, галузевому, регіональному рівні як посередник шляхом участі в діяльності відповідних тристоронніх органів та як сторона в колективних угодах. В останньому випадку держава в особі відповідних органів державної виконавчої влади виступає як роботодавець та представ-

ник інтересів суспільства з прийняттям на себе вагомих зобов'язань.

– Держава-партнер у механізмі соціального партнерства сприяє примиренню сторін соціального партнерства при виникненні колективного трудового спору шляхом створення та діяльності Національної служби посередництва та примирення.

Ураховуючи наведене, можемо беззаперечно констатувати побудову в Україні соціального партнерства на основі принципу трипартизму.

Узагальнюючи зазначене вище, вважаємо за доцільне внести зміни до Закону України “Про колективні договори і угоди”:

– необхідно також передбачити, що генеральні угоди на державному рівні укладаються на тристоронній основі за участю держави в особі Кабінету Міністрів як самостійної сторони. Щодо галузевих та регіональних угод необхідно передбачити, що вони можуть укладатися також на тристоронній основі тобто за участі держави в особі органів державної влади.

– закріпити положення про те, що стороною угоди на регіональному рівні можуть виступати не тільки представники найманих працівників, представники роботодавців і органи державної виконавчої влади, а й органи місцевого самоврядування, які представляють інтереси відповідної територіальної громади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Прокопенко В.І. Трудовое право. Київ: Вентурі. 1996. С. 175.

3. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права: Монографія. Львів: Видав. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. 1999. 214 с.
4. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник / Н. Б. Болотіна. 5-те вид., переробл. і допов. Київ : Знання, 2008. 860 с.
5. Чанишева Г. І. Колективні відносини у сфері праці: теоретико-правовий аспект : монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2001. 328 с.
6. Трудове право України : підручник / С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко. Харків : ФІНН, 2010. – 752 с
7. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підруч. 2-ге вид., стер. Харків: Консум, 2000. 480 с.

REFERENCES:

1. Konstytucja Ukrainy vid 28.06.1996 No 254k/96–VR [Constitution of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-VR]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].
2. Prokopenko V.I. (1996) Trudovoe pravo. Kyiv: Venturi [in Ukrainian].
3. Pylypenko P.D. (1999) Problemy teorii trudovoho prava: Monohrafiia [Problems of labor law theory: Monograph] Lviv: Vydav. tsentr Lviv. nats. un-tu im. Ivana Franka, [in Ukrainian].
4. Bolotina N. B. (2008) Trudove pravo Ukraini [Labour Law of Ukraine] (5th Ed.) K.: Znannia, [in Ukrainian].
5. Chanisheva G. I. (2001) Kolektivni viodnosini u sferio praci: teoretiko-pravovy aspekt [Collective labor relations: theoretical and legal aspects] Odesa: Yuridichna literatura, [in Ukrainian].
6. Prylypko S. M., Yaroshenko O. M. (2010) Trudove pravo Ukrainy: pidruchnyk [Labour law of Ukraine: textbook] Kharkiv: FINN [In Ukrainian].
7. Prokopenko V. I. (1998). Labor law of Ukraine: textbook. Kharkiv: Konsum, 480 p. [in Ukrainian].

Овчаренко Владислава Сергіївна,

студентка факультету юстиції, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вулиця Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, e-mail: VladislavaOvcharenko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1493-8468>.

ПРАВОВА ДОКТРИНА І НАУКА: ТЛУМАЧЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ

Анотація. В Україні спостерігається значуща роль правової науки, яка зумовлена передусім становленням нашої держави як демократичної, соціальної, правової, яка відповідає стандартам верховенства права, забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина. Саме тому актуальним на сьогодні виступає розвиток і удосконалення науки і правової доктрини в Україні. В даній статті було проаналізовано сутність правової доктрини, її тлумачення різними науковцями, зв'язок правової доктрини і науки та проблемні моменти реалізації положень правової доктрини на практиці. Було зроблено висновок, що під правовою доктриною слід розуміти наукові статті, монографії, рекомендації, коментарі відомих вчених-правників, зокрема членів Науково-консультативної ради, які можуть використовуватися суддями Верховного Суду та Конституційного суду України при формуванні своїх правових позицій та як підстава для своїх майбутніх рішень. Також було встановлено, що правова доктрина як сукупність важливих для держави і суспільства розробок оцінюється вище за юридичну науку. Доктрина завжди формується з урахуванням особливостей правової системи та основних правових традицій держави, що дозволяє найбільш якісно і повно врегулювати потреби держави шляхом пропонування варіантів розв'язання проблем, які виникають у процесі її розвитку. Було проаналізовано роль доктрини, що передусім проявляється у формуванні розуміння права та визначеності в реалізації положень закону, а також в усталенні ідеального образу права, необхідності реформування і удосконалення галузей та інститутів права. На кінець було підсумовано, що саме за допомогою правової доктрини поняття, принципи та конструкції, що виробляються юридичною наукою набувають ясності та визначеності і можуть використовуватися судами як підстава для правових висновків. Тому правову доктрину виправдано можна вважати засобом впливу на правову систему через діяльність вчених-правників.

Ключові слова: правова доктрина, наука, правовий висновок, правове регулювання, Науково-консультативна рада.

Ovcharenko Vladislava Serhiivna,

Student at the Faculty of Justice, Yaroslav Mudryi National Law University, 77 Pushkinska Street, Kharkiv, 61024, e-mail: VladislavaOvcharenko@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1493-8468>

LEGAL DOCTRINE AND SCIENCE: INTERPETATION, PROBLEMS OF USING

Abstract. In Ukraine, there is a significant role of the legal science, which is conditioned primarily by the establishment of our state as a democratic, social, legal, which complies with the standards of the rule of law, ensuring and protecting human and civil rights and freedoms. That is why the development and improvement of science and legal doctrine in Ukraine are topical today. This article discussed the essence of the legal doctrine, its interpretation by various scholars, the connection of the legal doctrine and science and the problematic moments of the implementation of the provisions of the legal doctrine in practice. It was concluded that the legal doctrine should be understood as scientific articles, monographs, recommendations, comments of well-known legal scientists, in particular members of the Scientific Advisory Council, which can be used by judges of the Supreme Court and the Constitutional Court of Ukraine in forming their legal positions and as a basis for their future decisions. It was also found that the legal doctrine as a combination of developments important for the state and society is assessed above the legal science. The doctrine is always formulated taking into account the peculiarities of the legal system and the basic legal traditions of the state, which allows to regulate the needs of the state in the most qualitative and complete way by offering options for solving problems arising in the process of its development. The role of the doctrine, which is manifested primarily in the formation of understanding of the law and definition in the implementation of the law, as well as in

the establishment of the ideal image of the law, the need to reform and improve the branches and institutions of law, was analyzed. At the end, it was concluded that it was through the legal doctrine that the concepts, principles and designs produced by the law science acquire clarity and definition and can be used by the courts as a basis for legal conclusions. Therefore, the legal doctrine can be justified by means of influence on the legal system through the activity of the legal scientists.

Key words: legal doctrine, science, legal opinion, legal regulation, Scientific Advisory Board.

Постановка проблеми. Питання правової доктрини є досить актуальним для України, враховуючи її величезну роль для правотворчості. При цьому використання доктринальних підходів в правозастосовній діяльності ще раз підкреслює тенденцію розвитку правової системи України в сторону романо-германської правової сім'ї. Правова доктрина активно використовується Верховним Судом при формулюванні висновків щодо правильного застосування норм матеріального та процесуального права та Конституційним Судом України як аргумент у мотивувальній частині.

Так, частиною 7 ст. 404 Цивільно-процесуального кодексу України закріплено, що після передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду визначений у ній суддя-доповідач за необхідності може звернутися до відповідних фахівців Науково-консультативної ради при Верховному Суді задля отримання наукового висновку щодо застосування норми права, питання щодо якого стало підставою для передачі справи на розгляд Великої Палати [7]. У статті 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначається, в свою чергу, що Науково-консультативна рада утворюється при Верховному Суді з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права для підготовки наукових висновків з питань діяльності Верховного Суду, що потребують наукового забезпечення. Аналогічні положення закріплені у Законі України «Про Конституційний Суд». Так, статтею 41 Закону регламентовано створення Науково-консультативної ради при Конституційному Суді з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права для підготовки наукових висновків з питань діяльності Конституційного Суду, що потребують наукового забезпечення. А частиною 3 статті 69 закріплено, що з питань, винесених на розгляд Суду, до Сенату або Великої палати можуть подаватися письмові обгрунтовані юридичні висновки (*amicus curiae*) [8]. Як правило, такі висновки подаються кафедрами або окремими викладачами вищих навчальних закладів у сфері права, які висловлюють свою позицію щодо питання, яке розглядається Судом. При цьому питання про долучення таких висновків

до справи та їх розгляд Суд вирішує на власний розсуд.

Конституційний Суд у своєму рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання), характеризуючи принцип верховенства права, акцентував, що одним із його проявів є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Тобто доктринальні доробки можна вважати одним з проявів права в контексті реалізації принципу верховенства права. Варто відмітити, що Конституційний Суд досить активно використовує доктрину у мотивувальній частині своїх рішень. Як пише М. Орзіх: «Зазвичай у мотивувальній частині, що є «головною у рішенні» КСУ та «в якій він закладає правові позиції» (з окремої думки судді Конституційного Суду України В. Кампосовно Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 2010 року № 4 рп/2010), наводиться обгрунтування доктриною або правовою позицією, що має зміст та значення правової доктрини, за формулою: «Конституційний Суд України виходячи з ... правової доктрини ... та своєї позиції» (пункт 4.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 грудня 2010 року № 23 рп/2010 у справі про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху)». При цьому у зарубіжних країнах ці формулювання іноді підносяться до рівня закону [5].

У законодавстві України відсутнє нормативне положення щодо значення й ролі доктрини під час прийняття актів Конституційним Судом України. Останнім часом активне використання правової доктрини помітне у рішеннях Верховного Суду, який часто посилається на римські максими. В. Крат таку практику пояснює тим, що чинне законодавство не містить відповідей на всі запитання, які виникають у сфері приватного права та й в цілому неможливо все врегулювати законом. Тому суди у своїй практиці застосовують римські максими, які формувалися протягом століть та в основі яких перебувають добро-

совісність, справедливість і розумність [10]. При цьому офіційно правова доктрина не є джерелом права за законодавством України, і можливості її використання судами на сьогодні є досить обмеженими та потребують детальнішого регулювання. В даній статті спробуємо проаналізувати проблеми використання правової доктрини та можливі шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У працях таких вчених, як І. Семеніхін [3], А. Шевченко та М. Кармаліта [4] досліджувалися питання сутності правової доктрини та її вплив на правотворчий процес. Проблеми перетинання правової доктрини з наукою та діяльністю Верховного Суду та Конституційного Суду України вивчали М. Костицький [1, С. 25], М. Орзіх [5], В. Уркевич й М. Шумило [2], В. Крат [10] та інші. У наведених дослідженнях аналізується практика застосування та проблемні моменти реалізації положень правової доктрини та науки на практиці. Водночас питання застосування правової доктрини в Україні потребують подальшого вивчення і розробки.

Мета статті – зважаючи на недостатній рівень нормативного врегулювання питання правової доктрини, а також певні проблеми, з якими стикаються суди при реалізації доктринальних положень, ціллю дослідження є аналіз сутності правової доктрини, практики її застосування в Україні та розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи той фактор, що Україна тяжіє до романо-германської правової сім'ї, цілком логічно, що правова доктрина відіграє важливу роль у її правовій системі, адже в країнах континентальної сім'ї вона виступає джерелом права. Згідно з законодавством України правова доктрина не є офіційним джерелом права, але є необхідною для правотворчості. Цим пояснюється відсутність нормативного закріплення поняття «правова доктрина» на законодавчому рівні, але це не означає неможливість її використання судами та правознавцями. Так, наприклад, Верховний Суд як суд касаційної інстанції часто називають судом права, обов'язком якого є формулювання висновків щодо правильного застосування норм матеріального та процесуального права, в основу яких покладаються і наукові знання у сфері права, що являють собою правову доктрину. Конституційний суд України також часто в своїх рішеннях використовує доктрину, якою здебільшого мотивує своє рішення, використовуючи її як аргумент у мотивувальній частині.

В цілому правову доктрину можна охарактеризувати як одиничне важливе правило, теорію, правовий принцип, якого слідують у сфері права. Доктор юридичних наук і суддя Конституційного суду у відставці М. Костицький в одній із своїх наукових робіт «Конституційний суд і правова доктрина» зазначив наступне: «Філософсько-правова суть правової доктрини полягає в обґрунтуванні, поясненні соціальних феноменів з позицій етики і права, конституційно-правова суть правової доктрини – у виявленні змісту, характеристик, особливостей принципів, понять і категорій конституційного права. Правові доктрини в практиці Конституційного Суду – це використання теорій, гіпотез, концепцій, розроблених окремими вченими чи науковими колективами (іноді на замовлення КСУ) для обґрунтування рішень, висновків і ухвал, які виносить Суд». На його думку, правова доктрина є позицією виключно висококваліфікованого вченого або наукового колективу [1, с. 25]. Суддя Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду Віталій Уркевич та заступник керівника департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду Михайло Шумило у спільній статті «Наука, право та Верховний Суд: які існують лінії перетинання» прийшли до висновку, що правова доктрина як джерело наукових знань – це зумовлена характером правової культури суспільства цілісна і логічно узгоджена сукупність визнаних юридичною спільнотою ідей та наукових поглядів на право, що є основою професійної правосвідомості та концептуальним підґрунтям нормотворчої, правозастосовної, правотлумачної діяльності. Також науковці зазначили, що доктрина є сполучною ланкою між правником і правовою нормою, і що не існує обмежень щодо використання як вітчизняних наукових праць, так і іноземних [2]. Семеніхін І. В. зазначає, що доктрина має загальнозначущий характер, який проявляється у тому, що, з одного боку, вона формується відповідно до ідейно-ментальних особливостей правової системи, відображає національні правові традиції, а з іншого, – відображає потреби соціально-економічного, політико-правового розвитку конкретної держави та її правової системи, пропонує конкретні шляхи вирішення проблем, що виникають у процесі розвитку останніх [3]. А. Є. Шевченко і М. В. Кармаліта стверджують, що формування правової доктрини відбувається на основі даних про об'єктивні закономірності існування, взаємодії й розвитку правових явищ, що є основною причиною її високого авторитету, передумовою для легітимації доктринальних

положень у правосвідомості юридичної спільноти, і як наслідок – сприйняття юридичною практикою, у тому числі можливого офіційного визнання державою (наприклад, шляхом включення того чи іншого доктринального положення до тексту закону) [4]. М. Орзіх у своїй роботі влучно процитував слова І. Канта про те, що «юристи все ще шукають визначення права», зазначивши, що вони є актуальними і сьогодні. Також у роботі виділяються окремі висновки Конституційного Суду України, зокрема щодо того, що «право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права...» (рішення від 2 листопада 2004 року № 15 рп/2004). Тобто автором на підставі висновків КСУ робиться акцент на необхідності та важливості правової доктрини [5]. Отже, в цілому правову доктрину варто розглядати як сукупність наукових ідей про право, які визнаються юридичною спільнотою і являють собою базис для нормотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності.

Аналізуючи тему науки та правової доктрини, варто зазначити, що в Україні достатньо розвинена правова наука, що зумовлено наявністю великої кількості освічених правників. При цьому внесок в розвиток правової науки роблять не лише професійні вчені-юристи, а й студенти юридичних вишів, які кожного року публікують значну кількість наукових робіт зі своїми поглядами на ті чи інші проблеми. Студенти прямо не можуть бути творцями правової доктрини, але їх ідеї можуть бути почуті вченими-правниками на наукових конференціях і взяті для удосконалення і оформлення як підходів до розв'язання актуальних проблем юридичної практики. В цілому будь-яка правова доктрина починається з оригінальної ідеї щодо регулювання певного питання, яка оформлюється у науковій роботі і обговорюється науковцями на наукових конференціях чи так званих «круглих столах». Процес розгляду та удосконалення такої ідеї може тривати роками, але головною ціллю є отримання підтримки та загального визнання її правниками. Відтак логічним завершенням всього цього процесу є розробка концептуально та методологічно узгодженого вчення про право, його галузі та інститути. Таким чином, процес формування правової доктрини є досить складним, довготривалим і передбачає злагоджену

співпрацю науковців щодо розробки і впровадження в життя нових, креативних, юридично обґрунтованих способів вирішення актуальних проблем права.

При цьому при реалізації положень науки і правової доктрини на практиці можуть виникати певні проблемні моменти.

Варто зазначити, що передусім самі судді є науковцями і беруть активну участь у різних наукових конференціях та публікують свої думки щодо тих чи інших правових проблем. Такі наукові публікації суддів, зокрема Верховного Суду (далі – ВС) є також складовою доктринальних розробок. На практиці це інколи призводить до заявлення учасниками справи таким суддям відводів, посилаючи на їх упередженість при розгляді справи, якщо, наприклад, щодо схожих у справі обставин суддя писав у науковій статті свій висновок або виступав публічно з ним на конференції. Як приклад, у справі № 908/137/18 судді-доповідачу було заявлено відвід з підстав висловлення суддею у своїй докторській дисертації 2006 року (касаційний розгляд справи відбувався у 2019-2020 роках) своєї думки щодо теми, яка певним чином стосувалася матеріалів даної справи, також викладених на її сторінці у соціальній мережі висновків з цієї ж теми, також публічних наукових виступів на цю тему, а також не отримання висновку Науково-консультативної ради при ВС з питання, що стало підставою для передачі справи на розгляд Великої Палати ВС. При розгляді заяви про відвід Велика Палата ВС акцентувала, що зазначені підстави не можуть слугувати причиною відводу, зокрема наукові дослідження або публічні вислови з питань, які дотичні до означеної проблематики, а не до справи № 908/137/18, не можуть бути підставами для обґрунтованих об'єктивних сумнівів у неупередженості чи браку неупередженості у судді [6]. Отже, наукові доробки суддів не повинні ставати підставою для відводів, адже вони не можуть підтверджувати їх упередженість при вирішенні конкретної справи.

Процесуальним законодавством закріплено, що після передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати ВС визначений у ній суддя-доповідач за необхідності може звернутися до відповідних фахівців Науково-консультативної ради (далі – НКР) при ВС задля отримання наукового висновку щодо застосування норми права, питання щодо якого стало підставою для передачі справи на розгляд Великої Палати (ч. 7 ст. 404 Цивільно-процесуального кодексу України). Варто зазначити, що

у таких справах обов'язково є виключна правова проблема, вирішення якої необхідне для забезпечення розвитку права і формування єдиної правозастосовної практики (судової доктрини) [7]. При цьому певна проблема виникає в тому, що суддя може звернутися за правовим висновком виключно до членів НКР, які хоча відповідно до статті 47 Закону України «Про судову систему і статус суддів» і є висококваліфікованими фахівцями у сфері права, проте вони можуть не належати до спеціалістів з певних вузькоспеціалізованих правових питань, відповідь на які і потрібно надати у висновку. Тобто тут доцільним виступає розширення кола суб'єктів, до яких Суд має право звертатися з метою отримання правового висновку з питань, що постали у справі.

В ряді зарубіжних країн, зокрема США, Грузія та міжнародних судових інстанцій, таких як Європейський суд з прав людини, Європейський суд справедливості, Міжамериканський суд з прав людини досить популярним є інститут *amicus curiae*, який сягає своїм корінням ще римського права. Його сутність полягає передусім у комунікації вченого-правника з судом шляхом надання правового висновку у справі. В Україні на сьогодні спостерігаються лише початкові етапи впровадження цього інституту в національну правову систему. Правом розгляду таких правових висновків поки що користується виключно КСУ. Відповідно до статті 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» з питань, винесених на розгляд Суду, до Сенату або Великої палати можуть подаватися письмові обґрунтовані юридичні висновки (*amicus curiae*). Суд на власний розсуд вирішує питання про долучення таких висновків до справи та їх розгляд [8]. Варто зазначити, що самі судді КСУ наполягають на необхідності розвитку та вдосконалення цього інституту. Так, 26.12.2021 у КСУ відбулася фахова дискусія на тему «Міжнародний та національний досвід функціонування інституту *amicus curiae*». Правники аналізували міжнародний досвід реалізації зазначеного інституту та прийшли до висновку щодо необхідності його розвитку в Україні, зокрема, було акцентовано на відсутності у КСУ права звертатися до Європейського суду з прав людини за консультативним висновком відповідно до протоколу № 16 [9]. Також варто наголосити на відсутності можливості застосування *amicus curiae* ВС та національними судами. Зокрема, це пояснюється відсутністю на сьогодні нормативного регулювання правил врахування судами фактичної або правової інформації, наданої у справі

особами, які не є членами НКР. Враховуючи досвід функціонування інституту *amicus curiae* в зарубіжних країнах та в КСУ, можна стверджувати про значний його потенціал, який можна використати як механізм налагодження співпраці з суспільством та демократичними інститутами. Отже, вбачається доцільним надання права співпраці з правовими радниками не лише КСУ, а й ВС та національним судам, адже неупереджена допомога з тлумачення законів не лише не буде зайвою для судів, а й призведе до більш ефективного та швидкого вирішення справ.

Розглядаючи питання правової доктрини, варто зосередитись на реалізації її в діяльності ВС. Як слушно писали В. Уркевич та М. Шумило у своїй статті: «Аналізуючи питання правової доктрини у практиці найвищого судового органу, необхідно зазначити, що суд касаційної інстанції може застосовувати існуючі доктрини або ж, навпаки, їх генерувати» [2]. З приводу існуючих доктрин, то передусім мова йде про так звані римські максими, які мають римське коріння і базуються на основних положеннях про справедливість, добросовісність та розумність. Використання максимів пояснюється тяжінням правової системи України до романо-германської сім'ї, в основу якої покладено положення римського права. При цьому необхідність їх застосування судами обумовлена недосконалістю закона та швидким розвитком суспільних відносин. Суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Василь Крат у своїй доповіді навів найпоширеніші римські максими, які сьогодні широко використовуються ВС. Таким принципом, зокрема є *contra proferentem* – слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав. Це положення використовується у разі, якщо з'ясувати справжній зміст відповідної умови договору неможливо за допомогою загальних підходів до тлумачення змісту правочину, передбачених у частинах третій та четвертій статті 213 ЦК України. Тобто особа, яка включила ту або іншу умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний з неясністю такої умови, незалежно від того, чи є ця умова стандартною, чи розроблена особою самостійно. Принцип *favor contractus* (тлумачення правочину на користь його дійсності) повинен застосовуватись Судом при дотриманні положень цивільного права щодо добросовісності, справедливості та розумності і його сутність полягає в тлумаченні будь-яких сумнівів щодо дійсності, чинності та виконаності правочину на користь його дійсності, чинності та виконаності. Доктрина заборони суперечливої пове-

дінки (*venire contra factum proprium*) базується на принципі добросовісності і полягає в тому, що поведінка особи не повинна суперечити попереднім заявам або попередній поведінці за умови, що сторона розумно покладається на них [10]. Отже, активне застосування ВС римських максимів стверджує про подальший розвиток національної правової системи України і її інтеграцію до тенденцій романо-германської правової сім'ї.

Аналізуючи питання правової доктрини слід також акцентувати на використанні правових доктрин КСУ. Орган конституційної юрисдикції часто аргументує свої рішення доктриною, яка стає частиною правової позиції Суду. Хоча у Законі України «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон) відсутні положення щодо офіційної ролі доктрини під час прийняття актів КСУ, це не заперечує її важливості для правозастосування. Так, Закон у ст. 69 закріплює, що у разі потреби Колегія, Сенат, Велика палата під час підготовки справи до розгляду та конституційного провадження у справі можуть призначати експертизу та залучати спеціалістів до участі в конституційному провадженні. При цьому спеціалісти та експерти відповідно до ст. 70 визнаються учасниками конституційного провадження. А статтею 41 Закону регламентовано створення Науково-консультативної ради при Конституційному Суді з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права для підготовки наукових висновків з питань діяльності Конституційного Суду, що потребують наукового забезпечення [8]. Як стверджує М. Орзіх: «Приписи Закону і практика КСУ, зміст окремих думок суддів дають підстави вважати доктрину джерелом права, роль якої для КСУ саме як «джерела права зростатиме» аж до того, щоб визначати його як «суд доктринального права» [5]. Отже, закріплення безпосереднь в ЗУ «Про Конституційний Суд України» положення щодо значення доктрини під час прийняття актів КСУ вбачається доречним, адже це офіційно би закріпило роль доктрини в практиці Суду, яка є неоціненною.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Висвітлені в роботі аспекти свідчать, що правова доктрина може бути виражена, зокрема у вигляді наукових статей, монографій, рекомендацій, коментарів відомих вчених, зокрема членів НКР, які можуть використовуватися суддями Верховного Суду та Конституційного суду України при формуванні своїх правових позицій та як підстава для своїх майбутніх рішень. При цьому варто відрізняти доктринальні розробки від звичайних наукових досліджень вчених,

передусім доктриною є ті наукові доробки, які отримали загальне визнання вчених-правників в силу їх доведеності, доказовості та обґрунтованості. В свою чергу треба відзначити про величезний вплив правової науки на становлення правової доктрини та про їх нерозривний зв'язок. Семеніхін зазначає, що за допомогою доктрини здійснюється перехід вироблених юридичною наукою понять, принципів, конструкцій, без яких неможливе розуміння й ефективне використання правових інститутів, у сферу нормативних настанов свідомості юристів [3]. Тобто мова йде про те, що в основу правової доктрини завжди покладено юридичне знання у формі правових категорій, понять, принципів, концепцій, презумпцій, вироблене правовою наукою. При цьому правова наука є змінною і завжди налічує багато правових позицій вчених, які мають різні погляди щодо регулювання того чи іншого питання. Правова ж доктрина є сталою, характеризується як продукт спільної діяльності вчених-правників, що прийшли до єдиного підходу у регулювання певного державно-правового явища. Правова доктрина завжди має науково-прикладний характер, що проявляється в тому, що вона не лише обґрунтовує шляхи вирішення проблем, але і має реальний вплив на розвиток суспільства та держави. Доктринальні положення на практиці широко використовуються в процесі тлумачення правової норми, при підготовці законопроектів і покладаються в основу нормативно-правового акту чи рішення органу влади. Тому доктрина завжди формується з метою поширення її положень на практиці для регулювання державно-суспільних явищ, натомість положення правової науки є лише основою для формування доктрини та самі по собі не спрямовані на регулювання тієї чи іншої проблеми. Проведене дослідження дає також підстави стверджувати, що при практичній реалізації положень правової доктрини юристи-практики стикаються з певними проблемами, що пояснюється недосконалістю законодавчого регулювання даного питання. Варто, зокрема, наголосити на необхідності розширення кола осіб, до яких можуть звертатися судді Верховного Суду щодо отримання правового висновку щодо відповідного питання, адже не завжди члени Науково-консультативної ради є спеціалістами вузькоспеціалізованих правових питань, вирішення яких необхідне для ухвалення правильного судового рішення. Також доцільним вбачається подальший розвиток інституту *amicus curiae*, сутність якого полягає у комунікації вченого-правника

з судом шляхом надання правового висновку у справі. На сьогодні правом отримувати такі правові висновки наділений виключно Конституційний Суд, проте обгрунтованою вважається необхідність надання такого права і Верховному Суду, що призведе до більш ефективного та швидкого відправлення правосуддя. Тому варто на законодавчому рівні закріпити правила врахування судами фактичної або правової інформації, наданої у справі особами, які не є членами Науково-консультативної ради. Також враховуючи роль доктрини при прийнятті рішень Конституційним Судом України, можна говорити про необхідність закріплення безпосередньо в ЗУ «Про Конституційний Суд України» положення щодо значення доктрини під час прийняття актів КСУ, адже це офіційно би закріпило неоціненну роль доктрини в практиці Суду. В цілому в Україні спостерігається значуща роль правової науки та доктрини, що зумовлено становленням нашої держави як демократичної, соціальної, правової, яка відповідає стандартам верховенства права, забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина. Тому можна стверджувати, що Україна має значний потенціал для подальшого розвитку і удосконалення науки і правової доктрини, що, в свою чергу, забезпечить розвиток та вдосконалення права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костицький М. Конституційний Суд і правова доктрина. Доктринальні підходи в діяльності Конституційного Суду України: зб. матеріалів і тез наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 28 жовтня 2020 р.). Київ: Ваїте, 2020. 100 с., С. 25-28 URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_28.10.2020.pdf (дата звернення: 12.11.2022).
2. В. Уркевич, М. Шумило. Наука, право та Верховний Суд: які існують лінії перетинання. Юридична газета, 2022 рік: стаття. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/nauka-pravo-ta-verhovniy-sud-yaki-isnuyut-liniyi-peretinannya.html> (дата звернення: 12.11.2022).
3. Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття, ознаки, структура. Problems of Legality (E-Journal), 2016 рік: стаття. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/233584168.pdf> (дата звернення: 12.11.2022).
4. А. Є. Шевченко, М. В. Кармаліта. Вплив правової доктрини на правотворчий процес в Україні. Юридичний вісник 3 (36), 2015 рік: стаття. URL: [file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0/Downloads/alexi,+12%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0/Downloads/alexi,+12%20(1).pdf) (дата звернення: 12.11.2022).
5. М. Орзіх. Доктрина в діяльності Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України № 4–5/2011, 2011 рік:

стаття. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:6sBnzoPBbPMJ:www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Vksu_2011_4-5_9.pdf&cd=4&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення: 12.11.2022).

6. Єдиний державний реєстр судових рішень. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 04 лютого 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87485407> (дата звернення: 12.11.2022).
7. Цивільно-процесуальний кодекс України: станом на 6 лист. 2022 р. / Верховна Рада України № 1618-IV від 18.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6298> (дата звернення: 13.11.2022).
8. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 13.11.2022).
9. Конституційний Суд України: офіційний веб-сайт. Результати фахової дискусії на тему «Міжнародний та національний досвід функціонування інституту amicus curiae» від 26.11.2021. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/ukonstytuciynomu-sudi-ukrayiny-obgovoryly-praktychne-zastosuvannya-instytutu-amicus-curiae> (дата звернення: 13.11.2022).
10. В. Крат. Прояви римських ідей у сучасній судовій практиці: презентація виступу від 07 липня 2022 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_07_07_Krat.pdf (дата звернення: 14.11.2022).

REFERENCES:

1. Kostytskyi M. Konstytutsiyni Sudipravovadoktryna [Constitutional Court and legal doctrine]. Doctrinal approaches in the activity of the Constitutional Court of Ukraine: a collection of articles of the scientific and practical online conference. Kyiv, Vaite, 2020. pp. 25-28. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_28.10.2020.pdf
2. V. Urkevych, M. Shumylo. Nauka, pravo ta Verkhovnyi Sud: yaki isnuiut linii peretynannia [Science, Law and the Supreme Court: Where the Lines Intersect]. Legal newspaper, 2022, article. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/nauka-pravo-ta-verhovniy-sud-yaki-isnuyut-liniyi-peretinannya.html>
3. Semenikhin I. V. Pravova doktryna: poniattia, oznaky, struktura [Legal doctrine: concepts, features, structure]. Problems of Legality (E-Journal), 2016, article. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/233584168.pdf>
4. A. Ye. Shevchenko, M. V. Karmalita. Vplyv pravovoi doktryny na pravotvorchyi protses v Ukraini [The influence of legal doctrine on the law-making process

- in Ukraine]. Legal Bulletin 3 (36), 2015, article. URL: [file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0/Downloads/alexi,+12%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0/Downloads/alexi,+12%20(1).pdf)
5. M. Orzikh. Doktryna v diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Doctrine in the activity of the Constitutional Court of Ukraine]. Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine No. 4–5/2011, 2011, article. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:6sBnzoPBBpMJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IM AGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Vksu_2011_4-5_9.pdf&cd=4&hl=ru&ct=clnk&gl=ua
 6. Yedynnyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. Ukhvala Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 04 liutoho 2020 roku [Unified state register of court decisions. Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated February 4, 2020]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87485407>
 7. Tsyvilno-protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] as of November 6 2022 / Verkhovna Rada of Ukraine No. 1618-IV dated March 18, 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6298>
 8. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: Zakon Ukrainy [About the Constitutional Court of Ukraine: Law of Ukraine] dated 07.13.2017 No. 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
 9. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: ofitsiinyi veb-sait [Constitutional Court of Ukraine: official website]. The results of the professional discussion on the topic «International and national experience of the functioning of amicus curiae» dated November 26, 2021. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/u-konstytuciynomu-sudi-ukrayiny-obgovoryly-praktychne-zastosuvannya-institutu-amicus-curiae>
 10. V. Krat. Proiavy rymskykh idei u suchasnii sudovii praktytsi: prezentatsiia vystupu vid 07 lypnia 2022 roku [V. Krat. Manifestations of Roman ideas in modern judicial practice: presentation of the speech from July 7, 2022]. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_07_07_Krat.pdf

Сервецький Іван Васильович,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки, Міжрегіональної Академії управління персоналом, вул. Фроментівська, 2, Київ, Україна, 03039; <http://orcid.org/0000-0002-5713-8911>

ЩОДО ПОНЯТТЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ СУСПІЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Анотація. У статті дана характеристика колабораційної діяльності як складової суспільно-психологічного явища добровільної, нерідко на ідейно вмотивованої співпраці з агресором у всіх сферах суспільного життя, результатом якої є підірив національної безпеки України, створення загрози державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам держави.

Здійснено аналіз та походження поняття колабораціонізм, його періоди розвитку, ідея якого зводилась до того суспільно-психологічне явище, що виникає в результаті взаємодії цивільного населення з агресорами на тимчасово окупованій території.

Вивчено зміст статті 111-2 КК України – «колабораційну» діяльність, внесеного Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність».

Аналізуючи ознаки нормативно – правові акти, встановлено, що сучасне поняття «колабораціонізм» змістовно охоплює особливі форми державної зради передбаченої ст. 111-2 КК України (військове, політичне, економічне, адміністративне, культурне, інформаційне, медійне співробітництво) громадянина України з державою-агресором або її представниками та створеними чи підтримуваними нею незаконними збройними формуваннями, яке завдало шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

Це доводить, що в сучасних умовах ведення повномасштабної війни з російською федерацією, колабораціонізм як суспільно – небезпечна протиправна діяльність має кримінально – правові форми, які встановив законодавець, а саме: безпосередня участь у збройному конфлікті на боці держави-агресора; публічні заклики, що спрямовані на підтримку чи безпосереднє співробітництво з державою-агресором; організація та проведення під контролем держави-агресора виборів на окупованій території, проведення будь – яких референдумів, організація та участь у проведенні інформаційних компаній, що спрямовані на забезпечення підтримки держави-агресора; добровільний вступ на посади в органах, самопроголошених чи створених державою-агресором державних утворень; передача матеріальних та нематеріальних ресурсів регулярним військам держави-агресора тощо.

Ключові слова: державна зрада, «колабораційну» діяльність.

Servetsky Ivan Vasyliovych,

Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of National Security, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039; <http://orcid.org/0000-0002-5713-8911>

REGARDING THE CONCEPT OF COLLABORATIVE ACTIVITY AND ITS SOCIAL DANGER

Abstract. The article describes collaborative activity as a component of the socio-psychological phenomenon of voluntary, often ideologically motivated cooperation with the aggressor in all spheres of public life, the result of which is the undermining of Ukraine's national security, creating a threat to state sovereignty, territorial integrity, constitutional order and other national interests of the state. The analysis and origin of the concept of collaborationism, its periods of development, the idea of which was reduced to the socio-psychological phenomenon arising as a result of the interaction of the civilian population with the aggressors in the temporarily occupied territory, was carried out. The content of Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine – “collaborative” activity, introduced by the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Establishing Criminal Liability for Collaborative Activity” was studied. Analyzing the features of regulatory and legal acts, it was established that the modern concept of “collabora-

tionism” meaningfully covers special forms of treason provided for in Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine (military, political, economic, administrative, cultural, informational, media cooperation) of a citizen of Ukraine with the state- by the aggressor or its representatives and illegal armed formations created or supported by it, which caused damage to the state sovereignty, territorial integrity and inviolability, defense capability, state, economic or information security of Ukraine. This proves that in the modern conditions of waging a full-scale war with the Russian Federation, collaborationism as a socially dangerous illegal activity has criminal and legal forms established by the legislator, namely: direct participation in an armed conflict on the side of the aggressor state; public appeals aimed at support or direct cooperation with the aggressor state; the organization and holding of elections in the occupied territory under the control of the aggressor state, the holding of any referendums, the organization and participation in the conduct of information companies aimed at ensuring the support of the aggressor state; voluntary admission to positions in the bodies of self-proclaimed or state institutions created by the aggressor state; transfer of material and non-material resources to regular troops of the aggressor state, etc.

Key words: treason, “collaborative” activity.

Постановка проблеми: Найбільшу небезпеку для суспільства під час воєнної агресії становлять зрадники – колаборанти [1], які свідомо йдуть на співпрацю з ворогом, не дивлячись на сувору кримінальну відповідальність за їх вчинення [2].

Злочини проти основ національної безпеки на кшталт державна зрада, насильницька зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, посягання на територіальну цілісність України тощо, яка була передбачена кримінальним кодексом за загальним розумінням охоплюється поняттям «державна зрада», але враховуючи те, що на окупованих РФ територіях «колабораційна діяльність» мають розповсюдження серед працівників органів влади, працівників правоохоронних органів, громадян, які залишилися на окупованих територіях, виникла необхідність у посиленні кримінальної відповідальності як за зраду так і за «колабораційну діяльність» [3].

Такі злочини набули широкого розповсюдження після окупації Українських територій площа яких становить 133 156 кв. км (станом на 17 серпня 2022) [4].

Протягом 2022 року правоохоронними органами та спеціальними службами викрито та розпочато 3851 кримінальне провадження за ст.111-1 КК колабораційну діяльність, із них за проступки: 949 (ст.111 ч.ч.1,2,), а також злочини 2902 (ст.111 ч.ч.2,3,4,5,6,7,8), а також пособництво військовій агресії ст 111-3 329 [4].

Злочини, що охоплюються ст. 111 – 1 КК України мають непоодинокі випадки заперечення війни проти України і зайняття посад в окупаційних органах влади, законодавець виділив ці злочини в окрему статтю, очевидно, бажаючи спростити юридичну кваліфікацію злочинних діянь, пришвидшити їх розслідування і судовий розгляд та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблемами вдосконалення чинного кримінального законодавства щодо відповідальності за державну зраду були предметом досліджень О.Ф. Бантишева, С.Г. Гордієнка, В.К. Грищука, Н.О. Гурової, О.П. Дзьобаня, С.В. Дьякова, І.В. Діордіци, О.О. Дудорова, О.І. Звонарьова, А.Б. Качинського, В.С. Картавцева, О.О.Климчука, М.І.Мельника, В.О.Навроцького, Г.В. Новицького, В.Г. Пилипчука, О.С. Сотули, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.П. Тихого, М.І. Фрис П.Л, Шлапаченко В.М, та інших вчених.

Метою дослідження є: розкриття сутності та змісту кримінальної відповідальності за «колабораційну діяльність» в період введення воєнного стану та її суспільна небезпека.

Основні результати дослідження. Колаборант – це особа [6] людина, яка проживає на певній території є носієм позитивних і негативних характеристик, які характеризують її як особистість [7] Колабораціоніст – (франц. collaborationniste, від collaboration співробітництво) – зрадник своєї батьківщини, що співробітничав з фашиським загарбниками у країнах окупованих гітлерівською Німеччиною під час 2 – ї світової війни [8]

«Колабораціонізм» політичного лексикону з такими значеннями: у широкому сенсі – співпраця населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант.

У вузькому змісті – співробітництво французів із німецькою владою у період окупації Франції у ході Другої світової війни; проте загальновідома не лише добровільна співпраця французів, – але і данців, норвежців, татар, білорусів, українців, росіян та інших народів – з німцями за умов окупації останніми їхніх країн [9]. Дуже проблематичним є питання притягнення

до кримінальної відповідальності громадян України за участь у псевдо референдумі, [10] що організує окупаційна влада. Адже участь у таких референдумах по суті і є класичним колаборанством.

Зраджувати, тобто діяти підступно, віроломно стосовно до кого -, чого-небудь [11, с. 384].

На думку А. Віценко «колабораційну діяльність» (ст. 111-1 КК України), кримінальні правопорушення діляться на такі групи:

- кримінальні проступки;
- нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини [12].

Це повністю кореспондується зі ст. 12 КК України де кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Кримінальним проступком є передбачене КК України (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі [2].

До кримінальних проступків закон відповідно до (ч.ч. 1, 2, ст. 111-1 КК України) [2] відносить, а саме: **публічні – від лат. publicus – суспільний** той, що, відбувається у присутності публіки, слухачів; [13] прилюдний **заперечення** здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, **публічні заклики** до підтримки рішень і дій держави-агресора, збройних формувань, окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з ними, невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території, **добровільне** зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території [3]. За це встановлено відповідальність у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років з можливою конфіскацією майна. За вчинення кримінальних проступків не застосовується покарання у вигляді позбавлення волі, а досудове розслідування здійснюється в особливому, спрощеному порядку [14].

До злочинів закон відповідно до злочини (ч.ч. 3, 4, 5, 6, 7, 8 ст. 111 -1 КК України) [2] відносить: здійснення громадянином України **пропаганди** – [лат. propaganda – те, що підлягає розповсюдженню] – діяльність, спрямована на

поширення і роз'яснення політичних, філософських, наукових ідей, учень і поглядів, знань цінностей тощо з метою формування певного світогляду, уявлень та впливу на поведінку людей [13] у закладах освіти, дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, передання матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у т. ч. окупаційною адміністрацією держави-агресора, добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у т. ч. в окупаційній адміністрації держави-агресора [3], добровільне обрання до таких органів, участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території, публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території, організація та проведення заходів політичного характеру (з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо), здійснення інформаційної діяльності (створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації) у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, активна участь у таких заходах (проста присутність на заході не є злочином), організація та проведення заходів політичного характеру (з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо), здійснення інформаційної діяльності (створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації) у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, активна участь у таких заходах (проста присутність на заході не є злочином тощо)[2].

Війна є чи не найкращим каталізатором для виявлення проблем у суспільстві та, відповідно,

прогалин у законодавстві, що потребують швидкого й ефективного реагування з боку законодавчої влади.

Стаття 111-1 КК України містить 8 частин, кожна з яких – по декілька складів кримінальних правопорушень, а також примітку. Змістовно криміналізовані діяння, що є проявом колабораційної діяльності, подібні до діянь, які слід вважати державною зрадою [2] відповідно до ст. 111 КК України.

Однією з розмежувальних ознак цих складів є період учинення діяння – до окупації території це державна зрада, а після окупації (колабораціонізм). Водночас цю ознаку не можна вважати універсальною, тобто застосовною до всіх випадків.

Проблема колабораціонізму, тобто співпраці населення держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників, не є новою.

До початку повномасштабної російсько-української війни колабораціонізм як такий не був криміналізований в Україні, хоча гостра потреба постала ще в 2014 році, коли РФ стала загарбником на частині української державної території.

Однак уже зараз ст. 111-1 КК України активно застосовується органами досудового розслідування та, а тому актуальним є роз'яснення її змісту для пересічної особи, яка може стати суб'єктом цього правопорушення [15].

Слушною є пропозиції А. Віценко та В. Ганжело детально розглянути у логічній послідовності кожен із зазначених частин статті 111-1 КК України з відповідними доповненнями та власними коментарями [12, 15],

Частина 1 статті 111-1 КК України

У вказаній частині статті передбачена низка самостійних складів правопорушень, а саме:

1) публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України;

2) публічне заперечення громадянином України встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України;

3) публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора;

4) публічні заклики громадянином України до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора;

5) публічні заклики громадянином України до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Кожне з перелічених вище діянь є альтернативним, тобто вчинення одного з них слугує підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 111-1 КК України [2].

Зауважимо: такою особою (суб'єктом кримінального правопорушення) є лише громадянин України [16]. Окрім цього, з суб'єктивної сторони дії особи мають бути лише умисними, тобто остання усвідомлює суспільно-небезпечний характер свого діяння та бажає його вчинення.

Ознака публічності діяння (публічні заклики чи заперечення) розкрита в п. 1 примітки до ст. 111-1 КК України, де зазначено, що публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема в мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації. Якщо брати до уваги практику застосування ст. 110 КК України [2], то для публічності закликів або заперечень важлива їх масовість, яку встановлюють окремо в кожному випадку з огляду на місце, час, спосіб закликів (заперечень) та коло адресатів, які сприйняли чи могли сприйняти їх. Тобто якщо вдома на кухні ви висловіте свій дружині/чоловіку позицію щодо відсутності збройної агресії РФ, то це буде аморально, але не протиправно.

Під тимчасово окупованою територією варто розуміти будь-яку територію, що окупована державою-агресором (як опісля 24.02.2022, так і до цього) [3].

При цьому здійснення публічних заперечень щодо окупації цієї території до 15.03.2022 не розглядатимуть як колабораційну діяльність, оскільки такі норми КК України не мають зворотної сили.

Під державою-агресором варто розуміти російську федерацію, що відповідає постанові ВР України від 27.01.2015 р. № 129-VIII, [17].

Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022, [18] затвердженому Законом України від 24.02.2022 р. № 2102-IX [19], а також нещодавньому рішення Міжнародного Суду ООН від 16.03.2022 р. [20].

Під збройною агресією варто розуміти застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Які дії є актами збройної агресії, визначено ст. 1 Закону України від 05.10.2000 р. № 2020-III. [21].

Під окупаційною адміністрацією відповідно до Закону України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII [22]¹ варто розуміти державні органи та структури, функціонально відповідальні за

управління тимчасово окупованими територіями України, і підконтрольні російській федерації самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Усі правопорушення за ч. 1 ст. 111-1 КК України проступками, за вчинення яких передбачено відповідальність у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років. Такий тривалий строк є винятковим для цього виду санкції відповідно до ч. 1 ст. 55 КК України. [2].

Частина 2 статті 111-1 КК України

У вказаній частині статті криміналізовано добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у т. ч. в окупаційній адміністрації держави-агресора.

Першою ознакою є добровільність – тобто особа за власною волею, без примусу до здійснення цього обійняла посаду в органах влади, створених, умовно кажучи, окупантом.

Другою ознакою є *характер зайнятої посади, яка обов'язково має бути некерівною*, – тобто це лінійний працівник, позбавлений організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків.

З огляду на положення постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 5: [23].

– організаційно-розпорядчі обов'язки – це обов'язки зі здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності [24];

– адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки з управління чи розпорядження державним, колективним або приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо).

Третьою ознакою є *зайняття посади лише на тимчасово окупованій території*.

У разі якщо особа добровільно займає в незаконних органах влади керівну посаду або ж обіймає посаду в незаконних правоохоронних чи судових органах, її дії будуть кваліфіковані за іншими частинами цієї статті, а саме ч. 5 та ч. 7 ст. 111-1 КК України відповідно [2].

За вчинення діяння, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України, що також є **проступком**,

наставатиме відповідальність у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років із конфіскацією майна або без такої [2].

Частина 3 статті 111-1 КК України

У вказаній частині статті передбачено два альтернативних склади правопорушення, а саме:

1) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, установленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України.;

2) дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти.

Метою ч. 3 ст. 111-1 КК України є запобігання поширенню у закладах освіти пропагандистської антиукраїнської політики, що є одним з основних заходів боротьби РФ з українською державністю. Суб'єктом цього злочину є лише громадянин України [2].

Водночас варто розмежовувати здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК України) з безпосередньо публічними закликами до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту (**ст. 436 КК України**) [2].

Хоча межа між цими правопорушеннями тонка, однак вона є. Якщо перше діяння переважно спрямоване на схвалення дій агресора, їх виправдання та зменшення спротиву серед молодого покоління, то друге – на безпосереднє залучення осіб до ведення війни.

За вчинення діяння, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, наставатиме відповідальність у вигляді виправних робіт на строк до 2 років або арешту на строк до 6 місяців, або позбавлення волі на строк до 3 років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років. Таким чином, будь-яке із діянь за ч. 3 ст. 111-1 КК України є нетяжким злочином [2].

Частина 4 статті 111-1 КК України

У цій частині криміналізовано декілька складів правопорушень, а саме:

1) передання матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора;

2) провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у т. ч. окупаційною адміністрацією держави-агресора.

Кожне із цих діянь може бути вчинено будь-якою особою *незалежно* від громадянства, а також незалежно від місця вчинення (на тимчасово окупованій території чи ні).

Для застосування понять збройне та воєнізоване формування можна використовувати примітку **до ст. 260 КК України**, зокрема [2].

– під збройними формуваннями варто розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю;

– під воєнізованими формуваннями – формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або строюва чи фізична підготовка.

Такі формування мають бути або незаконно створеними на тимчасово окупованій території, або ж формуваннями держави-агресора.

Щодо другого виду діяння слід зазначити: відповідно до ст. 3 Господарського кодексу України господарською діяльністю є діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Тобто це може бути будь-яке виконання робіт, надання послуг чи постачання товару незаконним органам влади, створеним на тимчасово окупованій території, або державі-агресору, якою є російська федерація [24].

При цьому, на нашу думку, під державою-агресором слід розуміти лише російську федерацію як державу (її органи влади), не беручи до уваги юридичні особи (їх філії, представництва), засновником (учасником, акціонером) або бенефіціаром яких є остання. Оскільки відповідно до Закону України від 03.03.2022 р. № 2116-IX [25] російська федерація та вказані вище юридичні особи (резиденти) термінологічно розмежовані.

За провадження господарської діяльності із забороненими суб'єктами нестиме відповідальність особа, яка діяла від імені суб'єкта господарювання на час проведення переговорів чи укладення договору тощо (зазвичай – керівник підприємства). Пособниками в учиненні цього злочину можуть бути й інші працівники, які надавали матеріальну чи інформаційну підтримку.

За вчинення діяння, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, наставатиме відповідальність у вигляді штрафу до 10000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від 3 до 5 років. Обов'язковими додатковими покараннями є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років та конфіскація майна. Указаний злочин є нетяжким [2].

Частина 5 статті 111-1 КК України

У вказаній частині статті передбачено чотири альтернативні склади правопорушення, а саме:

1) добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у т. ч. в окупаційній адміністрації держави-агресора,

2) добровільне обрання до таких органів;

3) участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;

4) публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території.

Суб'єктом злочину є громадянин України. Перший вид діяння суміжний з описаним у ч. 2 ст. 111-1 КК України. Єдиною істотною відмінністю є *зайняття особою* керівник державної служби в державному органі (далі – керівник державної служби) – посадова особа, яка займає вищу посаду державної служби в державному органі, до посадових обов'язків якої належить здійснення повноважень з питань державної служби та організації роботи інших працівників у цьому органі,² що пов'язана з виконанням адміністративно-господарських або організаційно-розпорядчих функцій [26].

Добровільне обрання до органів влади, створених на тимчасово окупованій території, у т. ч. в окупаційній адміністрації держави-агресора, може відбуватись як у прямий спосіб (шляхом голосування населення), так і в непрямий (обрання певним органом).

Важливим і для першого виду діяння, і для другого є їх учинення на тимчасово окупованій території України. Це має значення і для третьої форми – участі в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території. При цьому публічні заклики можуть бути вчинені й за межами тимчасово окупованої території.

За вчинення діяння, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, наставатиме відповідаль-

ність у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років та з конфіскацією майна або без такої. Цей злочин є особливо тяжким [2].

Частина 6 статті 111-1 КК України

У цій частині декілька самостійних складів правопорушень, а саме:

1) організація та проведення заходів політичного характеру (з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо);

2) здійснення інформаційної діяльності (створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації) у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України;

3) активна участь у таких заходах (проста присутність на заході не є злочином).

Суб'єктом кожного із цих злочинних діянь є будь-яка особа незалежно від громадянства. Важливим для кваліфікації за цією частиною є *відсутність ознак державної зради*. Оскільки склад цього злочину є дуже подібним до державної зради, то під час кваліфікації відповідного діяння передусім варто з'ясувати наявність ознак державної зради, зокрема:

- громадянство України [16],
- інформаційний чи фізичний перехід на бік ворога,
- шпигунство,
- надання іноземній державі чи організації допомоги в проведенні підіривної діяльності проти України.

Так, державним зрадником може бути лише громадянин України, тоді як колаборантом за певними складами правопорушень – й інші особи. Колабораційна діяльність учиняється лише відносно держави-агресора, тоді як державна зрада – відносно будь-якої іноземної держави.

За вчинення діяння, передбаченого ч. 6 ст. 111-1 КК України, наставатиме відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років. Необов'язковим додатковим покаранням є конфіскація майна особи. Цей злочин є особливо тяжким [2].

Частина 7 статті 111-1 КК України

У вказаній частині статті передбачені чотири альтернативні склади правопорушення, а саме:

1) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території;

2) добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території;

3) добровільна участь громадянина України у збройних формуваннях держави-агресора;

4) надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України й інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України.

Суб'єктом злочину є громадянин України.

Перший вид діяння є суміжним із діяннями, передбаченими ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України. При цьому, вважаємо, якщо особа обіймає посаду в незаконних судових або правоохоронних органах, безпосередньо пов'язану з виконанням функцій цих органів – здійснення правосуддя або правоохоронної діяльності, то дії такої особи слід кваліфікувати за ч. 7 ст. 111-1 КК України. В іншому випадку – за ч. 2 ст. 111-1 КК України (наприклад, особа є прибиральницею в незаконно створеному суді) [2].

Другий вид діяння (добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території) є суміжним із діянням, передбаченим ч. ч. 1, 2 ст. 260 КК України (участь у діяльності не передбачених законом воєнізованих / збройних формувань). Пропонуємо розмежовувати їх за *територією вчинення*. Якщо особа добровільно бере участь у такому формуванні на тимчасово окупованій території, тоді слід кваліфікувати за ст. 111-1 КК України. В іншому випадку – за ст. 260 КК України. При цьому важливою ознакою є *добровільність участі*.

Четверта форма діяння за ч. 7 ст. 111-1 КК України передбачає широкий спектр дій, а тому може включати і діяння, передбачені попередніми частинами (скажімо, збір і надання інформації), що може створювати проблеми у кваліфікації. Своєю чергою, для цієї форми діяння є важливим спрямованість на надання допомоги у веденні саме бойових дій [2].

За вчинення діяння, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, наставатиме відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від 12 до 15 років із позбавленням права обіймати певні

посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років та з конфіскацією майна або без такої. Цей злочин є особливо тяжким [2].

Частина 8 статті 111-1 КК України

У формулюванні цієї частини зроблено помилку в нормотворчій техніці. Оскільки законодавець неправильно визначив кваліфікований склад злочину, покликавшись не на діяння, передбачені ч. ч. 5–7 статті, що призвели до загибелі людей або тяжких наслідків, а на осіб, які зазначені у ч. ч. 5–7 статті. Таким чином, згідно із ч. 8 ст. 111-1 КК України може бути притягнуто особу за вчинення будь-яких дій, що призвели до загибелі людей або тяжких наслідків. З огляду на це дана частина не може бути застосована, доки в неї не будуть внесені відповідні зміни. При цьому в разі, якщо дії, передбачені у ст. 111-1 КК України, призвели до загибелі людини або настання тяжких наслідків, такі наслідки мають бути кваліфіковані окремо (тобто за сукупністю) [2].

Принагідно зауважимо: для тлумачення окремих конструкцій, застосованих законодавцем у цій статті, суттєве значення матиме судово-практика. Водночас сподіваємося на якомога меншу кількість випадків, що слугуватимуть підставою для створення цієї судової практики за ст. 111-1 КК України.

Висновок. Отже, «колабораціонізм – співробітництво з ворогом, сприяння у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, надання ворогу допомоги під час підготовки та проведення агресії, при розгортанні збройного конфлікту»; «співробітництво з ворогом – будь-яка участь, вчинення спільних з ворогом дій, що направлені на нанесення шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України»; «сприяння у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України – діяльність з метою полегшити, допомогти, підтримати ворога при здійсненні дій, що направлені на нанесення шкоди суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України».

«Колаборант – особа, яка співпрацювала чи співпрацює з ворогом, який здійсненні воєнну агресію проти України, сприяла чи сприяє у здійсненні такої агресії; надавала або надає ворогу допомогу під час підготовки та проведення воєнного стану.

Кримінальна відповідальність за ст.ст. 111-1 ч. 1, 2 КК України настає за колаборанство як вчинення кримінального проступку, також цією ст.ст. 111-1 ч. 3-8 КК України настає як вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину.

Крім того, законодавством виключається кримінальна відповідальність, якщо такі дії вчинені особою відносно якою вчинялись або застосовувались наступні незаконні дії, а саме:

1) за наслідком застосування фізичного примусу до особи або членів її родини, що підтверджується належними доказами;

2) у зв'язку з погрозою вбивством або застосуванням насильства, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення таких погроз та при наявності належних доказів;

3) з метою усунення загрозливої небезпеки, якщо вона в цій обстановці не могла бути усунена іншими засобами і якщо заподіяна шкода є рівнозначною або менш значною, ніж шкода відвернена (крайня необхідність), що підтверджено належними доказами» тощо.

4) інші відкриті та таємні дії відносно особи та його близьких тощо.

Тому, на нашу думку, необхідно чітко визначити поняття суб'єкт злочину, його протиправність діянь та інші обставини, що можуть призвести до маніпулювання відповідними положеннями недосконалого законодавчого акта та створять умови для зловживання судами під час винесення вироків.

Таким чином, співпраця з окупантом повинна отримати відповідну правову оцінку, а особи, які вчинили такі злочини повинні понести кримінальну відповідальність за колаборація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Закон України від 3 березня 2022 р. Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, Ст. 131;
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131.
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованих території України. Закон України від 15 квітня 2014, Відомості Верховної Ради, 2014, № 26, Ст. 892.

4. Головні цифри війни: 10 000 тривог, втрати на \$12 трлн і ...biz.liga.net > ekonomika > all > article > 155-geroev-30-mlrd-grn-donatov.
5. Про роботу органів прокуратури. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування · Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Статистика – Офіс Генерального прокурора. 2022. new.gp.gov.ua > posts > statistika.
6. Клонингер, Сьюзен К. Теория личности : Познание человека / Сьюзен Клонингер; [Пер. с англ. А. Смирнов]. – 3. изд. – М. [и др.] : Питер, 2003 (ГП Техн. кн.). – 718 с.
7. . Василь Голован. Хто такі колаборанти? – LiveJournal. goutsoullac.livejournal.com > .
8. *Словник іншомовних слів.* / За ред. О. Мельничука. К.: УРЕ, 1975. – 775 с.
9. Вікіпедія. Колабораціонізм (від fr.collaboration «співробітництво»).uk.wikipedia.org > wiki > .
10. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 28.01.2021); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 28.01.2021); Закон України «Про всеукраїнський референдум» // Відомості Верховної Ради України (ВВР) № 1135-IX. – URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (дата звернення 28.01.2021) 73 Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2-е, випр. і доповн. – К., 2009. – 500 с. Керівні принципи для конституційних референдумів на національному рівні (CDL-INF(2001)10). Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2-е, випр. і доповн. 76 – К., 2009. – 262-267 с. URL: <https://www.venice.coe.int/files/CDL-elecopinions-UKR.pdf> (дата звернення 28.04.2021).
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Г. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
12. Віценко А. Геть колаборантів! Відповідальність за зраду. URL: yur-gazeta.com > get-kolaborantiv-vidprovidalnist-za-zradu-ukrayini. 26 квіт. 2022 р.
13. Словник іншомовних слів. 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. 768 с.
14. Кримінальний процес: підручник: Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2013. – 824 с.
15. *Вікторія Ганжело.* Як не стати колаборантом?, юристка ЮФ «Правовий Альянс» Юрист і Закон № 13, 07 квітня 2022.
16. «Про громадянство України « Закон України «в редакції від 18 січня 2001 (Відомості Верховної Ради, 2001, N 13, Ст. 65.
17. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором. Постанові Верховної Ради України від 27.01.2015 р. Відомості Верховної Ради, 2015, № 10, Ст. 68.
18. Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022,
19. Про затвердження Указу Президента України «про введення воєнного стану в Україні» Закон України, від 24 лютого 2022 р.
20. Рішенню Міжнародного Суду від 16 бер. 2022 р. · «Російська Федерація повинна, в очікуванні остаточного рішення у справі, призупинити військові дії, які розпочалися 24 лютого 2022. www.eurointegration.com.ua > news > 2022/03/16.
21. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Закон України від 5 жовтня 2000, Відомості Верховної Ради України, 2000, № 48, Ст. 409.
22. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях. Закону України від 18.січня 2018, Відомості Верховної Ради, № 10, Ст. 54.
23. Про судову практику у справах про хабарництво Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 5
24. Господарський кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, Ст. 144).
25. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів. Закон України від 03.03.2022 р. № 2116-IX
26. Про державну службу. Закон України, від 10 грудня 2015, Відомості Верховної Ради, 2016, № 4, Ст. 43.

REFERENCES:

1. On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the establishment of criminal liability for collaborative activities. Law of Ukraine dated March 3, 2022. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2001, No. 25-26, Art. 131:
2. Criminal Code of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III / Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2001, No. 25-26, Article 131.
3. On ensuring the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territories of Ukraine. Law of Ukraine dated April 15, 2014, Bulletin of the Verkhovna Rada, 2014, No. 26, Art. 892.

4. The main figures of the war: 10,000 alarms, losses of \$12 trillion and ...biz.liga.net > ekonomika > all > article > 155-geroev-30-mlrd-grn-donatov.
5. About the work of the prosecutor's office. About registered criminal offenses and the results of their pretrial investigation • About persons who have committed criminal offenses. Statistics – Office of the Prosecutor General. 2022. new.gp.gov.ua > posts > statistics.
6. Cloninger, Susan K. Theory of personality: Knowing a person / Susan Cloninger; [Trans. with English A. Smirnov]. – 3. ed. – M. [and others]: Peter, 2003 (GP Techn. kn.). – 718 p.
7. Vasyl Golovan. Who are collaborators? – LiveJournal. goutoullac.livejournal.com >.
8. Dictionary of foreign words. / Under the editorship O. Melnychuk. K.: URE, 1975. – 775 p.
9. Wikipedia. Collaborationism (from the French collaboration «collaboration»).uk.wikipedia.org > wiki >.
10. Universal Declaration of Human Rights. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (date of application 28.01.2021); International Covenant on Civil and Political Rights. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (date of application 01.28.2021); The Law of Ukraine «On the All-Ukrainian Referendum» // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR) No. 1135-IX. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (date of application 28.01.2021) 73 European democratic developments in the field of electoral law: Materials of the Venice Commission, Parliamentary Assembly, Committee of Ministers, Congress of local and regional authorities of the Council of Europe: trans. from English / edited by Yu. Klyuchkovskiy. – Kind. 2nd, ex. and additional – K., 2009. – 500 p. Guidelines for Constitutional Referendums at the National Level (CDL-INF(2001)10). European democratic development in the field of electoral law: Materials of the Venice Commission, Parliamentary Assembly, Committee of Ministers, Congress of local and regional authorities of the Council of Europe: trans. from English / under the editorship Yu. Klyuchkovskiy. – Kind. 2nd, ex. and additional 76 – K., 2009. – pp. 262-267. URL: <https://www.venice.coe.int/files/CDL-elecopinions-UKR.pdf> (access date 04/28/2021).
11. A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language / [comp. and heads ed. V.G. Bussell]. – K.; Irpin: VTF «Perun», 2003. – 1440 p.
12. Vitsenko A. Away with collaborators! Responsibility for treason. yur-gazeta.com > get-kolaborantiv-vidpovidalnist-za-zradu-ukrayini. April 26 2022.
13. Dictionary of foreign words. 23,000 words and terminological phrases / Compilation. L.O. Pustovit et al. – K.: Dovira, 2000. 768 p.
14. Criminal process: textbook: Yu. M. Groshevy, V. Ya. Tatsii, A. R. Tumanyants, etc.; under the editorship V. Ya. Tatsia, Yu. M. Groshevoy, O. V. Kaplinoi, O. G. Shilo. Kh.: Pravo, 2013. – 824 p.
15. Victoria Gangelo. How not to become a collaborator?, a lawyer at the Law Firm «Pravovy Alyans» Lawyer and Law No. 13, April 7, 2022.
16. «On the Citizenship of Ukraine «Law of Ukraine» in the edition of January 18, 2001 (Vedomosti Verkhovnoy Rada, 2001, N 13, Article 65.
17. On the Appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine to the United Nations, the European Parliament, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, the NATO Parliamentary Assembly, the OSCE Parliamentary Assembly, the GUAM Parliamentary Assembly, and the national parliaments of the countries of the world on the recognition of the Russian Federation as an aggressor state. Resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine dated January 27, 2015. Bulletin of the Verkhovna Rada, 2015, No. 10, Article 68.
18. Decree of the President of Ukraine «On the introduction of martial law in the.
19. On the approval of the Decree of the President of Ukraine «On the introduction of martial law in Ukraine» Law of Ukraine, dated February 24, 2022.
20. The decision of the International Court of Justice dated March 16 2022. • «The Russian Federation should, pending the final decision in the case, suspend military operations that began on February 24, 2022. www.eurointegration.com.ua > news > 2022/03/16.
21. On state social standards and state social guarantees. Law of Ukraine dated October 5, 2000, Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2000, No. 48, Article 409.
22. On the peculiarities of state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine in the temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions. Law of Ukraine dated 18. January 2018, Bulletin of the Verkhovna Rada, No. 10, Article 54.
23. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated April 26, 2002, No. 5 on judicial practice in bribery cases
24. Economic Code of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 2003, No. 18, Nos. 19-20, Nos. 21-22, Art. 144)
25. On the main principles of forced seizure in Ukraine of objects of property rights of the Russian Federation and its residents. Law of Ukraine dated 03.03.2022 No. 2116-IX
26. On civil service. Law of Ukraine, dated December 10, 2015, Bulletin of the Verkhovna Rada, 2016, No. 4, Article 43.

Сьох Катерина Ярославівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, Київ, 03035; katrina_s@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3283-1154>

Гультай Михайло Мирославович,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, Київ, 03035; gmm.ccu@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7773-0501>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правничої термінології Європейського Союзу (далі – ЄС) та її впливу на національне законодавство країн які стали на шлях вступу до складу ЄС. Євроінтеграційні процеси вимагають адаптації національного законодавства до європейських стандартів, що призводить до неминучого використання правничої термінології ЄС у національному законодавстві. Окреслюються основні проблеми при введенні нових правничих термінів ЄС в законодавство України. Здійснено аналіз національного механізму адаптації законодавства України до права ЄС, тобто *acquis communautaire*.

Розглянуто систему права ЄС, в основу якої покладено правничу термінологію ЄС. Досліджено сутність понять «термін», «термінологія» та наголошено на особливості «правничої термінології». Правничу термінологію має особливий характер, оскільки застосовується в нормотворчій діяльності і саме від неї залежить якість нормативно-правових актів. У разі нерозуміння правничого терміну не можливо застосовувати норму, звідси породжуються колізії та неточності. Запропоновано поняття «правничу термінологію ЄС».

Наголошується на важливості з'ясування сутності правничої термінології ЄС та врахуванні її під час перекладу на національну мову. Універсального механізму адаптації національного законодавства до *acquis communautaire*, не існує, так як і не існує єдиної мови у ЄС, що ускладнює процес зближення. Кожна країна сама обирає найбільш зручний спосіб адаптації, створюючи програми та органи державної влади.

На сьогодні в Україні створений Центр європейського та порівняльного права, який підпорядковується Міністерству юстиції України. Основним завданням якого є переклад норм *acquis communautaire* та введення правничої термінології ЄС в національне законодавство України. Запропоновано шляхи вдосконалення даного процесу.

Ключові слова: термін, термінологія, правничу термінологія, правничу термінологія ЄС, право ЄС, *acquis communautaire*.

Sokh Kateryna Yaroslavivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Solomianska Square, 1, Kyiv, 03035; katrina_s@ukr.net <https://orcid.org/0000-0002-3283-1154>

Gultai Mykhailo Myroslavovych,

Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Solomianska Square, 1, Kyiv, 03035; gmm.ccu@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7773-0501>

PECULIARITIES OF THE LEGAL TERMINOLOGY OF THE EUROPEAN UNION

Abstract. The article is devoted to the study of the legal terminology of the European Union (hereinafter referred to as the EU) and its influence on the national legislation of countries that have entered the EU. European integration processes require adaptation of national legislation to European standards, which leads

*to the inevitable use of EU legal terminology in national legislation. The main problems with the introduction of new EU legal terms into the legislation of Ukraine are outlined. An analysis of the national mechanism of adaptation of Ukrainian legislation to EU law, i.e. *acquis communautaire*, was carried out.*

The system of EU law, which is based on EU legal terminology, is considered. The essence of the concepts "term", "terminology" was studied and the peculiarities of "legal terminology" were emphasized. Legal terminology has a special character, as it is used in rule-making activity and the quality of normative legal acts depends on it. When a legal term is not understood, it is impossible to apply the norm, hence conflicts and inaccuracies arise. The concept of "EU legal terminology" is proposed.

*The importance of clarifying the essence of EU legal terminology and taking it into account during translation into the national language is emphasized. There is no universal mechanism for adapting national legislation to the *acquis communautaire*, as there is no single language in the EU, which complicates the process of *rapprochement*. Each country chooses the most convenient way of adaptation by creating programs and state authorities.*

*Today, the Center of European and Comparative Law has been established in Ukraine, which reports to the Ministry of Justice of Ukraine. The main task of which is the translation of *acquis communautaire* norms and the introduction of EU legal terminology into the national legislation of Ukraine. Ways to improve this process are proposed.*

Key words: *term, terminology, legal terminology, EU legal terminology, EU law, *acquis communautaire*.*

Постановка проблеми: Інтеграційні процеси країн до Європейського Союзу сприяють вивченню та застосовуванню правничої термінології ЄС у національному законодавстві. В основу будь-якої термінології покладена мова, отож будівництво правничої термінології базується на мові країн. Спроба зрозуміти мовну багатоманітність є одним із завдань для країн ЄС, оскільки мовна політика ЄС передбачає збереження та захист мовного розмаїття в ЄС наголошуючи на праві кожного народу спілкуватися у своїй країні своєю мовою. Для цього ЄС подає важливі документи на мовах усіх країн, які є членами ЄС. Завдяки цьому євроспільнота має доступ до поданої інформації й дослівно її розуміє та сприймає. Але з усіма привілеями такого підходу виникають і проблеми, адже можуть виникати неточності у використанні правничої термінології у країнах-учасниках ЄС, що є недопустимим. Ефективність правової реалізації залежить від логічної несуперечливості, лінгвістичної недвозначності, семантичної і лексичної точності термінології у нормативно-правових актах.

Для розуміння правничої термінології ЄС потрібно розібрати поняття «термінологія» та його сутність. Корені термінології лежить у лінгвістичному розвитку мови країни. Використовуючи мову як засіб комунікації, термінологія представляє фрагменти знання в усій їх складності та зумовленості зв'язків, робить це засобами мови. Основними об'єктами наповнення термінології є терміни. Отже, розуміння сутності терміну, закладає якість нормативно-правових актів країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній юридичній науці

існує значна кількість робіт, присвячених дослідженню правничій термінології України та правничій термінології ЄС, та проблемам їх поєднання. Особливо зараз прикута увага цьому питанню, коли Україна здобула статус кандидата на членство в ЄС та відбуваються прискорені процеси євроінтеграції. Можна вказати роботи таких авторів, як: Березовська І., Веренкіотова О., Калиновський Б., Кочан І., Медведь О., Токарська А., Толста С., Топорнін Б., Тур О.М., Шестакова С.О., та інші. Разом з тим, відсутні наукові дослідження які б розкривали сутність правничої термінології ЄС та її особливості втілення у національне законодавства держав-учасниць ЄС та держав які на шляху до вступу в ЄС.

Мета статті: дослідження правничої термінології ЄС та її процес входження у національне законодавство держав.

Виклад основного матеріалу. Правнича термінологія є предметом вивчення багатьох наукових досліджень, адже на її основі будується нормативно-правова база кожної країни. Особливість полягає в тому, що ідентичності та універсальності не може бути, оскільки термінологія напряду залежить від мови кожної країни. У процесі євроінтеграції національне законодавство кардинально реформуються відповідно до європейських стандартів, втілюється правнича термінологія ЄС. Використовуючи кожен новий термін, потрібно знати його сутність, від цього залежить якість нормативно-правових актів країни.

Існує багато наукових досліджень щодо розтлумачення сутності термінології. Наприклад, Медведь О.В., пропонує поняття «термінологія» – це терміни певної науки чи галузі знання,

узяті безвідносно до критеріїв структурної й системної організації, визначених системністю й структурованістю наукових знань і уявлень про той фрагмент дійсності, що вивчається відповідною наукою чи галуззю знання. Також, автор наголошує що впорядкована сукупність термінів, яка набуває ознак системності в результаті поступового розвитку певної науки чи галузі знання та завдяки цілеспрямованій кодифікаційній, нормативній лінгвістичній обробці відповідної термінології, щоб найчіткіше відбивати її поняттєвий континуум та відповідати мовним закономірностям і системі є терміносистемою [1, с. 48]. Слід погодитися з думкою, що жодне дослідження не може бути науковим, якщо воно не забезпечене зручною, спеціальною термінологією. У межах цієї термінології кожен термін повинен мати єдине значення, яке визнане всіма, хто професійно досліджує певний предмет [2, с. 77].

Проаналізувавши наукові дослідження, погоджуємося з думками, що термінологія – це система термінів певної галузі знань, які мають чітко визначене єдине значення. Під терміном слід розуміти слова чи словосполучення, які відрізняються від інших номінованих одиниць виключною однозначністю, точністю та незалежністю від контексту [3, с. 75]. Використовуючи кожен термін маємо знати чітко його значення, від цього залежить якість викладеного тексту та спосіб передачі суб'єктивних думок.

Темою нашого дослідження є саме правнича термінологія. Термінологія яка використовується у галузях права та при створенні нормативно-правових актів, яка має свої характерні особливості та своєрідні тенденції розвитку. Правнича термінологія містить в собі величезні потенційні можливості які передають правові ідеї, думки, приписи та конструкції. Проте правильне застосування їх вдається не всім. Про це свідчать неточності, помилки, двозначності правових текстах.

Достатньо багато наукових досліджень щодо розуміння терміну «правнича термінологія». Слід виділити авторів Токарська А. і Кочан І. які наголошують, що правнича термінологія – це сукупність номінацій що позначають правові явища й поняття, притаманні правничим наукам, до яких належать законодавство, судочинство та інші [4, с. 65]. Шестакова С.О. вважає, що «правова термінологія» – це сукупність правових термінів, які використовують в правничій мові, а також вчення про закономірності термінологічного наповнення і складу правничої мови. Правовий термін – слово чи словосполу-

чення, що є узагальненим найменуванням певного правового поняття і що використовують у мовах правотворчості, правотлумачення, правозастосування, правореалізації, професійній правничій мові та у мові правничої науки [5]. Толста С.А. у авторефераті, зазначає, що правнича термінологія являє собою терміносистему яка є складовою частиною загального термінологічного фонду та становить складну організацію спеціальних одиниць, неоднорідних за своїм походженням та сутнісним характером [5].

Існує декілька підходів щодо розуміння сутності правового терміну:

1) правовий термін – це елемент правової техніки, словесне позначення державно-правових понять, за допомогою яких виражається і закріплюється зміст нормативно-правових приписів держави [9, с. 27];

2) правовий термін – це слово чи словосполучення, яке має правове значення, що виражає правове поняття, яке використовується в процесі пізнання та усвідомлення об'єктивної дійсності з погляду права [7; 9 с. 27];

3) правовий термін – це слово або словосполучення на позначення власне правового поняття, що відображає специфіку державно-правових явищ і має визначення в правовій літературі (законодавчих актах, правових словниках, науково-правових працях) [8; 9, с. 27].

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що правнича термінологія – це система правових термінів, які позначають та чітко окреслюють правове явище, що використовується у правотворчості, юридичній мові та правових наук. Правнича термінологія розвивається з розвитком держави та з державної розвитком мови. Якщо на державну мову не впливають мови іншомовного походження, правнича термінологія є більш чіткою у своєму значенні, правові терміни є зрозумілими у їх використанні та тлумаченні. Вплив іншомовних термінів призводить до їх неправильного розуміння, двоякості що є недопустимим у праві.

Євроінтеграційний процес України призводить до використання правничої термінології ЄС, оскільки відбувається адаптація нормативно-правових актів України до права ЄС. Хоча ЄС наголошує, що країна має можливість збереження мовної особливості, разом з тим, у праві ЄС існує термінологія, яка неможлива у використанні з перекладом на національну мову, тому країни вимушені використовувати термінологію в оригіналі та вводити нове поняття в національне законодавство.

Під правничою термінологією ЄС підрозумівається використання термінології права ЄС. Одна з основних вимог прийняття нових членів до ЄС, є адаптація національного законодавства до права ЄС. В обов'язковому порядку держави повинні привести своє законодавство у відповідність з нормативно-правовими актами ЄС. Такий обов'язковий мінімум отримав назву *acquis communautaire*, що у перекладі з французької означає доробок (надбання) співдружності.

У наукових дослідженнях чіткого розуміння поняття «правнича термінологія ЄС» не існує. Науковці намагаються дати розтлумачення виходячи з розуміння права ЄС, можна виділити деякі з них. Наприклад, Б.Н. Топорнін, зазначає, європейське право є збиральним поняттям, яке охоплює хоча й близькі, а інколи і взаємопов'язані, але водночас і різні феномени. Не можна не погодитися з думкою автора, оскільки право ЄС складається з «право Європейського співтовариства», і «право Європейських співтовариств», «комунітарне право», і «право Європейського Союзу», а також *acquis communautaire*, *acquis* ЄС тощо. Щоразу коли ми використовуємо норми права ЄС, потрібно уточнювати якого саме права.

ЄС здійснило об'єднання всіх нормативно-правових актів у єдине право *acquis communautaire* і саме на ньому наголошує при приєднанні нових членів до свого складу. Слід вважати, що *acquis communautaire* (у перекладі – «надбання» або «доробок Співтовариств») – сукупність актів законодавства, політичних документів та практики їх застосування, що у кожний даний момент існують у Європейському Союзі. Впровадження *acquis* у національні правові системи є необхідною умовою завершення процесу приєднання країни до ЄС.

Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» під поняттям *acquis communautaire* слід розуміти, правову систему Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [10].

До змісту *acquis communautaire* відносяться всі установчі договори ЄС, вторинне законодавство ЄС, рішення Суду ЄС, загальні принципи і доктрини права ЄС, міжнародні угоди, «м'яке» право ЄС. Таким чином, *acquis communautaire*

охоплює усі рішення в межах першої (Співтовариства), другої (спільна політика у сфері закордонних справ і безпеки) та третьої (співпраця поліції й органів юстиції у кримінальних справах) опор ЄС (*pillars*). Отже, можна стверджувати що *acquis communautaire* увібрало в себе всю правову систему ЄС, а правнича термінологія є основою цієї системи.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновки, що правнича термінологія ЄС – це система правових термінів використаних у *acquis communautaire*, які позначають та чітко окреслюють правове явище, що використовується у правотворчості та нормотворчості ЄС. Кожна держава-учасниця повинна використовувати правничу термінологію ЄС у національному законодавстві. Виходячи з того, що у ЄС не існує єдиної, загальної мови, всі нормативно-правові акти приймаються на мовах держав-учасниць, що полегшує використання правничої термінології у національному законодавстві.

Умовою вступу до ЄС є адаптація національного законодавства до *acquis communautaire*, тобто застосування правничої термінології ЄС не будучи державою – учасницею. Щоб адаптувати національне законодавство України до *acquis communautaire* потрібно перекласти діючі акти ЄС українською мовою, увести їх у правничу термінологію України, а потім використовувати. При перекладі виникають проблеми у розумінні термінології ЄС, оскільки вона для правничої термінології України є новою і чіткого розуміння не існує, що є недопустимим у нормотворчості.

Для подолання перешкод щодо розуміння сутності термінології ЄС, країни які не є учасницями, створюють механізми які б допомагали у адаптації термінології ЄС до національної. Україна працює над створенням таких механізмів ще з 2003 року, створивши Центр європейського та порівняльного права. Основним завданням якого є переклад, розтлумачення та введення в національне законодавство правничої термінології ЄС. У 2004 році було вдосконалено роботу Центру Наказом Міністерства юстиції «Про затвердження Положення про Центр європейського та порівняльного права» (далі – Наказ) від 28.10.2004 № 126/5.

Відповідно до Наказу завданням Центру щодо термінології є: – організація перекладу актів *acquis communautaire* на українську мову; – здійснює термінологічну експертизу перекладів актів *acquis communautaire* та надає таким перекладам статус офіційного; – розробляє глосарій термінів *acquis communautaire*

[11]. Центр здійснює основну роботу щодо адаптації нормативно-правових актів України до *acquis communautaire*, шляхом перекладу нормативно-правових актів ЄС та здійснення аналізу, експертизи та порівняння з національним законодавством. В результаті такої роботи відбувається порівняння правничої термінології України та ЄС.

Здійснення таких завдань покладено на Термінологічну комісію Центру. Термінологічна комісія створюється з метою здійснення термінологічної експертизи перекладів актів *acquis communautaire* українською мовою для подальшого надання їм офіційного статусу. Комісія складається з професійних перекладачів, правників, фахівців у сфері української правничої термінології та членів *ad hoc*, якими є фахівці в конкретній галузі. Термінологічна експертиза перекладу конкретного акта *acquis communautaire* здійснюється спеціально створеною для цього робочою групою, яка формується з членів комісії. Робоча група готує свої пропозиції щодо остаточної редакції перекладу, а також доповідь з викладенням дискусійних моментів та різночитань між текстами актів різними офіційними мовами ЄС. Робоча група вивчає зауваження та пропозиції і готує остаточну редакцію перекладу, після чого рекомендує директорів Центру європейського та порівняльного права, який є Головою Термінологічної комісії, надати перекладу статус офіційного.

На підставі рекомендації Термінологічної комісії директор Центру європейського та порівняльного права ухвалює рішення про надання перекладу статусу офіційного. Офіційний статус перекладу акта європейського права засвідчується написом «Міністерство юстиції України. Центр європейського та порівняльного права. Переклад офіційний». Переклад акта європейського права упродовж 5-ти робочих днів з моменту надання йому статусу офіційного направляється органу державної влади, відповідальному за виконання заходу плану роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, для реалізації якого здійснювався переклад [12].

Аналізуючи практику держав – членів ЄС, можна зазначити, що кожна країна по своєму здійснювала адаптацію національного законодавства до *acquis communautaire*. Наприклад, Литва, Латвія та Естонія, задля втілення норм *acquis communautaire* у національне законодавство, створили «Національну програму адаптації *acquis communautaire*». Вона представляла собою значні за обсягом документи (близько 700

сторінок кожний), де представлені конкретні заходи з адаптації розділів правового доробку та терміни їх реалізації. В середньому кожній з країн довелося адаптувати близько 2000 законодавчих актів. В Україні існує теж програма адаптації ще з 2003 року. Отже, введення в національне законодавство правничої термінології ЄС, є неминучим процесом кожної країни яка на шляху до вступу в ЄС.

Висновки: Правнича термінологія ЄС – це система правових термінів використаних у *acquis communautaire*, які позначають та чітко окреслюють правове явище, що використовується у правотворчості та нормотворчості ЄС.

Особливість правничої термінології полягає в тому, що не існує єдиного механізму адаптації національного законодавства до *acquis communautaire*, не існує й єдиної мови у ЄС. Кожна країна повинна знайти той механізм який для неї буде найвдалішим для досягнення цілі. Україна аналізуючи практику держав-учасниць ЄС втілює її в національне законодавство. Проте, кожна країна є унікальною і правова термінологія напряду залежить від мови країни, що і є складністю введення правничої термінології ЄС у національну правничу термінологію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Медведь О. В. До уточнення характеру та рівневої типології термінологічної системності. *Вісник Нац. ун-т «Львівська політехніка»: Серія «Проблеми української термінології»*, 2008. № 620. С. 45–48.
2. Веренкіотова О. Категорія «поняття» у теорії та філософії права. Підприємництво, госп-во і право. 2008. No 10. С. 77.
3. Тур О.М. Уніфікація та стандартизація документознавчої термінології в Україні. дис....докт.наук. Київ. 2019. 477 с.
4. Токар А, Кочан І. Українська мова фахового спрямування для юристів. Київ: Знання. 2008. 316 с.
5. Шестакова С.О. Особливості юридичної термінології як спеціалізованої системи правових понять URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/5932/1/%D0%A8%D0%97.pdf>
6. Толста С,А. Правнича термінологія в законодавчих актах України. авторф. дис....канд.філол. наук. Київ. 2006. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36701/100196914.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Gibová K. Translation Procedures in the Non-literary and Literary Text Compared : monograph / K. Gibová. Norderstedt : BOD, 2012. 88 p.
8. Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення / Н. В. Артикуца // Наукові записки. Том 90: Правові науки. Київ : Вид-во Пульсари, 2009. С. 39–44.

9. Гідора А.Л. Терміносистеми правових актів ЄС (на матеріалі англійської, німецької, французької та української мов). дис....канд.філол. наук. Одеса. 2017. 265 с.
10. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
11. Про затвердження Положення про Центр європейського та порівняльного права: Наказ Міністерства юстиції України; Положення від 28.10.2004 № 126/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-04#Text>
12. Качка Т., Мовчан Ю. Нова практика перекладу актів *acquis communautaire*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2405
5. Shestakova S.O. Peculiarities of legal terminology as a specialized system of legal concepts URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/5932/1/%D0%A8%D0%97.pdf>
6. Tolstoy S.A. Legal terminology in legislative acts of Ukraine. *autorf. dis... candidate of philol. of science* Kyiv. 2006. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36701/100196914.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Gibová K. Translation Procedures in the Non-literary and Literary Text Compared : monograph / K. Gibová. Norderstedt : BOD, 2012. 88 p.
8. Artikutsa N.V. Legislative terms and their definitions / N.V. Artikutsa // *Scientific notes. Volume 90: Legal Sciences*. Kyiv: Pulsary Publishing House, 2009. P. 39–44.
9. Ghidora A.L. Terminology of legal acts of the EU (based on the material of English, German, French and Ukrainian languages). *dis... candidate of philol. of science* Odesa. 2017. 265 p.
10. On the nationwide program of adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union: Law of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
11. On the approval of the Regulation on the Center of European and Comparative Law: Order of the Ministry of Justice of Ukraine; Regulation dated 10/28/2004 No. 126/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-04#Text>
12. Kachka T., Movchan Yu. New practice of translation of *acquis communautaire* acts. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2405

REFERENCES:

1. Medved O. V. To clarify the nature and level typology of terminological systematicity. *Bulletin of the National Lviv Polytechnic University: Series «Problems of Ukrainian Terminology»*. 2008. № 620. P. 45–48.
2. Verenkiotova O. The category of “concept” in the theory and philosophy of law. *Entrepreneurship, economics and law*. 2008. No. 10. P. 77.
3. Tour O.M. Unification and standardization of documentary terminology in Ukraine. *dis... doctor of science* Kyiv. 2019. 477 p.
4. Tokar A, Kochan I. The Ukrainian language of specialization for lawyers. Kyiv: Knowledge. 2008. 316 p.
5. Shestakova S.O. Peculiarities of legal terminology as a specialized system of legal concepts URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/5932/1/%D0%A8%D0%97.pdf>
6. Tolstoy S.A. Legal terminology in legislative acts of Ukraine. *autorf. dis... candidate of philol. of science* Kyiv. 2006. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/36701/100196914.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Gibová K. Translation Procedures in the Non-literary and Literary Text Compared : monograph / K. Gibová. Norderstedt : BOD, 2012. 88 p.
8. Artikutsa N.V. Legislative terms and their definitions / N.V. Artikutsa // *Scientific notes. Volume 90: Legal Sciences*. Kyiv: Pulsary Publishing House, 2009. P. 39–44.
9. Ghidora A.L. Terminology of legal acts of the EU (based on the material of English, German, French and Ukrainian languages). *dis... candidate of philol. of science* Odesa. 2017. 265 p.
10. On the nationwide program of adaptation of the legislation of Ukraine to the legislation of the European Union: Law of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
11. On the approval of the Regulation on the Center of European and Comparative Law: Order of the Ministry of Justice of Ukraine; Regulation dated 10/28/2004 No. 126/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-04#Text>
12. Kachka T., Movchan Yu. New practice of translation of *acquis communautaire* acts. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2405

Чабанець Тетяна Миколаївна,

судовий експерт лабораторії права промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, бульвар Л. Українки, б. 26, офіс 501, м. Київ, 01133; t.chabanets@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-3146-2051>

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ОЗНАК У ФОРМУЛІ ВИНАХОДУ (КОРИСНОЇ МОДЕЛІ)

Анотація. Публікація присвячена вивченню проблем застосування теорії та практики складання патентних заявок та експертного дослідження винаходів та корисних моделей із застосуванням такого інструменту, як альтернатива. Здійснюється аналіз походження терміну альтернатива та його вживання у логіці, філософії.

Аналізується на основі робіт В. Л. Бернштейна, І. Канта, Р. Гокленіуса і поняття антиномія, як приклад поняття альтернатива, що стали важливою віхою в розвитку світової науки і техніки.

Узагальнюються та систематизуються міжнародна практика та національні нормативно-правові акти, що забезпечують регулювання застосування терміну «альтернативна ознака», «формула Маркуша»; особливості їх формулювання за допомогою різноманітних мовних засобів та залежність обсягу прав від конкретного висловлення ознаки.

Зазначається, що поняття альтернативи вживається, зокрема, у логіці, коли йдеться про два судження, одне з яких обов'язково істинне, а друге – обов'язково хибне. Ця операція зветься диз'юнкцією, що виключає: p або q , але не p і q . Іноді принцип, згідно з яким два взаємовиключні судження завжди мають на увазі вибір на користь одного з них, називають «принципом альтернативи». Обидва взаємовиключні судження не можуть бути одночасно істинними (принцип несуперечності) і хибними (принцип третього виключеного). Отже, одне з них за необхідністю істинне, а друге – хибне (це і є «принципом альтернативи»). Втім, слід зазначити, що це справедливо лише щодо логічних суджень. Дискурс, який є ні істинним, ні хибним (наприклад, молитва), немає альтернативи. Справа в тому, що він взагалі не підкоряється логіці, як і логіка не підкоряється йому [1].

У філософії також оперують поняттям альтернативи як системи двох пропозицій, де істинність одного передбачає помилковість другого і навпаки. Приклад альтернативи – знамениті антиномії Канта. Термін антиномії, сформульований В. Л. Бернштейном: міркування, утворене двома висловлюваннями, кожне з яких призводить до взаємовиключних висновків, які не можна віднести ні до істинних, ні до хибних [2].

Запропоновано термін альтернативна ознака винаходу (корисної моделі) відповідно до положень чинного законодавства України у сфері інтелектуальної власності та сутності й змісту терміну «альтернатива, альтернативний».

Ключові слова: судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності, альтернатива, альтернативні ознаки, формула «Маркуша».

Chabanets Tetyana Mykolaivna,

Forensic Expert at the Industrial Property Laboratory of the Scientific Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 26 L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; t.chabanets@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-3146-2051>

PRACTICAL ASPECTS OF THE FORMULATION OF ALTERNATIVE SIGNS IN THE CLAIM OF THE INVENTION (UTILITY MODEL)

Abstract. The publication is devoted to the study of the problems of applying the theory and practice of drafting patent applications and expert research of inventions and utility models using such a tool as an alternative. An analysis of the origin of the term alternative and its use in logic and philosophy is carried out.

Based on the works of V. L. Bernstein, I. Kant, and R. Hochlenius, the concept of antinomy is analyzed, as an example of the concept of alternative, which became an important milestone in the development of world science and technology.

International practice and national regulatory legal acts that provide regulation of the use of the term “alternative sign”, “Markush Claims” are summarized and systematized; peculiarities of their formulation using various language means; and the dependence of the scope of rights on the specific expression of the sign.

It is noted that the concept of alternative is used, in particular, in logic, when it comes to two judgments, one of which is necessarily true, and the second is necessarily false. This operation is called a disjunction, which excludes: p or q , but not p and q . Sometimes the principle according to which two mutually exclusive judgments always imply a choice in favor of one of them is called the “principle of alternatives.” Both mutually exclusive judgments cannot be both true (principle of non-contradiction) and false (principle of the excluded third). Therefore, one of them is necessarily true, and the second is false (this is the “principle of alternatives”). However, it should be noted that this is true only for logical judgments. Discourse that is neither true nor false (such as prayer) has no alternative. The fact is that he does not obey logic at all, just as logic does not obey him [1].

In philosophy, the concept of alternative is also used as a system of two propositions, where the truth of one implies the falsity of the other and vice versa. An example of an alternative is Kant’s famous antinomies. The term antinomy, formulated by V. L. Bernstein: reasoning formed by two statements, each of which leads to mutually exclusive conclusions that cannot be classified as either true or false [2].

The term alternative feature of the invention (utility model) is proposed in accordance with the provisions of the current legislation of Ukraine in the field of intellectual property and the essence and meaning of the term “alternative, alternative”.

Key words: forensic examination of intellectual property objects, alternative, alternative signs, Markush Claims.

Постановка проблеми. Із необхідністю вибору людина стикається з моменту її появи на світ та у всіх аспектах свого життя. Вимушений вибір одного з двох варіантів або суджень, за неможливості прийняти або відхилити відразу обидва. Приклад альтернативи: бути чи не бути. Альтернатива – такий вибір, у якому відсутня можливість зробити вибір на користь чи проти вибору.

Поняття альтернативи вживається, зокрема, у логіці, коли йдеться про два судження, одне з яких обов’язково істинне, а друге – обов’язково хибне. Ця операція зветься диз’юнкцією, що виключає: p або q , але не p і q . Іноді принцип, згідно з яким два взаємовиключні судження завжди мають на увазі вибір на користь одного з них, називають «принципом альтернативи». Обидва взаємовиключні судження не можуть бути одночасно істинними (принцип несуперечності) і хибними (принцип третього виключеного). Отже, одне з них за необхідністю істинне, а друге – хибне (це і є «принципом альтернативи»). Втім, слід зазначити, що це справедливо лише щодо логічних суджень. Дискурс, який є ні істинним, ні хибним (наприклад, молитва), немає альтернативи. Справа в тому, що він взагалі не підкоряється логіці, як і логіка не підкоряється йому [1].

У філософії також оперують поняттям альтернативи як системи двох пропозицій, де істинність одного передбачає помилковість другого і навпаки. Приклад альтерна-

тиви – знамениті антиномії Канта. Термін антиномії, сформульований В. Л. Бернштейном: міркування, утворене двома висловлюваннями, кожне з яких призводить до взаємовиключних висновків, які не можна віднести ні до істинних, ні до хибних [2].

Термін «антиномія» спочатку мав юридичний зміст, позначаючи дійсне або уявне протиріччя між двома юридичними законами або двома положеннями (тезами) одного і того ж закону (у I столітті його використовували у описаному значенні Квінтіліан, пізніше – Гермоген, Плутарх, Августин та інші). Так було в «Кодексі» імператора Юстиніана (534): терміном «антиномія» позначалася ситуація, коли юридичний закон входить у суперечність із собою. У мислителів Античності ідея протиріччя, поєднання та єдності протилежностей зустрічається у формі поняття апорії (утворено від грецького слова: *ἀπορία* – утруднення, безвихідь), особливо в аристотелівському тлумаченні. Апорія, за Аристотелем, є рівність (рівнозначність) протилежних висновків.

У філософському значенні термін «антиномія» введений Р. Гокленіусом у «Філософському словнику» (1613). Глобальну систему філософських антиномій сформулював і обґрунтував І. Кант у «Критиці чистого розуму» (1781), показавши, що антиномії необхідно виникають у системі суджень про буття, коли людина намагається осмислити його як таку собі єдність трансцендентного та іманент-

ного, вічного світу «речей у собі» та минушого емпіричного існування.

Саме поняття «альтернатива», «альтернативна ознака» не має конкретного визначення у законодавстві України, що регулює правову охорону і захист винаходів та корисних моделей. В той же час, законодавство України дозволяє застосовувати альтернативні ознаки у формулі винаходу (корисної моделі). Таким чином, дозволяючи використання та не надаючи конкретного визначення термінів, що досліджуються, заявники, патентні повірені, експерти, повинні самостійно, спираючись на історичні та філософські вчення, визначати обсяг категорії, що застосовується.

Розбіжності у підходах до тлумачення різними особами згаданих категорій під час формування заявочних документів, проведення експертиз, охорони, захисту, виконання досліджень винаходів і корисних моделей нерідко призводить до оскаржень обсягу отриманих прав у адміністративних і судових процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий захист винаходів та корисних моделей, зокрема, із задіянням потенціалу судової експертизи з питань інтелектуальної власності, залишається традиційним предметом досліджень таких українських учених і експертів, як Крайнев П.П., Работягова Л.І., Дятлик І.І., Федоренко В.Л., а також автора цієї публікації [3; 4; 5]. Разом із тим, самостійних наукових розробок, присвячених науковим і методичним аспектам щодо формулювання, застосування, виокремлення «альтернативних ознак» при визначенні обсягу прав та виконанні експертних досліджень з питань інтелектуальної власності, нині критично мало.

Окремі аспекти, що стосуються тематики дослідження, напрацьовані у НДУСЕ Міністерства юстиції України у методиці, яку слід брати до уваги при дослідженні обраної нами науково-практичної проблематики. На сьогодні, до «Реєстру методик проведення судових експертиз» Міністерства юстиції України внесена чинна «Методика проведення судової експертизи, пов'язаної з винаходами та корисними моделями (універсальна)», зареєстрована в Міністерстві юстиції України 06.02.2009 року, реєстраційний код 13.3.01 [6], розроблена Науково-дослідним центром судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту, в якій у розділі «Характеристика ознак винаходу (корисної моделі)» коротко висвітлюються визначення альтернативних ознак.

Нині науковим колективом Центру із залученням Кропивницького відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, відповідно до Тематичного плану НДР НДУСЕ Міністерства юстиції України на 2021-2022 роки (VII.1.2-2021/2, 2021-2022 рр.), виконується науково-дослідна робота «Методика проведення судової експертизи, пов'язаної з винаходами та корисними моделями (удосконалена)».

Метою цього дослідження є формування науково-методологічних і методичних основ для підготовки патентних заявок та експертного дослідження винаходів та корисних моделей у межах судово-експертної спеціальності 13.3 – «Дослідження, пов'язані з винаходами та корисними моделями», внесення пропозицій щодо характеристики та сутності досліджуваних термінів в судово-експертну діяльність, шляхом доповнення «Методики проведення судової експертизи, пов'язаної з винаходами та корисними моделями (удосконаленої)».

Дослідження питання, винесеного у заголовок цієї публікації, дозволить цілеспрямовано і системно завершити формування наукових і методичних основ експертного дослідження винаходів та корисних моделей й буде корисною у практиці патентних повірених та заявників при складанні заявочних документів.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 12 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі», заявка на винахід повинна стосуватися одного або групи винаходів, пов'язаних єдиним винахідницьким задумом (вимога єдиності винаходу) [1]. Заявка на корисну модель повинна стосуватися однієї корисної моделі (вимога єдиності корисної моделі). При цьому, вимогою законодавця є й те, що формула винаходу (корисної моделі) повинна виражати його суть, базуватися на описі і викладатися у визначеному порядку ясно і стисло, а опис винаходу (корисної моделі) повинен викладатися у визначеному порядку і розкривати суть винаходу (корисної моделі) настільки ясно і повно, щоб його зміг здійснити фахівець у відповідній галузі знань.

Відповідно до Правил складання та подання заявки на винахід та заявки на корисну модель, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 22.01.2001. № 22, *ознаку* винаходу (корисної моделі) доцільно характеризувати загальним поняттям (що виражають функцію, властивість тощо), яке охоплює різні відокремлені (самостійні) форми його реалізації. За умови, що саме ці характеристики,

вміщені в загальному понятті, забезпечують, у сукупності та взаємодії з іншими ознаками, досягнення зазначеного заявником технічного результату [8].

Якщо таке поняття ознаки відсутнє або узагальнення невірне або некоректне, то ознака винаходу (корисної моделі) може бути виражена як альтернативна, за умови, що вона, при будь-якому, зазначеному в альтернативі виборі, у сукупності з іншими ознаками, забезпечує досягнення одного і того самого технічного результату.

Яким чином у формулі винаходу (корисної моделі) реалізується його альтернативна ознака, передбачена чинним законодавством? Очевидно, що для цього слід розглянути зміст слів (термінів) «альтернатива» й «альтернативний».

Слово «альтернатива» має іноземне походження. У перекладі з французької *alternative*, від латин. *alternus* – «чергує, змінює», воно означає «необхідність вибору між двома можливостями, що виключають одна одну; кожна із цих можливостей» [9, с. 29].

Термін «альтернатива» також міститься в Академічному тлумачному словнику української мови і має значення: «необхідність вибору між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну» [10].

З філософської точки зору термін «альтернатива» (від лат. *alter* – один (другий) з двох) означає, що кожний із членів строгої диз'юнкції, яка виражає дві або більше можливостей, що виключають одна одну. Наприклад, судження «кути бувають або прями, або гострі, або тупі» містять три альтернативи [11].

Таким чином, законодавство України дозволяє застосовувати альтернативні ознаки у формулі винаходу (корисної моделі) за дотримання принаймні двох умов.

По-перше, суттєва ознака винаходу (корисної моделі) визначається за допомогою альтернативи, якщо відсутнє загальне поняття, що охоплює виявлені форми реалізації ознаки, або узагальнення поняття є неправомірним, тобто технічний результат винаходу (корисної моделі) досягається не у всіх формах здійснення ознаки винаходу (корисної моделі).

По-друге, потрібно, щоб ознаки, які входять до альтернативи, були еквівалентними (від. *aequivalentis* – «рівноцінний») [9, с. 187].

Отже, відповідно до положень чинного законодавства України у сфері інтелектуальної власності та сутності й змісту терміну «альтернатива, альтернативний», альтернативна ознака винаходу (корисної моделі) – це суттєва ознака

винаходу (корисної моделі), що характеризує його технічну суть і може бути виражена у формулі у вигляді еквівалентних (рівноцінних), по-суті, альтернативних понять.

Як свідчить практика судової експертизи із питань інтелектуальної власності, під час виявлення декількох можливих форм здійснення ознаки винаходу (корисної моделі), яка у сукупності з іншими суттєвими ознаками забезпечує одержання одного й того ж технічного результату, вона може бути виражена у вигляді альтернативних понять за допомогою мовних засобів, що слугують для передання альтернативних ознак: крапка з комою, сполучників «або», «чи», «і/або», а також «як...», «так і...», словосполучень (фраз): «*вибраний з ряду*», «*вибраний з групи*».

Необхідність у використанні альтернативи при формулюванні суттєвих ознак виникає для винаходів (корисних моделей), що стосуються практично всіх об'єктів. Наприклад, альтернативні ознаки використовуються для вираження технічної суті винаходів (корисних моделей) у способі наступним чином. Якщо необхідно скласти формулу винаходу (корисної моделі), в якій були б охарактеризовані всі речовини, що можуть бути застосовані в даному способі, виникає необхідність у використанні альтернативних ознак, котрі вводяться до формули винаходу (корисної моделі) за допомогою сполучника «або» («або А, або В...»).

Сполучник «або» може вживатися у двох значеннях: з'єднувально-розділовому і виключно-розділовому. Цей сполучник («або») має значення з'єднувально-розділового, якщо ознаки, пов'язані цим сполучником, не виключають одна одну, тобто можуть існувати у конкретному об'єкті як окремо одна від одної, так і одночасно. Якщо ж застосування однієї речовини виключає одночасне застосування іншої, то сполучник «або» вживається у виключно-розділовому значенні.

Ця відмінність у значенні сполучника «або» має далеко не формальний характер, оскільки, залежно від того, в якому значенні вживається цей сполучник у формулі, обсяг винаходу (корисної моделі), що виражається відповідною формулою, буде ширшим або вужчим.

Необхідно зазначити, що формула винаходу (корисної моделі), в якій ознаки, пов'язані сполучником «або», за обсягом винаходу (корисної моделі) еквівалентна сумі декількох формул, в яких використовується кожна з цих ознак окремо.

Слід також розглянути застосування так званої «формули Маркуша». Вона утвердилася після розгляду у Сполучених Штатах Америки

справи «*Ex parte Markush*» (*Ex parte Markush*, 1925 Dec. Comm'r Pat. 126, 127 (1924)). Перелік конкретних альтернатив у межах «формули Маркуша» називається «групою Маркуша» або «розрядом Маркуша» [12].

На 30-й сесії Постійного комітету з патентного права (ПКПП), 24-27 червня 2019 року, що відбулася в Женеві, Комітет обговорив підготовлену Секретаріатом частину III дослідження про винахідницький рівень, в якому у розділі N було висвітлене питання винахідницького рівня заявлених сполук, представлених за формулою Маркуша [13].

Формула винаходу, складена з використанням «формули Маркуша», дозволяє включити в одну патентну заявку кілька альтернативних сполук. Тобто, в більшості випадків формула винаходу, складена у такий спосіб, охоплює певний діапазон альтернативних варіантів, з яких слід зробити вибір.

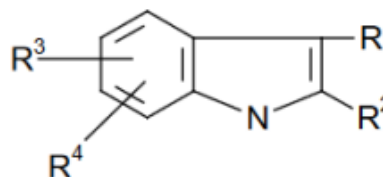
Формула, що визначається групою Маркуша, вимагає вибору із закритої групи, «що складається» з альтернативних членів. Формулювання пунктів формули винаходу, які містять альтернативу, не регулюється конкретним, необхідним для застосування форматом (наприклад, альтернативи можуть бути зазначені як «*матеріал, вибраний із групи, що складається з А, В і С*» або «*де матеріал являє собою А, В або С*»). Формули, в яких викладено список альтернатив, що з них має бути зроблений вибір, зазвичай і називаються «формулами Маркуша». Винаходи в галузі металургії, вогнетривів, кераміки, хімії, фармакології та біології найчастіше заявляються за «формулою Маркуша» [13].

Як зазначено вище, група Маркуша є закритою групою альтернатив, тобто вибір здійснюється з групи, що «складається» (а не «включає») альтернативних членів. Якщо групування за Маркушем вимагає матеріалу, вибраного з відкритого списку альтернатив (наприклад, вибраного з групи, що «включає» або «по суті складається з» лічених альтернатив), група Маркуша є невизначеною, оскільки незрозуміло, які інші альтернативи мають бути охоплені формулою. Якщо формула призначена для охоплення комбінацій або сумішей альтернатив, викладених у групі Маркуша, формула може включати уточнююче формулювання перед викладеними альтернативами (наприклад, «принаймні один член», обраний із групи), або в межах списку альтернативи (такі як «або їх суміші»).

Угруповання Маркуша є правильним, якщо члени групи мають одну структурну подібність та загальне використання [14].

Коли формула Маркуша визначає ту чи іншу групу хімічних сполук за допомогою хімічної формули, вона може виглядати так:

Пункт 1. Сполука, яка визначається формулою:

де R¹ вибирається із групи, що складається з фенілу, піридилу, тіазолілу, триазинілу, алкілтіо, алкокси та метилу; R²–R⁴ – це метил, бензил або феніл [15].

Коли група Маркуша використовується в хімічній формулі, це дозволяє вмістити в одну заявку відразу кілька хімічних з'єднань, що мають загальний структурний елемент.

Як зазначено вище, формули винаходу у вигляді груп Маркуша найчастіше використовуються в металургії, хімії та біології. Проте за допомогою формул Маркуша можуть також складатися заявки на винаходи та інших областях технології, включаючи ті з них, що пов'язані із суто механічними властивостями або етапами процесів. Наприклад, справа *Fresenius USA, Inc. проти Baxter Int'l, Inc.*, 582 F.3d 1288, 1297-98 (Fed. Cir. 2009) (формула до апарату для гемодіалізу вимагає «щонайменше одного блоку, вибраного з групи, що складається з (i) блоку підготовки діалізату, (ii) блоку циркуляції діалізату, (iii) блоку видалення ультрафільтрату та (iv) блоку контролю діалізату» і функціонально з'єданого з ним користувальницького/машинного інтерфейсу); *In re Harnisch*, 631 F.2d 716, 206 USPQ 300 (CCPA 1980) (визначення альтернативних фрагментів хімічної сполуки з групами Маркуша) [14].

В цілому складання патентних заявок за методом Маркуша допускається в багатьох країнах за умови, що кількість альтернативних варіантів і формат їх відображення в одній заявці не ускладнює її розуміння або тлумачення і що заявка відповідає встановленим вимогам щодо єдності винаходу.

Формули патентів на винаходи, зареєстровані в Україні, також свідчать про використання формул Маркуша при отриманні охорони в різних галузях.

Приклад. Функціональний продукт, отриманий способом за п. 1, у вигляді пасти з ягід, вибраних з групи, що складається з чорниці

(*Vaccinium myrtillus*), брусниці (*Vaccinium vitis-idaea*) і журавлини (*Oxycoccus*), що містить сік ягід з подрібненими насінням і оболонками, в якому поліненасичені жирні кислоти і жиророзчинні вітаміни, що містяться в насінні ягід до переробки, присутні в стані, доступному для організму людини; продукт містить водорозчинні речовини, виражені в °Вх, вище не менше ніж на 1 %, рахуючи за масою продукту, в порівнянні з ягодами до переробки, серед яких пектину не менше 500 мг/100 г продукту; масова частка загальних поліфенолів вище не менше ніж на 10 %, ніж у ягодах до переробки, серед яких антоціанів не менше 250 мг/100 г продукту; антирадикальна активність продукту не менше, ніж в 1,8 раз вище антирадикальної активності ягід до переробки, а кількість подрібнених частинок з характерним розміром $d \leq 50$ мкм не менше 60 %, а з розміром $d \geq 300$ мкм – не більше 1 % [16].

Приклад. Пристрій для подачі насіння на посівну поверхню, який містить: дозатор насіння, виконаний з можливістю захоплення і вивільнення насіння з висівного диска у місці для вивільнення насіння; висівний транспортер, розміщений для прийому насіння після вивільнення насіння із зазначеного висівного диска на верхньому кінці зазначеного висівного транспортера, причому зазначений висівний транспортер містить стрічку, виконану з можливістю передачі насіння від зазначеного верхнього кінця до нижнього кінця зазначеного висівного транспортера, і вивільнення насіння зі швидкістю, спрямованою у зворотному напрямку відносно зазначеного висівного транспортера;

перше завантажувальне колесо, розміщене поруч із зазначеним місцем для вивільнення насіння, причому зазначене перше завантажувальне колесо приводиться у дію з метою обертання, в якому зазначене перше завантажувальне колесо виконане з можливістю стискання насіння відносно протилежної поверхні, і в якому зазначене перше завантажувальне колесо виконане з можливістю виштовхування насіння у напрямку зазначеного висівного транспортера; і

напряму, вибрану з групи, в якій зазначена напрямна містить:

(і) множину розташованих з поперечними інтервалами ребер, де зазначене перше завантажувальне колесо містить множину кільцевих пальців, і де зазначені ребра проходять між зазначеними кільцевими пальцями під час обертання зазначеного першого завантажувального колеса;

і (ii) розташоване з поперечним інтервалом ребро, де зазначене перше завантажувальне колесо містить множину кільцевих пальців, де зазначене ребро проходить між зазначеними кільцевими пальцями під час обертання зазначеного першого завантажувального колеса [17].

Приклад. Спосіб збільшення розміру насіння або маси насіння на одиницю площі у рослини, який включає:

експресію мутантного білка DA1 у клітинах зазначеної рослини, причому зазначений мутантний білок DA1 містить амінокислотну послідовність, щонайменше на 80 % ідентичну послідовності DA1, вибраній з групи, що складається з SEQ ID NO: 4-27, і

зазначений мутантний білок DA1 містить мутацію залишку цистеїну або гістидину, що відповідає C172, C175, H193, C196, C199, C202, H220 або C223 послідовності SEQ ID NO: 8, або залишку цистеїну або гістидину, що відповідає C232, C235, H252, C260, H263, C271, C274, C294 або C297 послідовності SEQ ID NO: 8 [18].

Клітина рослини, яка містить гетерологічну нуклеїнову кислоту, що кодує мутантний білок DA1, який містить амінокислотну послідовність, яка щонайменше на 80 % ідентична послідовності DA1, вибраній з групи, що складається з SEQ ID NO: 4-27, і містить мутацію залишку цистеїну або гістидину, що відповідає C172, C175, H193, C196, C199, C202, H220 або C223 послідовності SEQ ID NO: 8, або залишку цистеїну або гістидину, що відповідає C232, C235, H252, C260, H263, C271, C274, C294 або C297 послідовності SEQ ID NO: 8 [18].

Складання патентної заявки за методом Маркуша дозволяє автору заявки не готувати окремі заявки на кожен альтернативний варіант, а включати кілька альтернативних варіантів в одну й ту саму заявку. Правильно складена заявка за методом Маркуша допомагає кваліфікованому профільному фахівцю охопити весь діапазон альтернативних варіантів в одній заявці без необхідності ознайомлення з численними заявками, що описують кожен із альтернативних варіантів окремо, та його аналізу. Крім того, підготовка патентної заявки з використанням методу Маркуша дозволяє заявнику звести докупи в рамках однієї групи альтернативні варіанти, які не мають чітко сформульованої родової назви (загального поняття). Так, наприклад, у випадку з вибором «металу з групи, до якої входять мідь, золото і залізо», відсутній будь-який термін, що поєднує виключно мідь, золото та залізо.

При цьому часто виявляється, що альтернативні ознаки утворюють під час комбінування невизначену безліч окремих сукупностей ознак. Ситуація є проблемною у зв'язку з тим, що посилення на абсолютно всі варіанти, наведені у формулі винаходу, щодо існуючого рівня техніки в патентно-інформаційних джерелах відсутні. Це ускладнює судовому експерту проведення досліджень щодо новизни та винахідницького рівня винаходу, що досліджується, а саме, проведення всебічного порівняння з об'єктами рівня техніки, оскільки неможливо зіставити ознаки відомого технічного рішення з ознаками, що містять альтернативу у невизначеній за обсягом прав сукупності ознак.

Для вирішення питань відповідності умовам патентоздатності новизна та винахідницький рівень у випадку досліджень формули винаходу (корисної моделі), що складені з використанням формул Маркуша, експерт, робить висновок з урахуванням такого.

Якщо відомий об'єкт є окремим випадком заявленого винаходу, то виявлення з рівня техніки відомостей про такий об'єкт є підставою для висновку про невідповідність заявленого винаходу умові новизни. Підставою для такого висновку є належність до рівня техніки, зокрема: будь-якої з альтернатив, які містяться у незалежному пункті формули винаходу, наприклад, у формулі Маркуша [19].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі вивчення питань теорії та практики складання патентних заявок та експертного дослідження винаходів та корисних моделей із застосуванням такого інструменту формулювання ознаки у формулі винаходу (корисної моделі), як альтернатива, можна зробити висновок, що заявка, складена з використанням широкого діапазону мовних засобів, в тому числі, за методом Маркуша, допомагає кваліфікованому профільному фахівцю охопити весь діапазон альтернативних варіантів в одній заявці без необхідності ознайомлення з численними заявками, що описують кожен із альтернативних варіантів окремо, та його аналізу. Вбачається, що альтернативні ознаки і положення «формули Маркуша», включаючи і групи Маркуша» є важливим методологічним і методичним інструментарієм під час проведення дослідження судовими експертами з питань інтелектуальної власності, а також спеціалістами з винаходів (корисних моделей) на стадії досудового і судового розгляду відповідних спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андре Конт-Спонвиль. *Философский словарь*. «Конт-Спонвиль, Андре Философский словарь»: Этерна : Москва : 2012
2. Жюлиа, Дидье *Философский словарь*. Москва : Междунар. отношения, 2000. 537 с.
3. Федоренко В.Л., Чабанець Т.М. Щодо використання альтернативних ознак та «Формули Маркуша» при проведенні експертного дослідження винаходу (корисної моделі). Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXIV Міжнар. науково-практ. конфер. За ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Орхус (Данія): ГО «ВАДНД», 07 вересня 2022 р. С. 437-442.
4. Крайнев П.П. Патентування винаходів в Україні / П.П. Крайнев, Л.І. Роботягова, І.І. Дятлик / [ред. П.П. Крайнев]: Монографія. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2000. 340 с.
5. Крайнев П.П. Судові експертизи у сфері інтелектуальної власності / П.П. Крайнев, Н.М. Ковальова, М.В. Мельников / [ред. П.П. Крайнев]. Вінниця: ПП «Поліграфічний центр «Фенікс», ДІВП ВАТ «Інфракон» – «Інфракон-І», 2008. 376 с.
6. Методика проведення судової експертизи, пов'язаної з винаходами та корисними моделями (універсальна)», зареєстрована в Міністерстві юстиції України 06.02.2009 року, реєстраційний код 13.3.01.
7. Про охорону прав на винаходи та корисні моделі: Закон України № 3687-ХІІ від 15 грудня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 32.
8. Правила складання та подання заявки на винахід та заявки на корисну модель, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 22.01.2001. № 22. *Офіційний вісник України*. 2001 р. № 9. Ст. 386.
9. Словник іншомовних слів. Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. Київ: Наук. думка, 2000. 680 с.
10. *Філософський енциклопедичний словник*. В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис. 2002. 742 с. Стор.17.
11. Словник української мови: в 11 томах. Том 1. 1970. Стор. 37. / Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/aljternatyva>.
12. Додаткове дослідження з питання про винахідницький рівень (частина ІІІ). Документ підготовлений Секретаріатом. Постійний комітет із патентного права. Тридцята сесія. Женева, 24-27 червня 2019 р. BOIB: SCP/30/4. 07.05.2019 / офіційний веб-сайт Всесвітньої організації інтелектуальної власності (BOIB). URL: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/ru/scp_30/scp_30_4.pdf.
13. 2117. Markush Claims [R-10.2019] / USPTO (офіційний сайт Патентного відомства США). URL: <https://www.uspto.gov/web/offices/pac/mprep/s2117.html>.

14. Формули Маркуша 2117 [R-10.2019]. Електронне джерело. Сайт Патентного відомства США. URL: <https://www.uspto.gov/web/offices/pac/mpep/s2117.html>.
15. Додаткове дослідження з питання про винахідницький рівень (частина III). Документ підготовлений Секретаріатом. Постійний комітет із патентного права. Тридцята сесія. Женева, 24-27 червня 2019 р. BOIB: SCP/30/4. 07.05.2019. Електронне джерело. Сайт BOIB. URL: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/ru/scp_30/scp_30_4.pdf.
16. Спосіб і пристрій для отримання функціонального продукту із ягід у вигляді пасти з подрібненим насінням та оболонками і продукт, одержаний таким способом. Патент України на винахід № 110064 від 10.11.2015. бюл. № 2. Електронне джерело. Сайт Укрпатенту. Спеціалізована БД «Винаходи (корисні моделі) в Україні». URL: <https://base.uipv.org/searchINV/search.php?action=viewdetails&IdClaim=217429&chapter=biblio>.
17. Пристрій, системи та способи подачі насіння. Патент України на винахід № 121023 від 25.03.2020, бюл. № 6. Електронне джерело. Сайт Укрпатенту. Спеціалізована БД «Винаходи (корисні моделі) в Україні». URL: <https://base.uipv.org/searchINV/search.php?action=viewdetails&IdClaim=266870&chapter=biblio>.
18. Спосіб збільшення розміру насіння у рослини. Патент України на винахід № 122119 від 25.09.2020, бюл. № 18. Електронне джерело. Сайт Укрпатенту. Спеціалізована БД «Винаходи (корисні моделі) в Україні». URL: <https://base.uipv.org/searchINV/search.php?action=viewdetails&IdClaim=271217&chapter=biblio>.
19. Методичні рекомендації з окремих питань проведення експертизи заявки на винахід (корисну модель) Державного підприємства «Український інститут промислової власності», затверджені наказом Державного підприємства «Український інститут промислової власності» від 07.04.2014 № 91, схвалені рішенням Колегії Державної служби інтелектуальної власності України від 18.03.2014 (протокол № 9). Київ: Державне підприємство «Український інститут промислової власності». 2014.
- Aarhus (Denmark): NGO «VADND», September 7, 2022, pp. 437-442.
4. Krainev P.P. Patenting of inventions in Ukraine / P.P. Krainev, L.I. Rabotyagova, I.I. Woodpecker / [ed. P.P. Krainev]: Monograph. Kyiv: «In Yure» Publishing House, 2000. 340 p.
5. Krainev P.P. Forensic examinations in the field of intellectual property / P.P. Krainev, N.M. Kovaleva, M.V. Melnikov / [ed. P.P. Krainev]. Vinnytsia: PP «Polygraphic center «Fenix», DVP OJSC «Infrakon» – «Infrakon-I», 2008. 376 p.
6. Methodology of forensic examination related to inventions and utility models (universal)», registered in the Ministry of Justice of Ukraine on 02.06.2009, registration code 13.3.01.
7. On protection of rights to inventions and utility models: Law of Ukraine No. 3687-XI of December 15, 1993. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1994. No. 7. Art. 32.
8. Rules for drawing up and submitting an application for an invention and an application for a utility model, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated January 22, 2001. No. 22. Official Gazette of Ukraine. 2001 No. 9. Art. 386.
9. Dictionary of foreign words. Composer: S.M. Morozov, L.M. Shell Kyiv: Nauk. dumka, 2000. 680 p.
10. Philosophical encyclopedic dictionary. V.I. Shinkaruk (chief editor) and others. Kyiv: Grigory Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine: Abstract. 2002. 742 p. Page 17.
11. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. Volume 1. 1970. Page. 37. / Dictionary of the Ukrainian language. URL: <http://sum.in.ua/s/aljternatyva>.
12. Additional research on the issue of inventive step (part III). The document was prepared by the Secretariat. Standing Committee on Patent Law. The thirtieth session. Geneva, 24-27 June 2019. WIPO: SCP/30/4. 05/07/2019 / official website of the World Intellectual Property Organization (WIPO). URL: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/ru/scp_30/scp_30_4.pdf.
13. 2117. Markush Claims [R-10.2019] / USPTO (official website of the US Patent Office). URL: <https://www.uspto.gov/web/offices/pac/mpep/s2117.html>.
14. Markush's formulas 2117 [R-10.2019]. Electronic source. US Patent Office website. URL: <https://www.uspto.gov/web/offices/pac/mpep/s2117.html>.
15. Additional research on the issue of inventive step (part III). The document was prepared by the Secretariat. Standing Committee on Patent Law. The thirtieth session. Geneva, 24-27 June 2019. WIPO: SCP/30/4. 05/07/2019. Electronic source. WIPO website. URL: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/ru/scp_30/scp_30_4.pdf.
16. The method and device for obtaining a functional product from berries in the form of a paste with crushed seeds and shells and the product obtained by this method. Patent of Ukraine for the invention No. 110064 dated November 10, 2015. Bull. No. 2. Electronic source. Ukrpatent website. Specialized

REFERENCES:

1. Andre Comte-Sponville. Philosophical dictionary. «Comte-Sponville, Andre Philosophical Dictionary»: Eterna: Moscow: 2012.
2. 8. Julia, Didier Philosophical dictionary. Moscow: Mezhdunar. relations, 2000. 537 p.
3. Fedorenko V.L., Chabanets T.M. Regarding the use of alternative signs and «Markush's Formula» during the expert investigation of the invention (useful model). Modern aspects of modernization of science: state, problems, development trends: materials XXIV International. scientific and practical conference Under the editorship I.V. Zhukova, E.O. Romanenko

- database «Inventions (useful models) in Ukraine». URL: <https://base.uipv.org/searchINV/search.php?action=viewdetails&IdClaim=217429&chapter=biblio>.
17. Device, systems and methods of feeding seeds. Patent of Ukraine for the invention No. 121023 dated March 25, 2020, Bull. No. 6. Electronic source. Ukrpatent website. Specialized database «Inventions (useful models) in Ukraine». URL: <https://base.uipv.org/searchINV/search.php?action=viewdetails&IdClaim=266870&chapter=biblio>.
18. A method of increasing the size of seeds in plants. Patent of Ukraine for the invention No. 122119 dated 25.09.2020, Bull. No. 18. Electronic source. Ukrpatent website. Specialized database «Inventions (useful models) in Ukraine». URL: <https://base.uipv.org/searchINV/search.php?action=viewdetails&IdClaim=271217&chapter=biblio>.
19. Methodological recommendations on certain issues of the examination of an application for an invention (utility model) of the State Enterprise «Ukrainian Institute of Industrial Property», approved by the order of the State Enterprise «Ukrainian Institute of Industrial Property» dated 04/07/2014 No. 91, approved by the decision of the Board of the State Intellectual Property Service of Ukraine dated 03/18.2014 (minute no. 9). Kyiv: State Enterprise «Ukrainian Institute of Industrial Property». 2014.

Яценко Іван Володимирович,

доктор ветеринарних наук, професор, провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, e-mail: yacenko-1971@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>

СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНЕ ВСТАНОВЛЕННЯ КАЛІЦТВА ТВАРИН: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Анотація. У роботі висвітлено порядок судово-ветеринарного встановлення каліцтва тварин. Стверджується, що єдиним суб'єктом встановлення каліцтва у тварини є судово-ветеринарний експерт. Показано, що ця процедура має включати такі етапи: ознайомлення з процесуальним документом про її призначення; вивчення матеріалів справи, повне всебічне судово-ветеринарне дослідження підекспертної тварини, укладання висновку судового експерта.

Не може бути встановлене каліцтво тварини за суб'єктивними даними, що не підтверджується об'єктивними дослідженнями. Виникнення каліцтва тварини має перебувати безпосередньо у прямому причинно-наслідковому зв'язку із заподіянням шкоди здоров'ю, небезпечної для життя тварини в момент заподіяння або шкодою, заподіяною здоров'ю тварини, яка не є небезпечною для життя, проте належить до тяжкого ступеня за наслідками ушкодження, причому цей зв'язок має бути не випадковим, а закономірним.

Стверджується, що судово-ветеринарний експерт діагностує ушкодження екстер'єру тварини, що призвело до каліцтва, встановлюючи, чи є воно виправним або невиправним, чи знівечує (спотворює) воно екстер'єр, чи ні, згідно із «Правилами судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини».

У випадку заподіяння каліцтва тварині в результаті дефекту надання їй ветеринарної допомоги, в результаті чого виникли негативні наслідки, судово-ветеринарна експертиза такої тварини має бути проведена виключно комісією експертів у складі не менше двох осіб.

Встановлюючи каліцтво тварини судово-ветеринарний експерт має дотримуватись алгоритму: дає морфологічну характеристику ушкодження; визначає ступінь тяжкості ушкодження; з'ясовує небезпечність ушкодження для життя; встановлює, чи не супроводжувалось ушкодження фізичною втратою будь-якого органа, частини тіла або втратою органом чи частиною тіла функцій; встановлює, чи є ушкодження екстер'єру виправним чи не виправним, чи спричинило ушкодження знівечення (спотворення) тіла.

Усі отримані відомості відображаються у висновку експерта або у висновку експертного дослідження. Підсумки у висновку експерта повинні бути результатом аналізу об'єктивних відомостей, встановлених під час проведення судово-ветеринарної експертизи підекспертної тварини. Вони мають бути детальними і науково обґрунтованими.

Ключові слова: каліцтво тварин, судово-ветеринарна експертиза, судово-ветеринарний експерт, шкода, заподіяна здоров'ю тварини, тілесні ушкодження, підекспертна тварина, порядок встановлення.

Yatsenko Ivan Volodymyrovych,

Doctor of Sciences (Vet), professor, leading researcher of the National Research Center «Institute of Forensic Expertise named after Ex. Prof. M. S. Bokarius», Kharkiv, Ukraine, e-mail: yacenko-1971@ukr.net. <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>.

FORENSIC VETERINARY DETERMINATION OF ANIMAL'S INJURIES: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Abstract. The work covers the procedure of forensic and veterinary establishment of animal mutilation. It is argued that the only one who can establish the fact of the animals mutilation is a forensic veterinary expert. It is shown that the procedure should include the following steps: familiarization with the procedural document on its appointment; study of the case material, a full comprehensive forensic and veterinary analysis of the expert animal, the conclusion of the forensic expert.

An animal's mutilation cannot be established by subjective data that is not proven by objective examinations. The occurrence of an animal mutilation must be directly causally related to the infliction of harm to the animal's health, dangerous to life at the time of infliction or harm to the animal's health not dangerous to life but related to a severe level of damage and this connection must be not accidental but logical.

It is argued that the forensic veterinary expert diagnoses the damage to the animal's exterior that led to the mutilation, establishing whether it is fixable or unfixable or whether it deforms the exterior or not, according to the «Rules of Forensic Veterinary Determination of Severity of the damage to the Health of Animals».

If an animal is mutilated as a result of defective veterinary care, resulting in negative consequences, the forensic veterinary examination of that animal must be carried out exclusively by a commission of experts consisting of at least two people.

Determining an animal's mutilation the forensic veterinary expert must follow an algorithm: he gives a morphological characteristic of the injury; determines the severity of the injury; identifies the danger of injury to life; establishes whether the injury was caused by the physical loss of an organ or part of the body or by the loss of functions of an organ or part of the body, whether the damage of an exterior is fixable or unfixable; establishes whether the damage caused deformity of the body.

All obtained information is shown in the expert report or in the conclusion of the expert. The summary in the expert report should be the result of analysis of objective information established during the forensic veterinary examination of the under-expert animal. They must be detailed and scientifically justified.

Key words: *animals mutilation, forensic veterinary expertise, forensic veterinary expert, harm caused to animal health, bodily injury, under-expert animal, procedure of establishment.*

Постановка проблеми. Одним із найбільш складних і мало розроблених питань у теорії правознавства та судово-ветеринарної експертизи є каліцтво тварин [1–2]. Останнє може виникнути внаслідок тяжких тілесних ушкоджень за жорстокого поводження з тваринами у різних його формах [3–7]. Диспозицією ч. 1 статті 299 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за діяння, що призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварин. Проте нині, як в Україні, так і у зарубіжних країнах відсутня юридично затверджена й обов'язкова для виконання усіма суб'єктами експертної діяльності методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення ушкоджень тварин, наслідком яких стало каліцтво. У джерелах наукової літератури також відсутні публікації щодо систематизації та обґрунтування етапів процедури проведення судово-ветеринарної експертизи підекспертних тварин з ознаками каліцтва. У зв'язку з цим окреслене питання є актуальним для юриспруденції в цілому і судово-ветеринарної експертизи, зокрема, як з теоретичної, так і з практичної точки зору, а, отже, потребує його розроблення, обґрунтування, систематизації етапів, апробації і впровадження у судово-експертну практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми встановлення каліцтва тварини є актуальною як в Україні, так і у зарубіжних країнах, адже стосується посягання на моральність суспільства, благополуччя тварин у цілому, їх здоров'я і життя, що підтверджується дослідженнями I. V. Yatsenko, S. I. Zapara,

G. A. Zon, L. B. Ivanovskaya, A. M. Klochko [8], D. Araújo, C. Lima, J. R. Mesquita, I. Amorim, C. Ochôa [9], S. Degue, D. Dilillo [10], К. О. Полтавою [11], Н. В. Уваровим [12], І. А. Головко [13] та інших вітчизняних та зарубіжних науковців: Д. О. Калмикова, Н. І. Зубченко, С. П. Репецького, Т. Р. Короткого, В. В. Кузнецова, В. О. Турської, М. В. Вербіцької, А. О. Данилевського, І. Б. Медичького, О. С. Чорної, Д. О. Антонюка, Panasiuk-Flak, M. Grela, P. Listos, M. Gryzinska, G. Buszewicz, W. Chagowski, G. Teresinski, P. Listos, M. Gryzinska, M. Kowalczyk, A. Rebollada-Merino, C. Barcena, F. J. Mayoral-Alegre, I. Garcia-Real, L. Dominguez, A. Rodriguez-Bertos, T. C. Viner, B. C. Hamlin, P. J. McClure, B. C. Yates, C. Millins, F. Howie, C. Everitt, M. Shand, C. Lamm, R. Munro, L. Ressel, A. Gröne, U. Hetzel, H. E. Jensen, O. Paciello, A. Kipar.

Під час розслідування злочину жорстокого поводження з тваринами перед правоохоронними органами постає завдання довести об'єктивну сторону його складу, виявити можливе знаряддя травмування, а також довести причинно-наслідковий зв'язок між діянням у вигляді жорстокого поводження і ушкодженнями, виявленими у тварини [14].

Одним із об'єктивних, дієвих та науково обґрунтованих засобів доказування у кримінальному судочинстві на стадії як досудового слідства, так і судового розгляду справи є судово-ветеринарна експертиза, на що звертають увагу S. P. McDonough, B. J. McEwen [15], G. Mills [16], M. A. Benetato, R. Reisman, E. McCobb [17], R. W. Byard, W. Boardman [18], A. Rebollada-

Merino, C. Barcena, F. J. Mayoral-Alegre, Garcia-I. Real, L. Dominguez, A. Rodriguez-Bertos [19], а висновок судово-ветеринарного експерта є одним із джерел доказів у судочинстві.

Використання можливостей судово-ветеринарної експертизи дозволяє встановити характер травм, їх локалізацію, механізм, черговість, прижиттєвість чи посмертність заподіяння за конкретних обставин, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, у т. ч. констатують про каліцтво травмованої тварини, про що повідомляють І. В. Яценко та Л. М. Дереча [20].

Нашими попередніми дослідженнями проаналізована практика судово-ветеринарної експертизи тілесних ушкоджень тварин, наслідком яких стало каліцтво [21], започатковане вчення про каліцтво тварин, зокрема, окреслено його ознаки, сформульована дефініція та розроблена класифікація, вперше запропоновано виділяти три ступеня обмеження життєдіяльності тварин у зв'язку з каліцтвом [22].

Підвищення ефективності судово-ветеринарної експертизи із встановлення тілесних ушкоджень тварини, наслідком яких стало каліцтво, можливе шляхом закріплення регламентації процедури її проведення на практиці. Нині відсутність її призводить до різного розуміння, тлумачення й реалізації цієї процедури судовими експертами під час виконання своїх професійних повноважень, а, отже, негативно впливає на практику застосування судами ст. 299 Кримінального кодексу, а також реалізацію права громадян на справедливе судочинство.

Мета роботи виокремити, систематизувати та обґрунтувати етапи процедури організації й проведення судово-ветеринарної експертизи підекспертних тварин, що отримали тілесні ушкодження, наслідком яких стало їх каліцтво.

Виклад основного матеріалу. Емпіричну базу дослідження становлять: аналіз висновків експерта за результатами судово-ветеринарної експертизи щодо жорстокого поводження з тваринами протягом 2010-2021 років, проведених в Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків), а також у Бюро судово-ветеринарних досліджень Державного біотехнологічного університету (м. Харків). Всього проаналізовано 155 судово-ветеринарних експертиз.

Робота є частиною наукової теми: «Розробка методики судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва», яка виконувалась на базі Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл.

проф. М. С. Бокаріуса», державний реєстраційний номер – 0121U100296.

Регламентація порядку проведення судово-ветеринарних експертиз має велике значення для практики судово-експертної діяльності, адже порушення її проведення може призвести до свавілля судового експерта, отримання недостовірних, не правдивих результатів, а, отже, негативно вплинути на результати досудового розслідування правопорушення і судового розгляду справи.

Результати багаторічної власної практики у сфері судово-ветеринарної експертизи дають підстави обґрунтовано стверджувати, що специфічні об'єкти судово-ветеринарної експертизи потребують специфічної регламентації процедури проведення їх дослідження, у т. ч. у разі заподіяння тварині ушкоджень, наслідком яких стало каліцтво. На основі дослідження численних висновків судового експерта об'єктом судово-ветеринарного дослідження яких були тварини з тяжкими тілесними ушкодженнями наслідком яких стало каліцтво, нами сформульовано авторську дефініцію поняття «каліцтво тварин», зміст якої полягає у тому, що це: стійкі розлади здоров'я тварини внаслідок тілесного ушкодження чи його наслідків, вроджених вад розвитку, захворювань, нещасного випадку, що призвело до повної або часткової втрати будь-якого органа чи ділянки тіла тварини, або до повної чи часткової втрати лише функцій органа чи ділянок тіла тварини, що при взаємодії тварини із зовнішнім середовищем може призвести до стійкої втрати або значного обмеження можливості забезпечувати фізіологічні прояви життєдіяльності на рівні з іншими тваринами цього ж виду (харчування, розмноження, орієнтація та переміщення в просторі, координація рухів, ведення природного способу життя, контакту з іншими тваринами, самозахисту, здатності до виконання корисної роботи тощо), а також спотворює зовнішній вигляд тварини через знічення частин тіла в результаті деформації, а також їх фізичної відсутності [1].

Метою судово-ветеринарного дослідження живої підекспертної тварини з ознаками каліцтва є визначення локалізації, характеру, ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, характеру каліцтва, ступеня обмеження життєдіяльності підекспертної тварини, вирішення інших завдань у межах компетенції судово-ветеринарного експерта, а також за запитом органу чи особи, який (яка) призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу або залучив(ла) судового експерта.

Судово-ветеринарне дослідження живої підекспертної тварини з метою встановлення її каліцтва включає такі етапи:

- ознайомлення з процесуальним документом про призначення експертизи; вивчення матеріалів провадження;
- клінічне судово-ветеринарне дослідження підекспертної тварини; виявлення ознак каліцтва тварини;
- встановлення обмеження життєдіяльності тварини, які сформувались у посттравматичному періоді у зв'язку з каліцтвом;
- укладання висновку експерта.

Судово-ветеринарне дослідження трупів тварин з метою визначення їх каліцтва здійснюється так же, як у живих тварин.

Правовий статус судово-ветеринарного експерта, регламентований Законом України «Про судову експертизу» [23], процесуальним законодавством, «Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [24], «Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» [25].

Судово-ветеринарна експертиза підекспертної тварини з метою встановлення її каліцтва проводиться за процесуальним документом про призначення такої експертизи, складений уповноваженою на те особою чи органом, або згідно із договором між замовником та судовим експертом чи експертною установою. Результати проведення судово-ветеринарної експертизи підекспертної тварини викладаються у висновку експерта.

Проведення судово-ветеринарної експертизи з метою встановлення каліцтва тварини, здійснюється на основі юридичної та фактичної підстав. Юридичною підставою є базовий закон України «Про судову експертизу» [23], процесуальне законодавство України, відомчі Інструкції [24, 25], а фактичною – фактичні дані та обставини, котрі викладені у постанові слідчого або дізнавача, ухвалі слідчого судді або суду, заяві особи, що залучила судового експерта, згідно з якими можуть бути досліджені об'єкти, проаналізовані та узагальнені судово-ветеринарним експертом і за результатами дослідження яких може бути сформульований висновок експерта.

Якщо є необхідність провести дослідження підекспертної тварини з метою встановлення ступеня тяжкості ушкодження, наслідком якого стало каліцтво та встановлення причинно-наслідкового зв'язку до відкриття кримінального провадження, то така процедура виконується

судово-ветеринарним експертом за письмовим зверненням органу дізнання чи слідства або за заявою особи, яка залучає судового експерта.

Особа, яка призначила судово-ветеринарну експертизу з метою встановлення каліцтва тварини надає судовому експерту: документ про призначення експертизи або заяву про залучення експерта, в якому зазначаються кличка, індивідуальний номер (за наявності), вид, порода, стать, вік тощо, дані про власника або опікуна підекспертної тварини та інші відомості про тварину, матеріали провадження (протокол огляду місця події, протоколи обстеження чи інструментальних досліджень підекспертної тварини з додатками, виписку з історії хвороби тощо), а також на дослідження доставляється підекспертна тварина. Якщо така тварина не може бути доставлена судовому експертові, то судово-ветеринарна експертиза для встановлення каліцтва може проводитись із використанням фотозображень цієї тварини з детальним їх описанням, доданими до провадження, проте виключно у випадках, коли ознаки каліцтва є очевидними, тобто такими, які є дуже помітні, неприховані, безсумнівні, безперечні. Такими є каліцтво на органному рівні, наприклад, втрата ока, кінцівки, язика тощо.

Для проведення додаткової або повторної судово-ветеринарної експертизи з метою встановлення каліцтва підекспертної тварини, судовому експертові надаються висновки первинної судово-ветеринарної експертизи, а також додаткові матеріали, що стосуються предмета судово-ветеринарної експертизи, які були отримані після укладання висновку первинної судової експертизи.

Якщо проведення комплексної судової експертизи доручено судовим експертам кількох експертних установ, то у документі про призначення експертизи зазначається, яка з них здійснює організацію проведення експертизи, тобто є провідною установою. Об'єкти дослідження і матеріали провадження направляються у провідну експертну установу, що узгоджується із вимогами відомчої Інструкції [24].

Якщо необхідно провести судово-ветеринарну експертизу або виконати експертне дослідження для встановлення каліцтва підекспертної тварини на місці події або за її місцезнаходженням, особа, яка призначила експертизу чи залучила судового експерта, має забезпечити його прибуття, безперешкодний доступ до підекспертної тварини, а також належні умови для проведення експертизи, наприклад, дослідження тварини у заклад ветеринарної медицини будь-якої форми власності тощо.

Орган чи особа, який (яка) призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу підекспертної тварини з метою встановлення її каліцтва або залучив(ла) судового експерта у процесуальному документі про призначення експертизи може вказати прізвище судового експерта персонально, якому доручається проведення цієї експертизи. Якщо у такому документі відсутня зазначена вказівка, то її розподіл здійснюється завідувачем відповідного структурного підрозділу експертної установи у якій проводиться судово-ветеринарна експертиза. У Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України судово-ветеринарні експертизи проводяться у лабораторії фізичних, хімічних, біологічних та молекулярно-генетичних досліджень.

Організуючи проведення комплексної судової експертизи з метою встановлення каліцтва тварини, керівник спеціалізованої експертної установи доручає її проведення відповідним підрозділам цієї ж експертної установи, зазначаючи, який із них є провідним. Керівник провідного підрозділу за погодженням з керівниками інших підрозділів утворює експертну комісію і призначає її голову, згідно із вимогами відомчої Інструкції [24].

Для виконання додаткової або повторної судово-ветеринарної експертизи, об'єктом якої є жива підекспертна тварина з ознаками каліцтва, судовому експертові надаються висновки судового експерта, котрий проводив первинну експертизу, а також додаткові матеріали, що стосуються предмета судової експертизи, які були отримані після оформлення висновку судового експерта за результатами проведеної первинної судово-ветеринарної експертизи.

Якщо судовому експерту для проведення судово-ветеринарної експертизи підекспертної тварини з метою встановлення її каліцтва необхідні додаткові матеріали, то він про це заявляє органу чи уповноваженій особі, який(яка) призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу або залучив(ла) судового експерта. У разі не виконання клопотання судового експерта протягом 45 календарних днів, він письмово повідомляє орган чи уповноважену особу, який(яка) призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу або залучив(ла) судового експерта про неможливість надання висновку експерта.

Для проведення судово-ветеринарної експертизи підекспертної тварини для встановлення її каліцтва використовуються знання у сфері судової ветеринарної медицини, судово-ветеринарної експертизи та інших напрямів ветеринарної

діяльності (хірургії, ортопедії і травматології, внутрішніх хвороб, репродуктології, токсикології, пропедевтики тощо), застосовуються спеціальні інструментальні та лабораторні методи дослідження (методи променевої діагностики, ультрасонографічний, токсикологічні, гематологічні та інші, за потреби), досліджується ветеринарна документація, матеріали справи.

За виключних, очевидних обставин судово-ветеринарний експерт може використовувати результати досліджень підекспертної тварини з метою встановлення її каліцтва, що проводилися із залученням вузькопрофільних фахівців ветеринарної медицини, котрі спеціалізуються у певній сфері ветеринарної медицини, зокрема: травматології, хірургії, репродуктології, ендокринології, кардіології, неврології тощо, не обстежуючи потерпілої тварини особисто. У цьому випадку такі дані досліджень мають бути викладені письмово у вигляді довідки, виписки із історії хвороби, засвідчені особистими підписами цих фахівців та печаткою установи у якій вони проводили лікування чи клінічні та лабораторні дослідження підекспертної тварини. У цих випадках у висновку судово-ветеринарного експерта зазначається: де, коли і ким досліджувалася підекспертна тварина; які об'єктивні дані при цьому встановлені; який діагноз встановив фахівець ветеринарної медицини.

Судово-ветеринарному дослідженню з метою встановлення каліцтва підлягають підекспертні хребетні тварини, незалежно від: їх належності (приватна, державна, комунальна), умов мешкання (в неволі, природних ареалах), продуктивності (продуктивні, не продуктивні), місця утримання (домашні, агрофірм, дикі, зоопаркові, безпритульні), цілей використання (в кінематографічних, спортивних, видовищних заходах, експериментальних цілях), віку (молоді, зрілі, старі), статі (самці, самки), під час певних дій з ними (відтворення й розведення, утримання, годівлі, використання, полювання, видовищні заходи, перевезення, лікування тощо).

Під час проведення судово-ветеринарної експертизи чи експертного дослідження з метою встановлення каліцтва тварини судовий експерт повинен посилатися на оригінали ветеринарних документів (виписку з історії хвороби тварини (епікріз) тощо), які пов'язані з предметом судової експертизи чи експертного дослідження. У виняткових випадках можна використати засвідчені належним чином копії ветеринарних документів з наявністю підпису лікаря ветеринарної медицини і засвідчені печаткою закладу ветеринарної медицини, де лікували чи обстежували (діагностували) тварину, виготовлені

згідно з оригіналами, якщо в останніх вичерпно відображені відомості про характер ушкоджень, їх локалізацію, клінічний перебіг та інші необхідні відомості, що мають суттєве значення для судово-ветеринарної експертизи.

У супровідному документі для проведення судово-ветеринарної експертизи підекспертної тварини має бути зазначено: у яку експертну установу направляється підекспертна тварина для судово-ветеринарного дослідження з метою встановлення її каліцтва; вид, стать, масть, вік, порода тварини; обставини за яких відбулось ушкодження; дата направлення; посада, прізвище та ініціали уповноваженої особи, яка видала направлення на дослідження тварини.

Відповідальність за доставку підекспертної тварини для встановлення її каліцтва, за своєчасне надання процесуального документа про призначення судово-ветеринарної експертизи, історії хвороби, матеріалів справи чи інших документів до експертної установи покладається на орган чи уповноважену особу, який(яка) призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу або залучив(ла) судового експерта.

Доставлена до експертної установи підекспертна тварина, документи, та інші предмети, які були надані разом із твариною, реєструються у журналі реєстрації тварин відповідальною особою. Ці журнали мають містити пронумеровані, прошнуровані, скріплені печаткою експертної установи аркуші, з підписом завідувача лабораторії, у якій проведена судово-ветеринарна експертиза. Після закінчення журнали здають до архіву експертної установи, де їх зберігають протягом строку, визначеного законодавством.

У журналі реєстрації підекспертних тварин з метою встановлення їх каліцтва повинна міститись така інформація: номер експертизи; дата та час надходження тварини до експертної установи; вид, стать, вік, окрас шерсті тварини, місце, звідкіля тварина доставлена до експертної установи, дата і час доставки; ким доставлена тварина та спосіб її доставки; коли і ким складений процесуальний документ про призначення судово-ветеринарної експертизи чи залучення експерта; прізвище та ініціали експерта, котрий провів судово-ветеринарну експертизу підекспертної тварини; перелік інструментальних та лабораторних досліджень, що були застосовані й дата отримання їх результатів; дата закінчення проведення судово-ветеринарної експертизи; коли і кому надісланий або виданий висновок експерта, розписка про отримання; прізвище, ім'я та по батькові особи, якій видано підекспертну тварину, назву та номер документа, що засвідчує особу.

Усі предмети, що були доставлені в експертну установу разом із підекспертною твариною, мають зберігатися до початку проведення судово-ветеринарної експертизи у тому стані, у якому вони надійшли до експертної установи. Збереження речових доказів, що мають відношення до судово-ветеринарної експертизи, покладається на судового експерта, котрий проводить цю експертизу.

Тривалість проведення судово-ветеринарної експертизи підекспертної тварини з метою встановлення її каліцтва не повинна перевищувати 90 календарних діб. Якщо судовий експерт надзвичайно завантажений через наявність у нього на виконанні одночасно понад десяти судових експертиз, у тому числі комісійних та комплексних, то за письмовою домовленістю з органом чи особою, який(яка) призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу або залучив(ла) судового експерта, узгоджується розумний строк, що узгоджується із вимогами відомчої Інструкції [24].

Якщо орган чи особа, який (яка) призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу або залучив(ла) судового експерта відмовився у погодженні запропонованого розумного строку щодо проведення судово-ветеринарної експертизи, матеріали справи повертаються з пропозицією призначити судово-ветеринарну експертизу іншим суб'єктам судово-експертної діяльності, відповідно до статті 7 Закону України «Про судову експертизу» [23]. Попереднє дослідження судовим експертом наданих на експертизу матеріалів не повинне перевищувати 15 робочих днів [24].

Строк проведення судово-ветеринарної експертизи підекспертної тварини для встановлення її каліцтва починається з робочого дня, наступного за днем надходження матеріалів до експертної установи, і закінчується у день складання висновку експерта чи повідомлення про неможливість надання висновку. Якщо закінчення встановленого строку проведення судово-ветеринарної експертизи припадає на неробочий день, днем закінчення строку необхідно вважати наступний за ним робочий день. У строк проведення судово-ветеринарної експертизи не включається строк виконання клопотань судового експерта, усунення недоліків, допущених органом чи особою, який(яка) призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу або залучив(ла) судового експерта.

Матеріали провадження, за яким проводилась судово-ветеринарна експертиза, повертаються органу чи уповноваженій особі, який(яка) призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу

або залучив(ла) судового експерта, із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення у разі: невиконання клопотань судово-ветеринарного експерта щодо надання додаткових матеріалів; несплати вартості експертизи протягом 45 календарних днів з дня направлення клопотання у порядку, передбаченому чинним законодавством; незабезпечення прибуття судово-ветеринарного експерта та його безперешкодного доступу до об'єкта дослідження; відсутності належних умов для роботи судового експерта; учинення перешкод з боку сторін, що беруть участь у справі, щодо клінічного судово-ветеринарного обстеження підекспертної тварини.

Для проведення спеціальних досліджень або ж вирішення питань, щодо застосування спеціальних знань, пов'язаних із вузькою ветеринарною спеціалізацією (рентгенологічні, ультрасонографічні, гематологічні, токсикологічні дослідження тощо), судово-ветеринарний експерт може звертатись за консультативною допомогою до відповідних фахівців за письмовим погодженням та з дозволу органу чи уповноваженої особи, який(яка) призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу чи залучив(ла) судового експерта.

Проведення *первинної* судово-ветеринарної експертизи підекспертної тварини для встановлення її каліцтва за фотознімками чи відеозаписом окремих етапів дослідження, навіть із детальним їх описанням не допускається, якщо ознаки каліцтва не є очевидними, наприклад відсутність кінцівки чи її частини.

У разі настання ушкодження у вигляді каліцтва тварини у лікувальному закладі ветеринарної медицини, за умови, коли у її власників або опікунів виникають сумніви щодо своєчасності, правильності та повноти проведеного діагностичного обстеження та лікування (дефекти надання ветеринарної допомоги), участі фахівців цього ж лікувального закладу ветеринарної медицини у проведенні судово-ветеринарних досліджень цієї ж тварини не допускається. За згодою керівника лікувального закладу ветеринарної медицини судово-ветеринарне дослідження підекспертної тварини може бути проведене в умовах цього ж закладу, але без залучення в якості спеціаліста ветеринарної медицини з цього ж закладу, щоб виключити конфлікт інтересів.

Якщо у лікувальному закладі ветеринарної медицини під час лікування постраждалої тварини був допущений дефект надання ветеринарної допомоги, що призвів до її каліцтва, уповноважена особа, яка призначила судово-ве-

теринарну експертизу чи залучила судового експерта зобов'язана надати разом з постраждалою твариною до експертної установи процесуальний документ про призначення судово-ветеринарної експертизи (постанову, ухвалу) чи залучення судового експерта, оригінал історії хвороби чи інші ветеринарні документи, якщо вони не були вилучені органами дізнання чи слідства раніше, а також належним чином засвідчену копію огляду місця події. Без цих документів судово-ветеринарне дослідження тварини в експертній установі не розпочинається.

У випадках, коли тварини з ознаками ушкодження, у т. ч. каліцтва, виявлена на вулиці або в іншому громадському місці, доставка цієї тварини до експертної установи здійснюється комунальними службами за супровідним листом, виданим уповноваженим працівником поліції за місцем виявлення тварини.

Судово-ветеринарна експертиза підекспертної тварини з метою встановлення каліцтва проводиться судово-ветеринарним експертом шляхом її клінічного судово-ветеринарного обстеження. Якщо ознаки каліцтва виявлені у трупі тварини, то у висновку судового експерта зазначають, що вони прирівнюються до таких же ознак у живої тварини.

У разі відсутності такого судового експерта, ветеринарне дослідження підекспертної тварини може бути проведене лікарем ветеринарної медицини, який має освітній рівень спеціаліста або магістра і є компетентним у цій сфері ветеринарної діяльності. При цьому цей фахівець може описати локалізацію та характер ушкоджень, проте каліцтва не встановлює.

Фахівці ветеринарної медицини закладів ветеринарної медицини будь-якої форми власності можуть бути залучені органом або особою, що призначила судово-ветеринарну експертизу або залучила судового експерта для надання йому консультативної допомоги під час проведення судово-ветеринарної експертизи, клінічного обстеження, здійснення лабораторних та інструментальних клінічних досліджень тощо.

Якщо виникла необхідність у спеціальному судово-ветеринарному обстеженні підекспертної тварини, за участю лікарів ветеринарної медицини, проводиться комісійна судово-ветеринарна експертиза у закладі ветеринарної медицини будь-якої форми власності, де є необхідні умови для її проведення або безпосередньо у експертній установі.

Перелік питань, які ставляться на вирішення судового експерта у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи під час дослідження підекспертної тва-

рини, наслідком ушкодження якої стало каліцтво, подано на рис. 1.

Розпочинається судово-ветеринарна експертиза для встановлення каліцтва тварини, з того, що судово-ветеринарний експерт за її паспортом чи іншим документом, що його замінює, встановлює дані про тварину: кличку, індивідуальний номер, вид, стать, вік, породу тощо. Якщо документи на тварину відсутні, то обме-

жуються інформацією про тварину, отриману від її власника чи опікуна; встановлюють анамнестичні дані підекспертної тварини за поясненнями власника тварини чи її опікуна; з'ясовують обставини заподіяння ушкоджень в особи, яка призначила судово-ветеринарну експертизу чи залучила судового експерта, у власника чи опікуна тварини; з'ясовують скарги щодо стану здоров'я тварини від власника; ознайомлюються

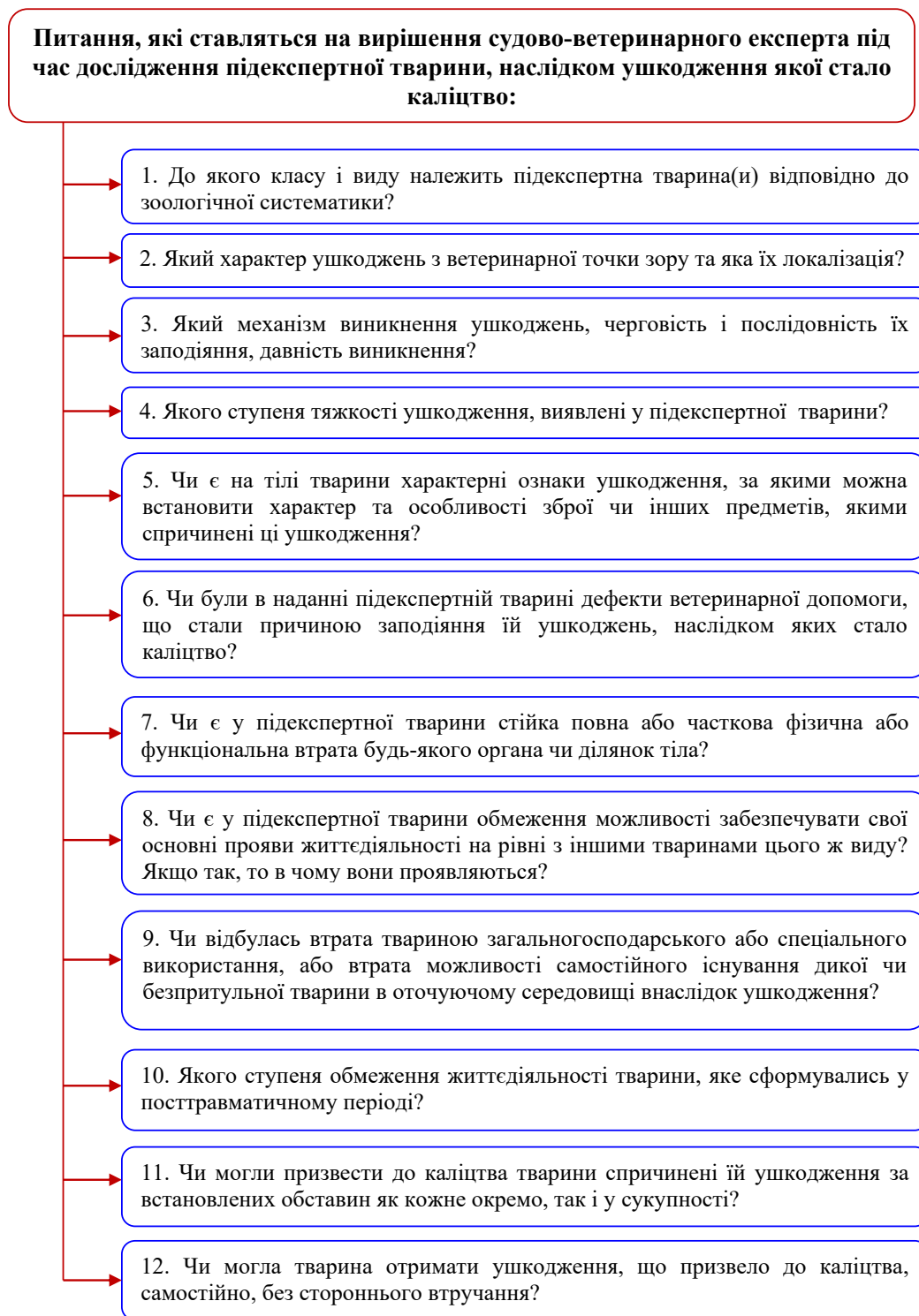

Рис. 1. Блок-схема: «Питання, які ставляться на вирішення судово-ветеринарного експерта під час дослідження підекспертної тварини, наслідком ушкодження якої стало каліцтво»

з матеріалами справи, наданими правоохоронним органом для дослідження; досліджують інші наявні ветеринарні документи, за потреби знайомляться з іншими відомостями. Усі отримані відомості відображаються у висновку експерта.

Судово-ветеринарне встановлення каліцтва підекспертної тварини має бути проведене виключно за підтвердженими об'єктивними дослідженнями. Не може бути встановлене каліцтво тварини за суб'єктивними даними, що не підтверджуються об'єктивними дослідженнями. Алгоритм судово-ветеринарного визначення каліцтва тварини подано на рис. 2.

У випадку заподіяння тварині ушкодження, наслідком якого стало каліцтво, у результаті дефекту надання їй ветеринарної допомоги, через що виникли негативні наслідки, судово-ветеринарна експертиза такої тварини, на нашу думку, має проводитись виключно комісією експертів у складі не менше двох осіб. Комісія експертів може розглядати такий стан як шкоду, заподіяну здоров'ю тварини, у вигляді ушкодження, що призвело до каліцтва й визначити ступінь тяжкості цієї шкоди та встановити її каліцтво за схемою: тварина – ушкодження – каліцтво тварини за відсутності захворювань, індивідуальних особливостей організму тварини, вроджених вад розвитку, здатних самостійно призвести до каліцтва тварини [1].

Констатуємо, що неналежне здійснення діагностики та лікування хворої або травмованої тварини, а також організації ветеринарної допомоги, яке призвело до несприятливого результату ветеринарного втручання є дефектами надання ветеринарної допомоги. Аргументуємо, що дефектами надання ветеринарної допомоги із заподіянням шкоди здоров'ю тварини у вигляді втрати органа, його частини, частини тіла чи втрата органом або частиною тіла тварини своїх функцій, знівечення (спотворення) тіла, якщо це призводить до обмежень життєдіяльності тварини, є каліцтвом.

Проведене лікування тварини після заподіяння ушкодження не виключає обмеження життєдіяльності підекспертної тварини у період після лікування та оцінюється як каліцтво.

Ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, визначається за судово-ветеринарними критеріями, котрі є ветеринарною характеристикою ознак ступенів тяжкості ушкоджень відповідно до «Правил судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини» [26]. У тварини з ознаками каліцтва ступінь обмеження життєдіяльності визначається аналогічно, як у клінічно здорових тварин, за винятком тих випадків, коли каліцтво

пов'язане із захворюванням або новим ушкодженням органів чи ділянок тіла, що були травмовані раніше.

Міру стійкої обмеженості життєдіяльності тварини через спричинене ушкодження, необхідно визначати з урахуванням об'єктивної стійкої обмеженості життєдіяльності тварини, спричиненою попереднім ушкодженням. Обмеженість життєдіяльності молодняка тварин, заподіяне каліцтвом, визначається як і для дорослих тварин з урахуванням віку, статі, виду і оцінюється показниками динаміки росту й розвитку тварини. Тривалість обмеження життєдіяльності тварини, зумовленої каліцтвом, встановлюється у добах, виходячи із об'єктивних ветеринарних даних, оскільки термін лікування може не збігатися із тривалістю функціональних обмежень тварини.

Кваліфікуючі ознаки каліцтва тварини визначаються виключно на основі об'єктивних даних, отриманих із ветеринарних документів або під час безпосереднього клінічного судово-ветеринарного дослідження підекспертної тварини судовим експертом. Виникнення каліцтва тварини має безпосередньо перебувати у прямому причинно-наслідковому зв'язку із заподіянням шкоди здоров'ю, небезпечною для життя тварини у момент заподіяння або шкодою, заподіяною здоров'ю тварини, яка не є небезпечною для життя, проте належить до важкого ступеня за наслідками ушкодження, причому цей зв'язок має бути не випадковим, а закономірним.

Оцінюючи терміни давності настання каліцтва тварини судово-ветеринарний експерт виходить із звичайної тривалості посттравматичних змін, навіть тоді, коли власник чи опікун підекспертної тварини не звертався за ветеринарною допомогою до моменту проведення судово-ветеринарної експертизи. Під час проведення судово-ветеринарної експертизи живої підекспертної тварини із ознаками захворювання, що розвилось до заподіяння каліцтва з повністю або частково раніше втраченою до травми функцією, враховується лише шкода, заподіяна здоров'ю тварини, яка спричинена травмою та пов'язана з нею прямим причинно-наслідковим зв'язком.

Загострення хронічних захворювань у період після заподіяння тварині каліцтва, а також інші її наслідки, що обумовлені не власне характером цієї шкоди, а випадковими обставинами (наприклад, інвагінацією петель кишечника, копростазом, тромбозом кровоносних судин, тепловим або сонячним ударами тощо), індивідуальними особливостями організму (наприклад, анемією), дефектами надання ветеринарної допомоги тощо не повинні враховуватися під час встанов-

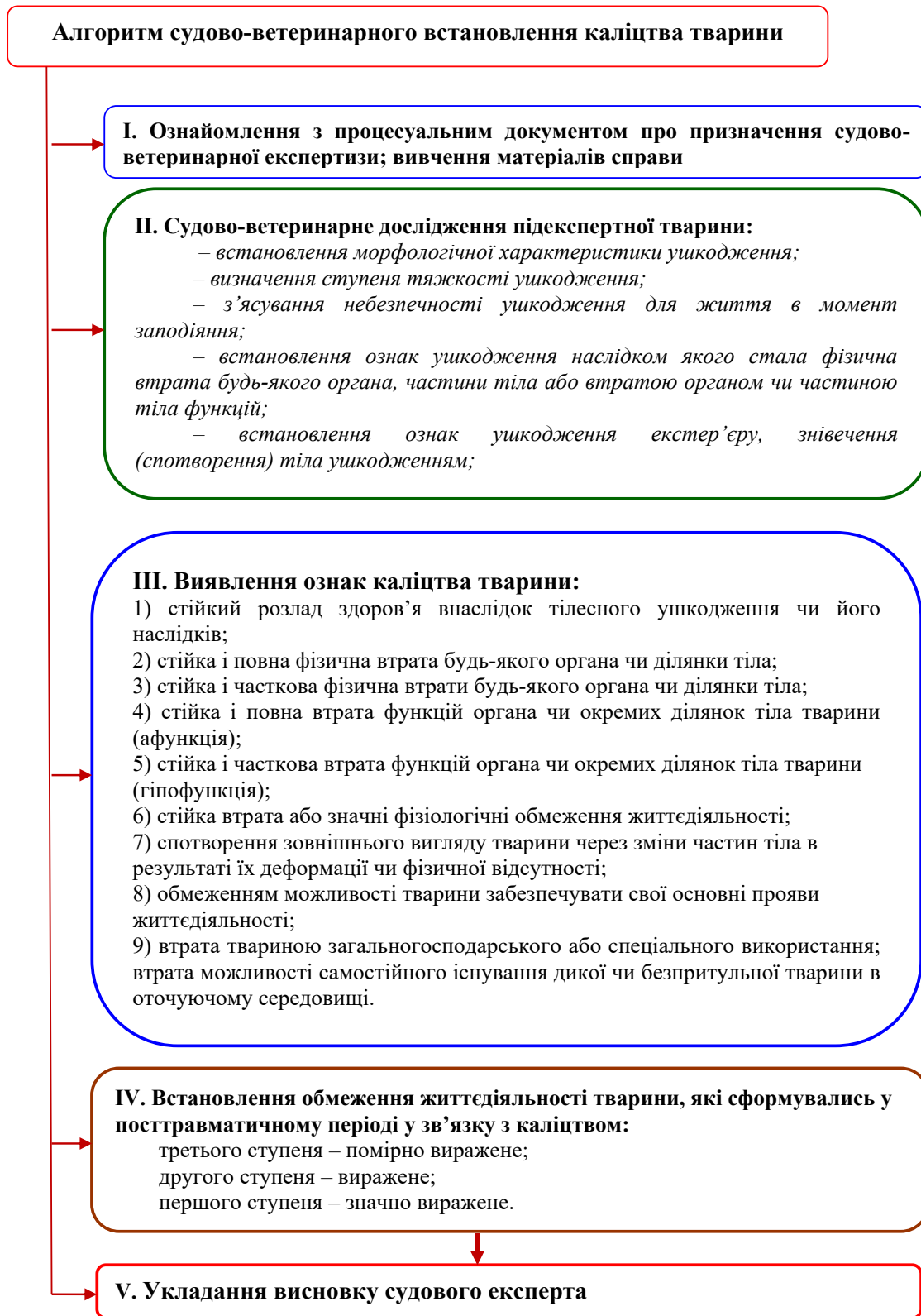

Рис. 2. Блок-схема: «Алгоритм судово-ветеринарного встановлення каліцтва тварини»

лення каліцтва. За таких обставин судово-ветеринарний експерт зобов'язаний вказувати характер причинно-наслідкових зв'язків між дією на організм тварини травмуючого чинника і наявним у тварини каліцтвом.

Спричинення каліцтва тварини шляхом ушкодження хворобливо змінених тканин, орга-

нів та ділянок тіла оцінюють як заподіяне каліцтво цих же органів і тканин у клінічно здорових тварин, якщо між цим ушкодженням і несприятливим наслідком у вигляді каліцтва існує прямий причинно-наслідковий зв'язок. Якщо під час обстеження підекспертної тварини судово-ветеринарний експерт виявляє ушкодження

різних органів чи ділянок тіла, що окремо, або в сукупності призвели до каліцтва, то він має зазначити строки заподіяння кожного із них окремо та роль кожного з них в утворенні стійкого стану каліцтва.

У разі виявлення різних тілесних ушкоджень у тварини, що призвели до каліцтва, незалежно від строків їх утворення, судово-ветеринарний експерт описує й оцінює кожне ушкодження та його наслідки окремо.

У випадках встановлення за об'єктивними ветеринарними даними безсумнівних та очевидних ознак каліцтва, судово-ветеринарний експерт встановлює факт каліцтва, не очікуючи завершення (загоєння) ушкодження, що призвело до каліцтва. Виникнення каліцтва тварини має перебувати у причинно-наслідковому зв'язку із заподіянням шкоди здоров'ю, небезпечною для її життя, або шкодою, заподіяною здоров'ю тварини, що належить до важкого ступеня за наслідком ушкодження (втрата органа або частини тіла), або за критерієм ушкодження екстер'єру тварини (спотворення тіла). Такий зв'язок не може носити випадкового характеру.

Ушкодження, що погіршило перебіг хронічного захворювання, на яке підекспертна тварина страждала раніше, обмеження життєдіяльності (зниження або втрата здатності до виконання корисної роботи) визначаються судовим експертом, виходячи із ступеня втрати здатності до виконання корисної роботи та обмеження життєдіяльності тварини, виходячи із спричинених ними порушень функцій організму з урахуванням тих, що були раніше.

Якщо судово-ветеринарним експертом вирішується питання про каліцтво тварини внаслідок втрати парного органа (легенів, нирок, сім'яників, яєчників, очного яблука тощо) чи втрати цим органом своєї функції, необхідно виходити із того, що орган тварини – це оформлена частина організму, яка складається із закономірно поєднаних тканин, має характерну форму, будову, розвиток, положення в організмі та виконує специфічні функції. У зв'язку з цим, кожний з парних органів являє собою самостійний орган, а, отже, втрата одного з парних органів, наприклад, однієї легені, чи однієї нирки, чи одного очного яблука, є втратою окремого органа, при тому, що інший з парних органів може зберігати свою анатомічну цілісність та функціональну активність.

У разі ушкодження будь-якого органа чи його частини, функція якого була втрачена раніше (до травми), ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини судово-ветеринарний експерт встановлює за ознакою фактично спричиненої

тривалості розладу здоров'я до повного загоєння ушкодження.

Судово-ветеринарний експерт діагностує ушкодження екстер'єру тварини, що призвело до каліцтва, встановлюючи, чи є воно виправним або не виправним, чи знівечує (спотворює) екстер'єр, чи ні, відповідно до «Правил судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини» [26]. Знівечення (спотворення) частин тіла може бути оцінене як каліцтво тварини у разі наявності обґрунтованих підстав.

Експертне оцінювання виправності чи не виправності ушкоджень екстер'єру тварини має проводитись за наслідками, котрі визначились з часом і мають остаточний (сталий) вигляд посттравматичних ушкоджень тіла. У випадку явного, безумовного та безсумнівного посттравматичного не виправного ушкодження тіла тварини судово-ветеринарний експерт може остаточно кваліфікувати каліцтво відразу після травмування, не очікуючи повного загоєння травми, наприклад, за травматичної енуклеації очного яблука, травматичної екстракції зубів, травматичної ампутації вушної раковини, верхівки носа чи хвоста тощо.

Встановлюючи каліцтво тварини у результаті не виправного ушкодження (знівечення) тіла тварини судово-ветеринарний експерт має надати об'єктивну ветеринарну характеристику наслідків зазначеного ушкодження, залежно від їх локалізації, з'ясовуючи, чи потрібне хірургічне лікування для значного зменшення вираженості посттравматичних патологічних змін (рубця, деформації тощо). Для цього може додатково залучатися лікар ветеринарної медицини, котрий спеціалізується у сфері ветеринарної хірургії, експерт з оцінки порід тварин, а також інші фахівці.

Оцінити поступальні зміни посттравматичних наслідків ушкодження з плином часу та їх вплив на екстер'єр тварини має виключно судово-ветеринарний експерт, або експерти різних спеціальностей у разі проведення комплексної судової експертизи, наприклад, склад експертів: судово-ветеринарний, експерт з оцінки порід тварин, лікар ветеринарної медицини, котрий спеціалізується у сфері ветеринарної хірургії тощо.

Остаточне вирішення питання про настання у тварини каліцтва у зв'язку із знівеченням екстер'єру можна лише за результатами, що визначилися з часом і мають остаточний вигляд посттравматичних ушкоджень без хірургічного втручання, проте не раніше ніж через 60–90 діб від терміну травмування, оскільки протягом певного періоду можливі зміни таких рубців.

У процесі проведення судово-ветеринарної експертизи підекспертної тварини судовий експерт повинен вжити заходів для недопущення можливості спричинення їй додаткових ушкоджень під час ветеринарних маніпуляцій, а також спричинення зайвого болю чи дискомфорту.

Випадки за яких каліцтво тварини судово-ветеринарним експертом не встановлюється подані на рис. 3.

Якщо встановити каліцтво не виявляється за можливе, то судовий експерт у підсумках проведеної судово-ветеринарної експертизи обґрунтовує причини такої неможливості і зазначає, які додаткові дані необхідні йому для вирішення цього питання (ветеринарні документи, результати додаткових інструментальних та лабораторних досліджень тощо), а також встановлює термін повторного чи додаткового дослідження. Це не звільняє судово-ветеринарного експерта від вирішення інших питань, поставлених йому на вирішення у документі про призначення судово-ветеринарної експертизи.

Результати проведення судово-ветеринарного дослідження підекспертної тварини з метою встановлення каліцтва викладаються у висновку експерта згідно з «Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» [22]. Підсумки у висновку експерта повинні бути детальним й науково обґрунтованим результатом аналізу фактичних даних, встановлених об'єктивно під час проведення судово-ветеринарної експертизи.

Висновок експерта видається персонально особі або органу, що призначили судово-ветеринарну експертизу, чи за їх письмовою вказівкою надсилається поштою не пізніше терміну, визначеного чинним законодавством. Видача висновку експерта на руки власнику чи опікуну підекспертної тварини, можлива лише за письмовим дозволом органу чи особи, що призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу або залучила експерта. Складання «попередніх висновків» чи надання будь-якої попередньої інформації, що містять ймовірне твердження про каліцтво тварини, не допускається. Розголо-

Рис. 3. Блок-схема: «Випадки, за яких каліцтво тварини судово-ветеринарним експертом не встановлюється»

шення даних, що стали відомі судово-ветеринарному експерту під час дослідження підекспертної тварини з метою встановлення її каліцтва не допускається.

Таким чином, розроблений алгоритм судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва пропонуються судово-ветеринарним експертам для використання під час проведення судової експертизи живих підекспертних ссавців і птахів, постраждалих від жорстокого поводження для обґрунтованого і об'єктивного встановлення характеру та ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, механізму їх виникнення, черговості, давності, прижиттєвості чи посмертності, наявних ознак каліцтва, характерних ознак ушкоджень на тілі тварини, за якими можна встановити характер та особливості зброї чи інших предметів, якими спричинені ушкодження, причинно-наслідкового зв'язку між ушкодженнями і настанням каліцтва тварини.

Розроблений алгоритм судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва можна застосовувати у:

- *правотворчості* – для подальшого удосконалення національного кримінального законодавства щодо злочинів проти суспільної моральності, зокрема ч. 1 ст. 299 Кримінального кодексу України, шляхом проведення судово-ветеринарної експертизи живих підекспертних тварин, постраждалих від жорстокого поводження, з метою встановлення їх каліцтва;

- *правозастосовній діяльності* – для удосконалення методик розслідування злочинів проти суспільної моральності, зокрема за ч. 1 ст. 299 Кримінального кодексу України (жорстоке поводження з тваринами) для здійснення правильної кваліфікації злочину, зокрема щодо встановлення каліцтва тварини; вироблення алгоритму взаємодії суду, слідчого й судово-ветеринарного експерта, а також у процесі підготовки та практичної діяльності фахівців правоохоронних органів та фахівців з ветеринарної медицини, судових експертів за спеціальністю: 18.1 «Ветеринарні дослідження»;

- *експертній практиці* – для проведення судово-ветеринарної експертизи живих підекспертних тварин, постраждалих від жорстокого поводження, а також судово-ветеринарного дослідження трупів тварин, з метою встановлення їх каліцтва та укладання висновку експерта;

- *навчальному процесі* – під час підготовки лікарів ветеринарної медицини, які мають намір вперше отримати кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 18.1 «Вете-

ринарні дослідження», а також під час стажування судово-ветеринарних експертів, котрі мають намір підтвердити свою кваліфікацію за вище зазначеною експертною спеціальністю. Крім того, результати наших досліджень можуть бути використані у роботі закладів вищої освіти під час підготовки здобувачів вищої освіти з питань ефективного розслідування, кваліфікації правопорушень у різних сферах суспільної діяльності, пов'язаних із тваринами; під час викладання й вивчення на юридичних факультетах навчальних компонентів: «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Судова експертологія», а також дисциплін на факультетах ветеринарної медицини: «Патологічна анатомія та розтин», «Судова ветеринарна медицина», а також під час написання підручників, навчальних посібників, довідників.

Розроблений порядок проведення судово-ветеринарної експертизи з визначення каліцтва здатні позитивно вплинути на ефективність проведення і результативність судово-ветеринарної експертизи, надання обґрунтованого і об'єктивного висновку експерта у категоричній формі.

Висновки. 1. Судово-ветеринарне дослідження живої підекспертної тварини з ушкодженнями, наслідком яких стало каліцтво проводиться для визначення класу і виду підекспертної тварини відповідно до зоологічної систематики; характеру ушкоджень з ветеринарної точки зору, їх локалізації, механізму виникнення, черговості й послідовності заподіяння, давності виникнення; ступеня тяжкості; характерних ознак, виявлених на тілі тварини, за якими можна встановити характер та особливості зброї чи інших предметів, якими заподіяні ушкодження; дефектів надання ветеринарної допомоги, що були причиною заподіяння підекспертній тварині ушкоджень, наслідком яких є каліцтво; стійкої повної або часткової фізичної або функціональної втрати будь-якого органа чи ділянки тіла; ступеня обмеження можливості забезпечувати підекспертною твариною свої основні прояви життєдіяльності на рівні з іншими тваринами цього ж виду; втрати твариною загальногосподарського або спеціального використання, або втрати можливості самостійного існування дикої чи безпритульної тварини в оточуючому середовищі внаслідок ушкодження, що призвело до каліцтва; ступеня обмеження життєдіяльності тварини, яке сформувалось у посттравматичному періоді; чи призвели до каліцтва тварини заподіяні їй ушкодження за встановлених обставин як кожне окремо, так і у сукупності; чи могла тварина отримати ушкодження, що призвели до каліц-

тва, самостійно, без стороннього втручання; а також інших завдань у межах компетенції судово-ветеринарного експерта, а також за запитом органу чи особи, який (яка) призначив(ла) судово-ветеринарну експертизу або залучив(ла) судового експерта.

2. Для констатації характеру ушкоджень тварини та обґрунтування їх наслідку у вигляді каліцтва, судово-ветеринарний експерт у підекспертної тварини повинен виявити: стійкий розлад здоров'я внаслідок тілесного ушкодження чи його наслідку; стійку повну або часткову фізичну або функціональну втрату будь-якого органа чи ділянок тіла; стійку втрату або значні фізіологічні обмеження життєдіяльності; спотворення зовнішнього вигляду тварини через зміни частин тіла через їх деформацію чи фізичну відсутність; обмеження можливості тварини забезпечувати свої основні прояви життєдіяльності; втрату твариною загальногосподарського або спеціального використання, а також втрату можливості самостійного існування дикої чи безпритульної тварини в оточуючому середовищі.

3. Алгоритм судово-ветеринарного визначення каліцтва тварини складається із таких етапів: ознайомлення із процесуальним документом про призначення судово-ветеринарної експертизи; вивчення матеріалів справи; судово-ветеринарне дослідження підекспертної тварини; виявлення ознак каліцтва тварини; встановлення обмеження життєдіяльності тварини, які сформувались у посттравматичному періоді у зв'язку з каліцтвом; укладання висновку експерта.

4. Констатація стану каліцтва тварин можлива безпосередньо відразу після його заподіяння, не очікуючи повного загоєння ушкодження та остаточного формування його наслідків, якщо зазначені ознаки каліцтва є стійкими і очевидними, тобто дуже помітними, неприхованими, безсумнівними, безперечними, наприклад, відсутність очного яблука, кінцівки тощо.

5. Остаточне вирішення питання про настання у тварини каліцтва у зв'язку із спотворенням її екстер'єру можливе лише за результатами, що визначились з часом і мають остаточний вигляд посттравматичних ушкоджень без хірургічного втручання, проте не раніше ніж через 60–90 діб від терміну травмування, оскільки протягом певного періоду можливі зміни ранових рубців шкіри.

6. Якщо встановити стан каліцтва тварини не можливо, то судово-ветеринарний експерт у підсумках проведеної судово-ветеринарної експертизи обґрунтовує причини такої неможливості та зазначає, які додаткові дані необхідно

надати чи провести додаткові лабораторні та інструментальні дослідження тварини для вирішення цього питання, а також встановлює термін повторного чи додаткового дослідження. Це не звільняє судово-ветеринарного експерта від вирішення інших питань, поставлених йому на вирішення у документі про призначення судово-ветеринарної експертизи.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у розробці «Методики судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Яценко І. В., Парилівський О. І. Каліцтво тварин як предмет судово-ветеринарної експертизи. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral*. 2022, Iss. 102–103. Pp. 71–86. DOI: 10.37000/abbsl.2022.102.13 (дата звернення: 10.06.2022).
2. Connor M., Cowan S. L. Consumer evaluation of farm animal mutilations. *Research in veterinary science*. 2020. Vol. 128. Pp. 35–42. DOI: 10.1016/j.rvsc.2019.10.006 (дата звернення: 03.03.2022).
3. Єрмолаєва Т., Шевченко Ю. Захист диких тварин від жорстокого поводження в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2019. Вип. 11. С. 179–180. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.11.30 (дата звернення: 10.03.2022).
4. Sims V. K., Chin M. G., Yordon R. E. Don't be cruel: Assessing beliefs about punishments for crimes against animals. A multidisciplinary journal of the interactions between people and other animals. 2007. Vol. 20. Iss. 3. Pp. 251–259. DOI: 10.2752/089279307X224791.
5. Mary Lou Randour, Martha Smith-Blackmore, Nancy Blaney, Daniel DeSousa, Audrey-Anne Guyony. Animal Abuse as a Type of Trauma: Lessons for Human and Animal Service Professionals. *Trauma Violence Abuse*. 2021. Vol. 22. Iss. 2. Pp. 277–288. DOI: 10.1177/1524838019843197.
6. Henry B. C. The relationship between animal cruelty, delinquency, and attitudes toward the treatment of animals. *Society & animals*. 2004. Vol. 12. Iss. 3. Pp. 185–207. DOI: 10.1163/1568530042880677.
7. Sims V. K., Chin M. G., Yordon R. E. Don't be cruel: Assessing beliefs about punishments for crimes against animals. *Anthrozoos*. 2007. Vol. 20. Iss. 3. Pp. 251–259. DOI: 10.2752/089279307X224791 (дата звернення: 03.03.2022).
8. Yatsenko I. V., Zapara S. I., Zon G. A., Ivanovskaya L. B., Klochko A. M. Animal Rights and Protection against Cruelty in Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2020. Vol. 11, № 1. Pp. 91–103. DOI: 10.14505/jemt.11.1(41).11.
9. Araújo D., Lima C., Mesquita J. R., Amorim I., Ochôa C. Characterization of Suspected Crimes against Companion Animals in Portugal. *Animals*. 2021. Vol. 11. Iss. 9. Pp. 2744. DOI: 10.3390/ani11092744.

10. Degue S., Dilillo D. Is animal cruelty a “red flag” for family violence? Investigating co-occurring violence toward children, partners, and pets. *J. Interpers Violence*. 2009. Vol. 24. Is. 6. Pp. 1036–1056. DOI: 10.1177/0886260508319362.
11. Полтава К. О. Кримінологічна оцінка рівня і динаміки жорстокого поводження з тваринами в Україні та напрями його запобігання. *Право і суспільство*. 2020. Вип. 1. № 2. С. 129–136. DOI: 10.32842/2078-3736/2020.1-2.22 (дата звернення: 10.03.2022).
12. Уварова Н. В. До проблеми кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 138–140. DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-138-140 (дата звернення: 10.03.2022).
13. Головка І.А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2010. 20 с.
14. Parry N. M. A., Stoll A. The rise of veterinary forensics. *Forensic Sci Int*. 2020. Vol. 306. DOI: 10.1016/j.forsciint.2019.110069 (дата звернення: 10.03.2022).
15. McDonough S. P., McEwen B. J. Veterinary Forensic Pathology: The Search for Truth. *Veterinary pathology*. 2016. Vol. 53. Iss. 5. Pp. 875–877. DOI: 10.1177/0300985816647450 (дата звернення: 10.03.2022).
16. Mills G. Proving the crime: how veterinary forensics can help. *Veterinary record*. 2013. Vol. 172. Iss. 18. Pp. 465–466. DOI: 10.1136/vr.f2694 (дата звернення: 10.03.2022).
17. Benetato M. A., Reisman R., McCobb E. The veterinarian's role in animal cruelty cases. *Javma-journal of the american veterinary medical association*. 2011. Vol. 238. Iss. 1. Pp. 31–34. DOI: 10.2460/javma.238.1.31 (дата звернення: 10.03.2022).
18. Byard R. W., Boardman W. The potential role of forensic pathologists in veterinary forensic medicine. *Forensic science medicine and pathology*. 2011. Vol. 7 Iss. 3. Pp. 231–232. DOI: 10.1007/s12024-011-9241-x (дата звернення: 10.03.2022).
19. Rebollada-Merino A., Barcena C., Mayoral-Alegre F. J., Garcia-Real I., Dominguez L., & Rodriguez-Bertos A. Forensic cases of suspected dog and cat abuse in the Community of Madrid (Spain), 2014–2019. *Forensic science international*. 2020. Vol. 316. DOI: 10.1016/j.forsciint.2020.110522.
20. Яценко І. В., Дереча Л. М. Можливості судово-ветеринарної експертизи як нового виду судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: Збірник наукових праць. Харків: «Право», 2019. Вип. 19. С. 550–567. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.044 (дата звернення: 10.03.2022).
21. Яценко І. В., Парилівський О. І. Практика судово-ветеринарної експертизи живих тварин з ознаками каліцтва. *Науковий вісник ветеринарної медицини*. 2022. № 1. С. 145–169. DOI: 10.33245/2310-4902-2022-1-1-145-169.
22. Яценко І. В., Парилівський О. І. Каліцтво тварин як предмет судово-ветеринарної експертизи. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral*. 2022, Is. 102–103. Pp. 71–86. DOI: 10.37000/abbsl.2022.102.13.
23. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.03.2022).
24. Інструкція про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.03.2022).
25. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Затверджено наказом Міністерства юстиції України 12.12.2011 р. № 3505/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 грудня 2011 р. за № 1431/20169. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 01.03.2022).
26. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації) / І. В. Яценко, О. І. Парилівський. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. 47 с.

REFERENCES:

1. Yatsenko I. V., Parylovskiy O. I. Kalitstvo tvaryn yak predmet sudovo-veterynarnoi ekspertyzy. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral*. 2022, Issue 102–103. Rr. 71–86. DOI: 10.37000/abbsl.2022.102.13 (data zvernennia: 10.06.2022) [in Ukrainian].
2. Connor, M., & Cowan, S. L. (2020). Consumer evaluation of farm animal mutilations. *Research in veterinary science*. 128. 35–42. DOI: 10.1016/j.rvsc.2019.10.006 [in English].
3. Yermolaieva T., & Shevchenko Yu. (2019). Zakhyst dykykh tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia v Ukraini. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 11. 179–180. DOI: 10.32849/2663-5313/2019.11.30 [in Ukrainian].
4. Sims, V. K., Chin, M. G., & Yordon, R. E. (2007). Don't be cruel: Assessing beliefs about punishments for crimes against animals. *A multidisciplinary journal of the interactions between people and other animals*. 20 (3). 251–259. DOI: 10.2752/089279307X224791 [in English].
5. Randour, M. L., Smith-Blackmore, M., Blaney, N., DeSousa, D., & Guyony, A.–A. (2021). Animal Abuse as a Type of Trauma: Lessons for Human and Animal Service Professionals. *Trauma Violence Abuse*. 22. (2). 277–288. DOI: 10.1177/1524838019843197 [in English].

6. Henry, B. C. (2004). The relationship between animal cruelty, delinquency, and attitudes toward the treatment of animals. *Society & animals*. 12 (3). 185–207. DOI: 10.1163/1568530042880677 [in English].
7. Sims, V. K., Chin, M. G., & Yordon, R. E. (2007). Don't be cruel: Assessing beliefs about punishments for crimes against animals. *Anthrozoos*. 20 (3). 251–259. DOI: 10.2752/089279307X224791 [in English].
8. Yatsenko, I. V., Zapara, S. I., Zon, G. A., Ivanovskaya, L. B., & Klochko, A. M. (2020). Animal Rights and Protection against Cruelty in Ukraine. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 11 (1). 91–103. DOI: 10.14505//jemt.11.1(41).11 [in Ukrainian].
9. Araújo, D., Lima, C., Mesquita, J. R., Amorim, I., & Ochôa, C. (2021). Characterization of Suspected Crimes against Companion Animals in Portugal. *Animals*. 11 (9). 2744. DOI: 10.3390/ani11092744 [in English].
10. Degue, S., & Dilillo, D. (2009). Is animal cruelty a “red flag” for family violence? Investigating co-occurring violence toward children, partners, and pets. *J. Interpers Violence*. 24 (6). 1036–1056. DOI: 10.1177/0886260508319362 [in English].
11. Poltava, K. O. (2020). *Kryminolohichna otsinka rivnia i dynamiky zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy v Ukraini ta napriamy yoho zapobihannia. Pravo i suspilstvo*. 1 (2). 129–136. DOI: 10.32842/2078-3736/2020.1-2.22 [in Ukrainian].
12. Uvarova, N. V. (2018). Do problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy. *Naukovi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 4. 138–140. DOI: 10.31733/2078-3566-2018-6-138-140 [in Ukrainian].
13. Holovko, I. A. (2010). *Kryminalna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk*: 12.00.08; Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kyiv. 20 s [in Ukrainian].
14. Parry, N. M. A., & Stoll A. (2020). The rise of veterinary forensics. *Forensic Sci Int*. 306. DOI: 10.1016/j.forsciint.2019.110069 [in English].
15. McDonough, S. P., & McEwen, B. J. (2016). Veterinary Forensic Pathology: The Search for Truth. *Veterinary pathology*. 53 (5). 875–877. DOI: 10.1177/0300985816647450 [in English].
16. Mills, G. Proving the crime: how veterinary forensics can help. *Veterinary record*. 172 (18). 465–466. DOI: 10.1136/vr.f2694 [in English].
17. Benetato, M. A., Reisman, R., & McCobb, E. (2011). The veterinarian's role in animal cruelty cases. *Javma-journal of the american veterinary medical association*. 238 (1). 31–34. DOI: 10.2460/javma.238.1.31 [in English].
18. Byard, R. W., & Boardman, W. (2011). The potential role of forensic pathologists in veterinary forensic medicine. *Forensic science medicine and pathology*. 7 (3). 231–232. DOI: 10.1007/s12024-011-9241-x [in English].
19. Rebollada-Merino, A., Barcena, C., Mayoral-Alegre, F. J., Garcia-Real, I., Dominguez, L., & Rodriguez-Bertos A. (2020). Forensic cases of suspected dog and cat abuse in the Community of Madrid (Spain), 2014–2019. *Forensic science international*. 316. DOI: 10.1016/j.forsciint.2020.110522 [in Ukrainian].
20. Yatsenko, I. V., & Derecha, L. M. (2019). *Mozhlyvosti sudovo-veterynarnoi ekspertyzy yak novoho vydu sudovykh ekspertyz. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: Zbirnyk naukovykh prats*. Kharkiv: «Pravo». 19. 550–567. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.044 [in Ukrainian].
21. Yatsenko I. V., Parylovskiy O. I. *Praktyka sudovo-veterynarnoi ekspertyzy zhyvykh tvaryn z oznakamy kalitstva*. *Naukovi visnyk veterynarnoi medytsyny*. 2022. № 1. S. 145–169. DOI: 10.33245/2310-4902-2022-1-1-145-169.
22. Yatsenko I. V., Parylovskiy O. I. *Kalitstvo tvaryn yak predmet sudovo-veterynarnoi ekspertyzy*. *Agrarian Bulletin of the Black Sea Littoral*. 2022, Is. 102–103. Rr. 71–86. DOI: 10.37000/abbsl.2022.102.13.
23. Pro sudovu ekspertyzu: *Zakon Ukrainy vid 25.02.1994 № 4038-XII*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (data zvernennia: 20.03.2022) [in Ukrainian].
24. *Instruktsiia pro pryznachennia i provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzen. Zatverdzheno nakazom Ministerstva yustytssii Ukrainy 08.10.1998 № 53/5 (u redaktsii nakazu Ministerstva yustytssii Ukrainy vid 26.12.2012 № 1950/5)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (data zvernennia: 01.03.2022) [in Ukrainian].
25. *Instruktsiia pro osoblyvosti zdiisnennia sudovo-ekspertnoi diialnosti atestovanykh sudovymy ekspertamy, shcho ne pratsiuiut u derzhavnykh spetsializovanykh ekspertnykh ustanovakh. Zatverdzheno nakazom Ministerstva yustytssii Ukrainy 12.12.2011 r. № 3505/5, zareiestrovano v Ministerstvi yustytssii Ukrainy 12 hrudnia 2011 r. za № 1431/20169*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (data zvernennia: 01.03.2022) [in Ukrainian].
26. *Pravyla sudovo-veterynarnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti shkody, zapodiianoi zdoroviu tvaryny (metodychni rekomendatsii) / I. V. Yatsenko, O. I. Parylovskiy*. Kharkiv: NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokarius», 2021. 47 s [in Ukrainian].

Шевчук Роман Володимирович,

кандидат медичних наук, докторант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, (044) 490-95-05, e-mail: kafedrapa@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9716-2561>

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено, що на сьогоднішній день у процесі ґрунтовних трансформацій у системах охорони здоров'я стратегічно важливим завданням є забезпечення якісної комунікаційної взаємодії між представниками медичної спільноти, центральними і місцевими органами влади та громадськістю. Констатовано, що одним із пріоритетних завдань держави у процесі реформування сфери охорони здоров'я є приведення вітчизняної системи охорони здоров'я до міжнародних стандартів, що дозволить громадянам України отримувати якісну медичну допомогу у відповідності до сучасних тенденцій та науково-технічних здобутків медичної сфери у європейській спільноті. Підкреслено, що пріоритетним напрямом для розвитку сфери охорони здоров'я, також, є залучення інвестицій із різних джерел, в тому числі, через вдосконалення механізму публічно-приватного партнерства. Впровадження інноваційних технологій та новітніх методів лікування у систему охорони здоров'я, таких як, наприклад, генно-інженерна діагностика, виведуть Україну на вищий щабель розвитку. Наголошено, що для досягнення результативного функціонування системи охорони здоров'я України необхідно розглянути основні напрями держави, які необхідно реалізувати у процесі реформування галузі, такі як: структурна реорганізація, забезпечити якістю та доступністю медичних послуг, оновити систему фінансування галузі. Зроблено висновки, щодо вдосконалення публічного управління у галузі охорони здоров'я має обов'язково включати проведення ряду заходів: обґрунтування прогнозованих показників динаміки надання відповідного обсягу медичних послуг та витрат наявних ресурсів на їх здійснення: людських, фінансових, матеріальних тощо; дослідження залежності між структурою й обсягами витрат бюджетних коштів у галузі охорони здоров'я та показниками результатів діяльності сфери (захворюваність і смертність населення). Пропаганда ведення здорового способу життя та розширення комплексу профілактичних заходів.

Ключові слова: публічне управління, охорона здоров'я, реформи, проблеми, вдосконалення.

Shevchuk Roman Volodymyrovych,

Candidate of Medical Science, Doctoral Student, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Frometivska st., 2, (044) 490-95-05, e-mail: kafedrapa@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-9716-2561>

WAYS OF IMPROVING PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF HEALTH PROTECTION IN UKRAINE

Abstract. In the article, it was investigated that today, in the process of thorough transformations in health care systems, a strategically important task is to ensure high-quality communication interaction between representatives of the medical community, central and local authorities, and the public. It was established that one of the priority tasks of the state in the process of reforming the health care sector is to bring the domestic health care system to international standards, which will allow citizens of Ukraine to receive high-quality medical care in accordance with modern trends and scientific and technical achievements of the medical field in the European community. It was emphasized that the priority direction for the development of the health care sector is also the attraction of investments from various sources, including through the improvement of the public-private partnership mechanism. The introduction of innovative technologies and the latest methods of treatment into the health care system, such as, for example, genetic engineering diagnostics, will lead Ukraine to a higher level of development. must be implemented in the process of reforming the industry, such as: structural reorganization, ensuring the quality and availability of medical services, updating the system of financing the industry. Conclusions were made that the improvement of public administration in the field of health care must necessarily include the implementation of a number of measures: substantiation

of the forecasted indicators of the dynamics of the provision of the appropriate volume of medical services and the costs of available resources for their implementation: human, financial, material, etc.; study of the relationship between the structure and volume of expenditure of budget funds in the field of health care and indicators of the results of the field (morbidity and mortality of the population). Promotion of a healthy lifestyle and expansion of the complex of preventive measures.

Key words: public administration, health care, reforms, problems, improvement.

Постановка проблеми. Нині, одним із ключових напрямів реалізації державної політики у галузі охорони здоров'я є проведення дієвого реформування системи публічного адміністрування цієї сфери. Адже здоров'я та життя людини – найвища цінність у світі та основа існування будь-якої держави та суспільства, в цілому. Для ефективного впровадження у життя реформ у галузі охорони здоров'я необхідне використання гуманістичних підходів та дотримання принципу соціального забезпечення населення в організації діяльності з надання громадянам медичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти удосконалення публічного управління у сфері охорони здоров'я в Україні досліджували такі науковці як: І. Сазонець, О. Торгун, Н. Костенко, Б. Логвиненко, М. Поворозник та інші.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення шляхів удосконалення публічного управління у сфері охорони здоров'я в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день у процесі ґрунтовних трансформацій у системі охорони здоров'я стратегічно важливим завданням є забезпечення якісної комунікаційної взаємодії між представниками медичної спільноти, центральними і місцевими органами влади та громадськістю. Успішне та своєчасне впровадження реформ у галузі охорони здоров'я зумовить підвищення рівня добробуту та здоров'я населення, що, в свою чергу, сприятиме позитивному сприйняттю громадськістю прогресу реформ медичної сфери. Така ситуація можлива за умови високого рівня підготовки та злагодженості дій органів влади [1, с. 140].

Доцільно наголосити, що одним із пріоритетних завдань держави у процесі реформування сфери охорони здоров'я є приведення вітчизняної системи охорони здоров'я до міжнародних стандартів, що дозволить громадянам України отримувати якісну медичну допомогу у відповідності до сучасних тенденцій та науково-технічних здобутків медичної сфери у європейській спільноті. Такий напрям реформування медичної галузі зумовить створення абсолютно нової моделі розвитку системи охорони здоров'я, яка

буде орієнтована на проведення профілактики захворювань, а не на їх лікування.

За таких умов, можливий процес стрімкого підвищення рівня здоров'я нації та, відповідно, подовження середньої тривалості життя громадян [11]. Доцільним кроком, також, слід вважати модернізацію системи публічного управління сферою охорони здоров'я у питаннях її законодавчого забезпечення. Для досягнення результативного функціонування системи охорони здоров'я України необхідно розглянути основні напрями і завдання держави, які необхідно реалізувати у процесі реформування галузі (рис. 1).

Варто розглянути кожен із напрямів, представлених на рис. 1, детальніше. Структурна реорганізація. Доцільним у ракурсі реформування галузі охорони здоров'я ми вбачаємо продовження удосконалення системи охорони здоров'я на основі принципу розмежування процесів надання медичної допомоги по рівнях: первинний, вторинний та третинний. У контексті структурних перетворень системи охорони здоров'я України, також, необхідно реалізувати наступні заходи [10, с. 57-61]: здійснити переорієнтацію завдань галузі охорони здоров'я та зробити акцент на проведенні профілактики захворювань, а не на їх лікуванні; закріпити принцип вільного вибору пацієнтом лікаря на первинній ланці надання медико-санітарної допомоги; надати медичним закладам статус прибуткових організацій та перетворити їх на автономні самоврядні організації з надання медичних послуг шляхом укладення договорів на медичне обслуговування; створити умови для забезпечення рівних прав державних та комерційних закладів охорони здоров'я; сприяти інтеграції закладів охорони здоров'я у об'єднання медичного профілю та, у перспективі, спеціалізації таких закладів; передати частину функцій Міністерства охорони здоров'я України, зокрема, закупівель лікарських засобів, фінансування деяких медичних установ та закладів вищої освіти медичного профілю до спеціально створеної державної структури [2, с. 170].

Такі нововведення необхідні для запобігання реалізації корупційних схем у процесі діяльності Міністерства охорони здоров'я України та зосередження уваги на проведенні саме лікувальної роботи. Забезпечення якості та доступ-

Рис. 1. Основні напрями і завдання реформування системи охорони здоров'я

Джерело: складено автором на основі аналізу [2, с. 140]

ності медичних послуг. Застосування комплексу матеріальних та моральних мотиваційних механізмів та заохочень для медичних працівників є досить необхідним кроком для оптимального функціонування системи охорони здоров'я з метою підвищення рівня якості надання медичної допомоги. До таких заходів слід віднести: повний перехід, на первинному рівні надання медичної допомоги, до здійснення діяльності на засадах сімейної медицини; створення мережі фельдшерсько-акушерських пунктів у сільській місцевості; здійснення діяльності відповідно до міжнародних стандартів медичної підтримки материнства, батьківства та дитинства; посилення заходів боротьби з поширеними хворобами (ВІЛ/СНІД, туберкульоз тощо); здійснення паспортизації та інвентаризації закладів охорони здоров'я усіх форм власності; формування електронної системи зведених реєстрів,

які містять інформацію про пацієнтів, медичних працівників, медичні установи, лікарські засоби тощо; удосконалення процедур ліцензування та акредитації закладів охорони здоров'я; формування загальнонаціональної інформаційної системи для проведення збору, впорядкування, узагальнення, зберігання, захисту клінічних та фінансових даних, а, також, їх аналізу для прийняття управлінських рішень; запровадження нових стандартів та нових протоколів надання медичної допомоги згідно з вимогами європейської спільноти; посилення заходів державного контролю за якістю надання медичної допомоги; поступове запровадження загально-обов'язкового державного соціального медичного страхування та сприяння розвитку механізму добровільного страхування [3, с. 40].

Для успішного розв'язання основних проблем функціонування системи фінансування

у галузі охорони здоров'я, можна вважати те, що держава має виконати наступні завдання щодо: встановлення мінімального гарантованого пакету надання медичної допомоги громадянам, в залежності від медичних показань та обсягів державних видатків; оптимізації клінічних протоколів з алгоритмом розрахунку вартості медичних послуг; формування механізму фінансування галузі з розмежуванням по рівнях надання медичної допомоги; перехід до капітальний фінансування на основі встановлених тарифів за надання медичних послуг; забезпечення фінансування національних та державних цільових програм охорони здоров'я, у повному обсязі, з Державного бюджету України; створення сприятливих умов для впровадження механізму загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування у систему охорони здоров'я, з внесенням відповідних змін у податкове законодавство; спрямування частини загальнодержавних податків на цільове фінансування галузі охорони здоров'я; сприяння розвитку механізму добровільного страхування та визначення форм співучасті в оплаті вартості наданих медичних послуг; сприяння розвитку публічно-приватного партнерства з метою надання медичної допомоги вторинного та третинного рівнів з використанням сучасних інноваційних технологій для лікування захворювань населення [8, с. 170].

Доцільно констатувати, що формування дієвого механізму публічного адміністрування у галузі охорони здоров'я має обов'язково включати проведення ряду заходів: обґрунтування прогнозованих показників динаміки надання відповідного обсягу медичних послуг та витрат наявних ресурсів на їх здійснення: людських, фінансових, матеріальних тощо; дослідження залежності між структурою й обсягами витрат бюджетних коштів у галузі охорони здоров'я та показниками результатів діяльності сфери (захворюваність і смертність населення). Пропаганда ведення здорового способу життя та розширення комплексу профілактичних заходів.

На жаль, на сьогоднішній день, у чинному законодавстві України відсутні мотиваційні механізми щодо участі громадян у профілактичних заходах: обов'язкові медичні обстеження мають проходити лише певні категорії працівників. У нормативно-правових актах визначено перелік професій, видів діяльності та виробництв, співробітники яких підлягають обов'язковому медичному обстеженню. Тому, доцільним кроком, у такому випадку, слід вважати внесення змін у чинне законодавство,

а саме, доповнення норм Кодексу України про адміністративні правопорушення з метою забезпечення належного виконання профілактичних заходів на території всієї держави. Для цього, необхідно притягти порушника-працедавця до адміністративної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо створення сприятливих умов для проходження диспансеризації усіма категоріями працівників. Необхідно, Кодекс України про адміністративні правопорушення доповнити статтею наступного змісту: "Відмова у наданні працівникам можливості проходження диспансеризації: відмова працедавця звільнити працівника від роботи на час, необхідний для проходження диспансеризації, із збереженням на час проходження диспансеризації місця роботи (посади) і середнього заробітку за місцем роботи відповідно до трудового законодавства, тягне за собою накладення адміністративного штрафу в розмірі десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян" [5, с. 244]. Такі зміни мають забезпечити дотримання керівниками підприємств, установ та організацій, усіх форм власності, законодавчих норм для всіх працюючих громадян та сприятимуть вчасному здійсненню профілактичних заходів, підвищенню рівня їх результативності.

Слід зауважити, що у контексті перетворень системи охорони здоров'я, у напрямі профілактики захворювань населення України, також, необхідно реалізувати наступні заходи: впровадження державної стратегії щодо забезпечення ранньої діагностики захворювань; введення обов'язкових профілактичних оглядів громадян (у тому числі, непрацюючих осіб); популяризація та утвердження у суспільстві престижності ведення здорового способу життя для населення, акцентування уваги громадян на оздоровленні, фізичній активності, заняттях спортом та розробка механізмів економічного стимулювання таких заходів; посилення державного контролю за рівнем якості питної води, харчової продукції, лікарських засобів тощо. Забезпечення пацієнтів пільговими медичними препаратами.

Доцільним кроком у проведенні реформування галузі охорони здоров'я України є впровадження ефективної системи державного регулювання та контролю за діяльністю фармацевтичних компаній для своєчасного забезпечення якісними пільговими ліками пацієнтів у необхідних обсягах. На сьогоднішній день, Україна значно просунулась у питаннях забезпечення пацієнтів пільговими медичними препаратами, використовуючи успішний досвід країн-учасниць Європейського Союзу, але про-

цес постійного вдосконалення даного питання просто необхідний через мінливі умови сучасного світу [6, с. 79-84]. Тому, для вдосконалення механізмів публічного адміністрування системою охорони здоров'я України у напрямі забезпечення пацієнтів пільговими лікарськими засобами, держава повинна: реалізувати у життя раціональну державну фармацевтичну політику на мікро- та макрорівнях; забезпечити належне законодавче підґрунтя та сприятливі умови для можливості вільного придбання необхідних лікарських засобів; трансформувати механізм державних закупівель медичних препаратів через використання новітніх інформаційних технологій для проведення тендерних торгів; посилити контроль та збільшити прозорість процедур ліцензування та реєстрації лікарських засобів.

Варто зазначити той факт, що для стрімкого розвитку сектору виробництва фармацевтичної продукції України необхідне залучення прямих іноземних інвестицій. Для цього, важливим є створення в Україні оптимальної нормативно-правової бази для регулювання процесу випуску та продажу лікарських засобів, а, також, формування умов для формування конкурентоспроможного середовища, яке потенційні інвестори розглядатимуть як перспективну сферу вкладання інвестицій [7, с. 25].

Доцільно також зауважити, що для вирішення кадрових питань галузі охорони здоров'я необхідне активне залучення до участі представників професійних медичних асоціацій. Співпраця з такими організаціями у розв'язанні питань кадрового забезпечення дозволить вирішити проблеми визначення необхідної кількості медичних працівників по закладах та регіонах, відповідності їх професійної компетенції до здійснюваних завдань. Кар'єрний розвиток фахівців медичної сфери має базуватись на принципі транспарентності, а підвищення їх кваліфікації має здійснюватися на основі позитивних результатів роботи. В таких умовах, важливу роль відіграватиме професійне саморегулювання, адже, конкурентна боротьба на ринку медичних послуг сприятиме підвищенню якості їх надання.

Саме тому, можна вважати, що створення електронної інформаційної бази (онлайн-реєстру) для надання інформації громадянам щодо лікувальних закладів та лікарів з об'єктивними рейтинговими оцінками їх діяльності, також, призведе до поліпшення якості роботи фахівців, адже пацієнти орієнтуватимуться на реальну оцінку якості роботи лікарів. Управлінський

персонал закладів охорони здоров'я необхідно приймати на роботу на умовах конкурсного відбору з урахуванням професійної компетентності претендентів. Керівникам медичних установ мають бути широко доступні курси підвищення кваліфікації, в тому числі, дистанційне навчання у країнах Європейського Союзу [4, с. 46-48].

Також, слід розглянути наступні заходи для здійснення модернізації вітчизняної системи охорони здоров'я, які, дадуть позитивний результат для розвитку галузі, а саме:

- поступовий перехід до ринкової моделі фінансування галузі з урахуванням попиту на медичні послуг та формуванням їх об'єктивної вартості відповідно до конкурентної ситуації на ринку послуг;

- надання господарської самостійності та запровадження автономізації усіх медичних установ;

- ліквідація монополізму держави у сфері охорони здоров'я, але, разом з тим, знаходження більшості ресурсів галузі у державній власності (природні, фінансові, матеріально -технічні тощо);

- забезпечення сприятливих умов для стрімкого розвитку комерційних установ охорони здоров'я у певних напрямках надання медичної допомоги (амбулаторне лікування, стаціонарне лікування, реабілітація та паліативна допомога, профілактика захворювань тощо);

- усунення дефіциту бюджетних коштів для фінансування сфери охорони здоров'я, у повному обсязі, подолання дисбалансу між фактичними та рівноважними цінами ринку медичних послуг;

- розробка нормативно-правової бази з метою регулювання взаємовідносин між: пацієнтами та споживачами медичних послуг; закладами охорони здоров'я та виробниками медичних послуг; державними органами влади, страховими компаніями та споживачами медичних послуг;

- посилення юридичної відповідальності виробника у разі надання споживачеві медичних послуг невідповідного рівня якості;

- адаптація діяльності закладів охорони здоров'я до ринкових умов функціонування;

- формування об'єктивного алгоритму розрахунку вартості медичних послуг з урахуванням індикаторів та показників рівня якості наданої допомоги для визначення адекватного співвідношення якості послуги та ціни на неї;

- створення сприятливих умов для кадрового забезпечення закладів охорони здоров'я фахівцями та менеджерами з відповідним кваліфікаційним рівнем у відповідності до потреб;

– забезпечення справедливого розподілу заробітної плати медичних працівників у залежності від рівня якості наданих послуг [9].

Можна додати, що доцільним, у процесі реформування галузі охорони здоров'я, також, створення єдиної бази даних із необхідною медичною документацією (рецепти, електронні медичні записи, реєстри тощо) для спрощення роботи медичного персоналу та пришвидшення отримання інформації фахівцями [5, с. 244]. Розробка нової стратегії України щодо впровадження цифрових технологій у сферу охорони здоров'я має бути підкріплена створенням механізму забезпечення кібербезпеки інформаційної мережі медичних закладів, як елементу критичної інфраструктури.

Важливим способом підвищення ефективності процесу лікування та покращення взаємовідносин між пацієнтом та лікарем є направлення на діагностику пацієнта на безоплатній основі. Заклади охорони здоров'я, що надають такі послуги, мають отримувати грошову компенсацію за проведення діагностики від Національної служби здоров'я України. Також, для формування оптимального механізму поступового переходу до системи загально-обов'язкового державного медичного страхування, доцільним кроком, є залучення міжнародних експертів до процесу реформування галузі охорони здоров'я для надання необхідних консультацій. Пріоритетним напрямом для розвитку сфери охорони здоров'я, також, є залучення інвестицій із різних джерел, в тому числі, через вдосконалення механізму публічно-приватного партнерства [10, с. 57-61; 11]. Впровадження інноваційних технологій та новітніх методів лікування у систему охорони здоров'я, таких як, наприклад, генно-інженерна діагностика, виведуть Україну на вищий щабель розвитку.

Таким чином, можна зробити висновки, що Україна потребує оновлення стратегії проведення державної політики у сфері охорони здоров'я [12], що надасть поштовх до глибшого осмислення процесів реформування галузі, підвищить ступінь відповідальності її учасників та збільшить ефективність використання наявних ресурсів.

Висновки. Отже, з урахуванням вищезначеного, слід констатувати, що для вдосконалення публічного управління у сфері охорони здоров'я в Україні необхідно: надати господарської самостійності та запровадити автономізацію усіх медичних установ галузі; сформувати та впровадити нову модель фінансування системи охорони здоров'я на усіх рів-

нях надання медичної допомоги; забезпечити умови для розвитку медичної інфраструктури у сільській місцевості; модернізувати механізм державних закупівель медичних препаратів із застосуванням методу прямої закупки лікарських засобів у виробників без участі посередників; запровадити нові клінічні протоколи надання медичної допомоги з урахуванням міжнародних вимог; забезпечити сприятливі умови для розвитку вільної конкуренції на ринку медичних виробів та лікарських засобів; створити нові відділення надання екстреної медичної допомоги та оптимізація роботи відповідної диспетчерської служби. Реалізація таких завдань має сприяти стрімкому розвитку системи охорони здоров'я України, в тому числі, підвищенню рівня якості надання медичних послуг населенню, модернізації матеріально-технічного оснащення медичних закладів та вдосконаленню професійної підготовки медичного персоналу. Таке перетворення системи охорони здоров'я України дозволить використати весь комплекс медичних та соціальних заходів та спрямувати весь ресурсний потенціал держави на охорону та зміцнення здоров'я громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борщ В. І. Ринок охорони здоров'я України: аналіз сучасного стану та тенденції розвитку. Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Том 19. Вип. 1 (44), 2020 р., с. 140. URL: <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/198360/201446>
2. Костенко Н. І., Марцинковський В. О. Особливості соціального забезпечення сфери охорони здоров'я: зарубіжний досвід. Подільський науковий вісник. Науки: економіка, педагогіка. 2018. № 3. с. 170 URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/3_2022/19.pdf
3. Костюк В. С. Реформування охорони здоров'я в Україні в умовах європейської орієнтації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 24 (2). с. 40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_24%282%29_11
4. Краснова О. І., Плужнікова Т. В. Особливості механізму державного регулювання сфери охорони здоров'я. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 7. С. 46-48 URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2018/10.pdf
5. Логвиненко Б. О. Публічне адміністрування сферою охорони здоров'я в Україні: теорія і практика: монографія. Київ: "МП Леся", 2017 с. 244 URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1750>
6. Оболенський О. Ю., Королюк Ю. Г. Механізми державного управління. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 10. С. 79-84 URL:

7. Поворозник М. Ю. Комплексний аналіз національних моделей організації систем медичних послуг. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 14. с. 25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_14_7
8. Сазонець І. Л., Зима І. Я. Дослідження проблеми трансформації державної системи охорони здоров'я та діяльності соціальних інститутів. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 21. с. 110 URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/21_2018/22.pdf
9. Сенюта І. Медична реформа: To be or not to be? Електронне видання Юрист і закон № 9 2018 рік. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA011320
10. Стеценко С. Г. Медична реформа в Україні: право, політика, мораль. Публічне право. 2017. № 4. С. 57-61 URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=101:pp-2019-34-15&catid=90&Itemid=483&lang=uk
11. Торгун О. Десять проблем української медицини. Український інститут майбутнього 25 жовтня 2019 р. URL: <https://uifuture.org/publications/25139-heals-medecine-torgun/>
12. Семенець-Орлова І. А. Державне управління освітніми змінами: теоретичні засади. Монографія. К.: ЮСТОН, 2018, 420 с.
13. Семенець-Орлова, І. А. «Стратегічне управління як системний засіб управління освітніми змінами.» Теорія та практика державного управління 3 (2015): 52-60.
14. Semenets-Orlova, Inna Andriivna. "Tendencies in reforming the educational system of modern Ukraine: national and regional aspects." Public management 2 (2018): 191-200.
4. Krasnova O. I., Pluzhnikova T. V. Osoblyvosti mekhanizmu derzhavnoho rehuliuвання sfery okhorony zdorovia. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2018. № 7. S. 46-48 URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2018/10.pdf
5. Lohvynenko B. O. Publichne administruvannya sferoiu okhorony zdorovia v Ukraini: teoriia i praktyka: monohrafiia. Kyiv: "MP Lesia", 2017 s. 244 URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1750>
6. Obolenskyi O. Yu., Koroliuk Yu. H. Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2017. № 10. S. 79-84 URL:
7. Povoroznyk M. Yu. Kompleksnyi analiz natsionalnykh modelei orhanizatsii system medychnykh posluh. Prychornomorski ekonomichni studii. 2017. Vyp. 14. s. 25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2017_14_7
8. Sazonets I. L., Zyma I. Ya. Doslidzhennia problemy transformatsii derzhavnoi systemy okhorony zdorovia ta diialnosti sotsialnykh instytutiv. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2018. № 21. c. 110 URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/21_2018/22.pdf
9. Seniuta I. Medychna reforma: To be or not to be? [Medical reform: to be or not to be] Elektronne vydannia Yuryst i zakon № 9 2018 rik. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA011320 [in Ukrainian].
10. Stetsenko S. H. Medychna reforma v Ukraini: pravo, polityka, moral [Medical reform in Ukraine: law, politics, morality]. Publichne pravo. 2017. № 4. S. 57-61 URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=101:pp-2019-34-15&catid=90&Itemid=483&lang=uk [in Ukrainian].
11. Torhun O. Desiat problem ukrainskoi medytsyny [10 Problems of Medicine]. Ukrainyskyi instytut maibutnoho 25 zhovtnia 2019 r. URL: <https://uifuture.org/publications/25139-heals-medecine-torgun/> [in Ukrainian].
12. Semenets-Orlova, I. Derzhavne upravlinnia osvithnomy zminamy v Ukraini: teoretychni zasady [Public Management of Educational Change in Ukraine: Theoretical Principles]. Kyiv: YuSPTON [in Ukrainian], 2018.
13. Семенець-Орлова, І. А. (2015). Стратегічне управління як системний засіб управління освітніми змінами. Теорія та практика державного управління, (3), 52-60.
14. Semenets-Orlova, I. A. (2018). Tendencies in reforming the educational system of modern Ukraine: national and regional aspects. Public management, (2), 191-200.

REFERENCES:

1. Borshch V. I. Rynok okhorony zdorov'ia Ukrainy: analiz suchasnoho stanu ta tendentsii rozvytku. Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia. Tom 19. Vyp. 1 (44), 2020 r., s. 140. URL: <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/198360/201446>
2. Kostenko N. I., Martsynkovskyi V. O. Osoblyvosti sotsialnoho zabezpechennia sfery okhorony zdorov'ia: zarubizhnyi dosvid. Podilskyi naukovyi visnyk. Nauky: ekonomika, pedahohika. 2018. № 3. s. 170 URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/3_2022/19.pdf
3. Kostiuk V. S. Reformuvannya okhorony zdorov'ia v Ukraini v umovakh yevropeiskoi oriientsatsii. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment. 2017. Vyp. 24 (2). s. 40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_24%282%29__11

Наукове видання

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

№ 6 (24), 2022

В авторській редакції

Формат 60x84/8. Папір офсет. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 10,93. Замов. № 0223/123. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
Е-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.